

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ
ДНІПРОВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Жердев Владислав Костянтинович
Романов Максим Юрійович

**ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ ОСНОВИ
ФОРМУВАННЯ МЕТОДИКИ ДОСУДОВОГО
РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ
ПРАВОПОРУШЕНЬ, ВЧИНЕНИХ У СФЕРІ
ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ З
ВИКОРИСТАННЯМ ПІДРОБЛЕНИХ
ДОКУМЕНТІВ**

За загальною редакцією доктора юридичних наук,
професора, заслуженого юриста України
Цуцкірідзе Максима Сергійовича

Монографія

Київ 2025

**УДК 343.98; 343.359; 343.72;
343.91; 343.35; 347.72
Ж59**

Рекомендовано до друку рішенням Вченої ради Дніпровського державного університету внутрішніх справ (протокол № 6 від 27.11.2025).

Рецензенти:

Сокуренко Валерій Васильович – ректор Харківського національного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії правових наук України, генерал поліції третього рангу;

Погорецький Микола Анатолійович – проректор з науково-педагогічної роботи Київського національного університету імені Тараса Шевченка, доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, член-кореспондент Національної академії правових наук України;

Чернявський Сергій Сергійович – проректор Національної академії внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, полковник поліції.

Ж59 Жердев В. К., Романов М. Ю. Теоретичні та практичні основи формування методики досудового розслідування кримінальних правопорушень, вчинених у сфері господарської діяльності з використанням підроблених документів: монографія за заг. ред. д. ю. н., проф., засл. юр. України М. С. Цуцкірідзе. Харків, Вінниця : Харківський національний університет внутрішніх справ; Дніпро: Дніпровський державний університет внутрішніх справ. Київ : ТОВ «7БЦ», 2025. 384 с.

ISBN 978-617-8794-21-7

У монографії досліджено теоретичні та практичні основи формування методики досудового розслідування кримінальних правопорушень, вчинених у сфері господарської діяльності з використанням підроблених документів. Видання стане корисним для практичних працівників органів охорони та захисту правопорядку України (зокрема й працівників Національної поліції України), практикуючих юристів, а також науково-педагогічних працівників закладів освіти правничого фаху та здобувачів вищої освіти.

ISBN 978-617-8794-21-7

© Жердев В.К., Романов М. Ю., 2025
© ДДУВС, 2025

MINISTRY OF INTERNAL AFFAIRS OF UKRAINE
KHARKIV NATIONAL UNIVERSITY OF INTERNAL AFFAIRS
DNIPRO STATE UNIVERSITY OF INTERNAL AFFAIRS

Zherdiev Vladyslav Kostiantynovych
Romanov Maksym Yuriiiovych

**THEORETICAL AND PRACTICAL
FOUNDATIONS FOR DEVELOPING A
METHODOLOGY OF PRE-TRIAL
INVESTIGATION OF CRIMINAL OFFENCES
COMMITTED IN THE SPHERE OF ECONOMIC
ACTIVITY USING FORGED DOCUMENTS**

Under the general editorship of Doctor of Juridical Sciences,
Professor, Honoured Lawyer of Ukraine
Tsutskiridze Maksym Serhiiovych

Monograph

Kyiv 2025

**УДК 343.98; 343.359; 343.72;
343.91; 343.35; 347.72
Z63**

Recommended for publication by the decision of the
Academic Council of the Dnipro State University of
Internal Affairs (Minutes No. 3 of 25.09.2025)

Reviewers:

Sokurenko Valerii Vasylovych – Rector of the Kharkiv National University of Internal Affairs, Doctor of Juridical Sciences, Professor, Police General of the Third Rank, Corresponding Member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine;

Pohoretskyi Mykola Anatoliiovych – Vice-Rector for Scientific and Pedagogical Work at Taras Shevchenko National University of Kyiv, Doctor of Juridical Sciences, Professor, Honoured Lawyer of Ukraine, Corresponding Member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine;

Cherniavskyi Serhii Serhiiiovych – Vice-Rector of the National Academy of Internal Affairs, Doctor of Juridical Sciences, Professor, Honoured Worker of Science and Technology of Ukraine, Police Colonel.

Z63 Zherdiev V. K., Romanov M. Yu. **Theoretical and Practical Foundations for Developing a Methodology of Pre-trial Investigation of Criminal Offences Committed in the Sphere of Economic Activity Using Forged Documents**: monograph / under the general editorship of Doctor of Juridical Sciences, Professor, Honoured Lawyer of Ukraine M. S. Tsutskiridze. Kharkiv, Vinnytsia: Kharkiv National University of Internal Affairs; Dnipro: Dnipro State University of Internal Affairs. Kyiv: LLC “7BC”, 2025. 384 p.

ISBN 978-617-8794-21-7

The monograph examines the theoretical and practical foundations for developing a methodology of pre-trial investigation of criminal offences committed in the sphere of economic activity using forged documents. This publication will be useful for practitioners of Ukrainian law-enforcement and public-order protection bodies (including officers of the National Police of Ukraine), practising lawyers, as well as academic staff of legal educational institutions and higher-education students.

ISBN 978-617-8794-21-7

© Zherdiev V. K., Romanov M. Yu., 2025
© DDUVS, 2025

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	10
ВСТУП	12
РОЗДІЛ 1. КРИМІНАЛЬНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ, ВЧИНЕНІ У СФЕРІ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ З ВИКОРИСТАННЯМ ПІДРОБЛЕНИХ ДОКУМЕНТІВ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА	30
1.1. Генеза становлення права громадян України на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом та його кримінально-правового захисту	30
1.2. Сутність та зміст кримінальних правопорушень вчинених у сфері господарської діяльності з використанням підроблених документів	50
1.3. Документи, що використовуються у сфері господарської діяльності	89
Висновки до розділу 1.....	104
 РОЗДІЛ 2. ОСНОВИ РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ВЧИНЕНИХ У СФЕРІ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ З ВИКОРИСТАННЯМ ПІДРОБЛЕНИХ ДОКУМЕНТІВ ..	106
2.1. Криміналістична характеристика кримінальних правопорушень, вчинених у сфері господарської діяльності з використанням підроблених документів	106
2.2. Способи підроблення документів та їх використання під час вчинення кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності	130
2.3. Обставини, що підлягають встановленню під час досудового розслідування кримінальних правопорушень, вчинених у сфері господарської діяльності з використанням підроблених документів	146
Висновки до розділу 2.....	165

РОЗДІЛ 3. ПЛАНУВАННЯ Й ОРГАНІЗАЦІЯ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ВЧИНЕНИХ У СФЕРІ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ З ВИКОРИСТАННЯМ ПІДРОБЛЕНИХ ДОКУМЕНТІВ	167
3.1. Особливості початку досудового розслідування кримінальних правопорушень, вчинених у сфері господарської діяльності з використанням підроблених документів	167
3.2. Планування досудового розслідування кримінальних правопорушень, вчинених у сфері господарської діяльності з використанням підроблених документів	189
3.3. Методика досудового розслідування кримінальних правопорушень, вчинених у сфері господарської діяльності з використанням підроблених документів крізь призму ситуаційного підходу	200
Висновки до розділу 3.....	230

РОЗДІЛ 4. ТАКТИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ВЧИНЕНИХ У СФЕРІ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ З ВИКОРИСТАННЯМ ПІДРОБЛЕНИХ ДОКУМЕНТІВ	232
4.1. Взаємодія під час досудового розслідування кримінальних правопорушень, вчинених у сфері господарської діяльності з використанням підроблених документів	232
4.2. Проведення слідчих (розшукових) дій для отримання інформації з матеріальних й особистісних джерел у розслідуванні кримінальних правопорушень, вчинених у сфері господарської діяльності з використанням підроблених документів	251

4.3. Використання спеціальних знань як засіб тактичного забезпечення досудового розслідування кримінальних правопорушень, вчинених у сфері господарської діяльності з використанням підроблених документів	290
Висновки до розділу 4	321
ВИСНОВКИ	323
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	353
ДОДАТКИ	374
ІНФОРМАЦІЯ ПРО АВТОРІВ	380

CONTENTS

FOREWORD	11
INTRODUCTION	21
CHAPTER 1. CRIMINAL OFFENCES COMMITTED IN THE SPHERE OF ECONOMIC ACTIVITY USING FORGED DOCUMENTS: THEORETICAL AND LEGAL CHARACTERISTICS	30
1.1. The genesis of the establishment of the right of Ukrainian citizens to engage in entrepreneurial activity not prohibited by law and its criminal-law protection	30
1.2. The essence and content of criminal offences committed in the sphere of economic activity using forged documents	50
1.3. Documents Used in the Sphere of Economic Activity	89
Conclusions to Chapter 1	104
 CHAPTER 2. FOUNDATIONS OF THE INVESTIGATION OF CRIMINAL OFFENCES COMMITTED IN THE SPHERE OF ECONOMIC ACTIVITY USING FORGED DOCUMENTS	 106
2.1. Criminalistic Characteristics of Criminal Offences Committed in the Sphere of Economic Activity Using Forged Documents	106
2.2. Methods of Forging Documents and Their Use in the Commission of Criminal Offences in the Sphere of Economic Activity	130
2.3. Circumstances to Be Established During the Pre-trial Investigation of Criminal Offences Committed in the Sphere of Economic Activity Using Forged Documents	146
Conclusions to Chapter 2	165

CHAPTER 3. PLANNING AND ORGANISATION OF THE PRE-TRIAL INVESTIGATION OF CRIMINAL OFFENCES COMMITTED IN THE SPHERE OF ECONOMIC ACTIVITY USING FORGED DOCUMENTS	167
3.1. Specific Features of Initiating the Pre-trial Investigation of Criminal Offences Committed in the Sphere of Economic Activity Using Forged Documents	167
3.2. Planning the Pre-trial Investigation of Criminal Offences Committed in the Sphere of Economic Activity Using Forged Documents	189
3.3. Methodology of Pre-trial Investigation of Criminal Offences Committed in the Sphere of Economic Activity Using Forged Documents Through the Prism of a Situational Approach	200
Conclusions to Chapter 3	230
CHAPTER 4. TACTICAL SUPPORT OF THE PRE-TRIAL INVESTIGATION OF CRIMINAL OFFENCES COMMITTED IN THE SPHERE OF ECONOMIC ACTIVITY USING FORGED DOCUMENTS	232
4.1. Interaction During the Pre-trial Investigation of Criminal Offences Committed in the Sphere of Economic Activity Using Forged Documents	232
4.2. Conducting Investigative (Search) Actions to Obtain Information from Material and Personal Sources in the Investigation of Criminal Offences Committed in the Sphere of Economic Activity Using Forged Documents	251
4.3. Use of Special Knowledge as a Means of Tactical Support for the Pre-trial Investigation of Criminal Offences Committed in the Sphere of Economic Activity Using Forged Documents ...	290
Conclusions to Chapter 4	321
CONCLUSIONS	337
LIST OF REFERENCES	351
APPENDICES	372
INFORMATION ABOUT THE AUTHORS	379

Шановні читачі!

Сьогоднішня Україна, що обрала своїм шляхом інтеграцію до Європейського Союзу проживає чи не найскладніший історичний етап, що супроводжується російським вторгненням на наші території.

Повсякдення слідчої діяльності працівників Національної поліції України зазнало змін з самого початку цього вторгнення ще 2014 року, проте докорінно трансформувалось після початку його широкомасштабної фази у 2022 році. Документування фактів правопорушень російських військ є основним завданням органів досудового розслідування Національної поліції України.

Поряд із цим, досудове розслідування інших кримінальних правопорушень і протиправних діянь, кількість яких зростає щороку, було та залишається не менш пріоритетним напрямом роботи. Так, збройна агресія, що має наслідком окупацію українських територій, а також міграцію населення як всередині країни так і за її межі утворює додаткові ризики та сприятливі обставини для вчинення кримінальних правопорушень, вчинених у сфері господарської діяльності з використанням підроблених документів.

Сучасне обличчя злочинності та основні механізми такої незаконної діяльності трансформуються та вдосконалюються щоденно, що вимагає як від практиків так і від науковців своєчасного та якісного реагування з метою притягнення до кримінальної відповідальності осіб, які вчиняють такі діяння. Урізноманітнюються способи підроблення документів, що

використовуються у сфері господарської діяльності, розширюється коло осіб, які готові вчиняти відповідні діяння як одноособово так і за попередньою змовою групою осіб або у складі організованих груп чи злочинних організацій.

Саме тому опрацювання методики досудового розслідування кримінальних правопорушень, вчинених у сфері господарської діяльності з використанням підроблених документів, з подальшим формуванням чітких інструкцій та практичних рекомендацій, щодо здійснення досудового розслідування є пріоритетним напрямом правничої науки сьогодення.

Видання стане корисним для практичних працівників органів охорони та захисту правопорядку України, юристів, а також науково-педагогічних працівників закладів освіти правничого фаху й здобувачів вищої освіти.

Максим Цукірідзе,
перший заступник Голови
Національної поліції України –
начальник Головного слідчого
управління, д. ю. н., професор,
заслужений юрист України,
генерал поліції третього рангу

Dear Readers!

Modern Ukraine, having chosen the path of integration into the European Union, is experiencing one of the most challenging chapters in its history, marked by the Russian invasion of our territories.

The daily investigative work of officers of the National Police of Ukraine has undergone changes since the beginning of this invasion in 2014, but it has been profoundly transformed since the start of its full-scale phase in 2022. Documenting the offences committed by Russian military forces within the framework of criminal proceedings is one of the primary tasks of pre-trial investigation bodies, including the National Police of Ukraine.

At the same time, the pre-trial investigation of other criminal offences and unlawful acts committed against individuals - the number of which increases every year - has been and remains an equally important priority. The armed aggression, which has unfortunately resulted in the occupation of Ukrainian territories and large-scale migration both within the country and beyond its borders, creates additional risks and favourable conditions for committing criminal offences in the sphere of economic activity using forged documents.

The modern landscape of crime, as well as the mechanisms underpinning such unlawful activity, is constantly evolving and becoming more sophisticated. This demands timely and high-quality responses from both practitioners and scholars to ensure that those who commit such acts are brought to criminal liability. Methods of forging

documents used in economic activity continue to diversify, and the circle of individuals willing to engage in such acts is expanding - whether acting alone, by prior conspiracy within a group, or as part of organised groups or criminal organisations.

Therefore, the development of a methodology for the pre-trial investigation of criminal offences committed in the sphere of economic activity using forged documents, followed by the creation of clear instructions and practical recommendations for conducting such investigations, is a priority area of contemporary legal science.

This publication will be useful for practitioners of Ukrainian law-enforcement and public-order protection bodies, lawyers, as well as academic staff of legal educational institutions and higher-education students.

Maksym Tsutskiridze

First Deputy Head of the National
Police of Ukraine – Head of the Main
Investigation Department, Doctor of
Juridical Sciences, Professor,
Honoured Lawyer of Ukraine,
Police General of the Third Rank

ВСТУП

Сьогодні кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності характеризуються високою латентністю. Суб'єкти, які вчиняють такі кримінальні правопорушення, володіють високим інтелектом, спеціальними знаннями, технічними і технологічними засобами, які допомагають використовувати наукомісткі методи вчинення, приховування кримінального правопорушення. Серед актуальних проблем сьогодення однією з важливих і складних для слідчої практики є використання підроблених документів у сфері господарської діяльності, які дозволяють скоювати кримінальні правопорушення: виготовлення, зберігання, придбання, перевезення, пересилання, ввезення в Україну з метою збуту або збут підроблених грошей, державних цінних паперів, білетів державної лотереї; контрабанда; заняття забороненими видами господарської діяльності; ухилення від сплати податків, легалізація доходів, одержаних злочинним шляхом; шахрайство з фінансовими ресурсами тощо. Враховуючи таку різноплановість, актуальним є розробка методичних криміналістичних рекомендацій щодо розслідування вказаних кримінальних правопорушень.

Підроблення документів є доволі поширеним суспільно небезпечним діянням. З появою нових видів документів у сфері господарської діяльності з'являються і нові способи їх підроблення. За даними статистичної звітності Офісу Генерального прокурора (дані зведені за даними Національної поліції України, Служби Безпеки України, Державного бюро розслідувань, Національного антикорупційного бюро України, Бюро економічної безпеки

України, органи державного фінансового контролю тощо), упродовж останніх років (2018-2025 рр.) щорічно в державі реєструють від 5 до 7 тис. кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності. У 2021-2025 р.р. зросла кількість кримінальних правопорушень, вчинених у сфері господарської діяльності з використанням підроблених документів. Вона дорівнювала 6334, що на 0,6 % більше показників попередніх років, використання підроблених документів у сфері господарської діяльності найбільше спостерігається за ст. ст. 201, 203-2, 204, 209, 210, 212, 222 КК України. Доволі поширеним явищем є також підроблення електронних документів, та використання їх за допомогою різноманітних сучасних програм таких, як Adobe Sign або DocuSign.

Кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності в більшості характеризуються фінансовими операціями за допомогою підроблених фінансово-господарських документів, що в кінцевому визначені приводить до втрати матеріальних ресурсів фізичних та юридичних осіб, суспільства, держави.

Методика розслідування кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності з використанням підроблених документів розглядалася фрагментарно у наукових публікаціях, монографічних дослідженнях вітчизняних вчених: О. Авраменко, Ю. Аленін, А. Андрушко, В. Бахін, В. Богачук, М. Будзієвський, Т. Варфоломєєва, А. Волобуєв, В. Галаган, С. Гонгало, Р. Дударець, В. Дрозд, Н. Дондик, Л. Д'яковський, Є. Фірсова, Т. Захарова, А. Іщенко, О. Кобилянський, В. Коновалова, В. Корж, Р. Комісарчук, Є. Лук'янчиков, Г. Матусовський, В. Олішевський, І. Осика, Л. Полуніна, В. Пчолкін, О. Пчеліна, Д. Савицький,

М. Салтевський, О. Самойленко, М. Селіванов, І. Смаль, Я. Соколова, Р. Степанюк, Л. Тальянчук, О. Таран, О. Татаров, В. Тихонов, В. Тищенко, Л. Удалова, О. Федосова, Є. Фірсова, С. Чернявський, С. Чернявський, О. Шведова, А. Шевчишен, В. Шепітько, М. Шумило, П. Цимбал та інші.

Однак дотепер відсутні теоретико-методичні основи розслідування кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності, вчинених за допомогою підроблених документів, що призводить до труднощів у слідчій практиці. В зв'язку із появою нових способів та засобів підробки документів, технологій злочинної діяльності проблеми досудового розслідування кримінальних правопорушень, вчинених у сфері господарської діяльності з використанням підроблених документів потребують подальшого наукового дослідження, розробки криміналістичних рекомендацій щодо розслідування вказаних злочинів.

Враховуючи викладене, дослідження теоретичних засад міжвидової методики розслідування кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності, вчинених за допомогою підроблених документів, яка є основою для теоретичних і практичних рекомендацій щодо формування та реалізації окремих криміналістичних методик, вбачається актуальною науковою проблемою.

Мета дослідження полягає у теоретичному обґрунтуванні та розробки основ криміналістичної методики розслідування кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності, вчинених за допомогою підроблених документів.

Для досягнення цієї мети було поставлено такі завдання:

– дослідити генезу становлення права громадян України на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом та його кримінально-правового захисту;

– визначити сутність та зміст кримінальних правопорушень вчинених у сфері господарської діяльності з використанням підроблених документів;

– охарактеризувати та окреслити документи, що використовуються у сфері господарської діяльності;

– здійснити криміналістичну характеристику кримінальних правопорушень, вчинених у сфері господарської діяльності з використанням підроблених документів;

– охарактеризувати способи підроблення документів та їх використання під час вчинення кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності;

– окреслити обставини, що підлягають встановленню під час досудового розслідування кримінальних правопорушень, вчинених у сфері господарської діяльності з використанням підроблених документів;

– виокремити особливості початку досудового розслідування кримінальних правопорушень, вчинених у сфері господарської діяльності з використанням підроблених документів;

– проаналізувати планування досудового розслідування кримінальних правопорушень, вчинених у сфері господарської діяльності з використанням підроблених документів;

–дослідити методику досудового розслідування кримінальних правопорушень, вчинених у сфері господарської діяльності з використанням підроблених документів крізь призму ситуаційного підходу;

– визначити роль і місце взаємодії під час досудового розслідування кримінальних правопорушень, вчинених у сфері господарської діяльності з використанням підроблених документів;

– охарактеризувати особливості проведення слідчих (розшукових) дій для отримання інформації з матеріальних й особистісних джерел у розслідуванні кримінальних правопорушень, вчинених у сфері господарської діяльності з використанням підроблених документів;

– дослідити інститут використання спеціальних знань як засобу тактичного забезпечення досудового розслідування кримінальних правопорушень, вчинених у сфері господарської діяльності з використанням підроблених документів.

Об'єктом є правовідносини, що виникають в процесі розслідування кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності, вчинених за допомогою підроблених документів.

Предмет – теоретичні та практичні основи формування методики досудового розслідування кримінальних правопорушень, вчинених у сфері господарської діяльності з використанням підроблених документів.

Теоретичну базу монографії складають наукові праці вітчизняних і зарубіжних вчених, зокрема в галузі криміналістики, кримінального процесу, судової експертології, кримінального права. Отримані наукові результати ґрунтуються на чинних нормах Конституції України, положеннях Кримінального процесуального кодексу України, джерелах кримінального процесуального законодавства, нормах Кримінального кодексу України, Закону України «Про судову експертизу», підзаконних

нормативно-правових актах МВС України, МІО України та інших.

Емпіричну базу монографії складають результати узагальнення матеріалів 252 кримінальних проваджень, інтерв'ювання 131 респондента (42 слідчих і 79 оперативних працівників Національної поліції та Бюро економічної безпеки, статистичної звітності Офісу Генерального прокурора, судових органів.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що монографія є одним з перших в Україні комплексних наукових досліджень проблем методики розслідування кримінальних правопорушень, вчинених у сфері господарської діяльності з використанням підроблених документів. Найістотнішими результатами дослідження, що зумовлюють його новизну і визначають внесок авторів у розроблення зазначеної проблематики, є такі:

вперше:

– розроблено класифікацію документів, що функціонують у сфері господарської діяльності, які розподілені за такими підставами: 1) місцем складання (внутрішні та зовнішні); 2) призначенням (розпорядчі, виконавчі, бухгалтерського оформлення, комбіновані); 3) видом інформації (бухгалтерські, податкові, митні); 4) порядком використання (первинні, зведені); 5) способом використання (разові, накопичувальні); 6) видом фінансових операцій (грошові, розрахункові, матеріальних цінностей); 7) рівнем господарської діяльності (внутрішньо-підприємницькі, внутрішньо-державні, зовнішньо-державні); 8) законністю (законодавчо затверджені, кримінального походження); 9) носієм (паперові, електронні);

– розглянуто електронний документообіг у сфері господарської діяльності, який здійснюється за допомогою програмного забезпечення ІнстаДок; Deals; КЕП та Document; DocuSign; WebCenter Spaces; Tettra; Kipwise; SmartDoc\$; BAS Документообіг КОПІ; InterOffice; Optima-WorkFlow; M.E.Doc; Cota;

– встановлено сучасні способи матеріального та інтелектуального підроблення документів та їх використання під час вчинення кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності. Детально охарактеризовано електронне підроблення документів за допомогою графічних редакторів Adobe Photoshop, Adobe Sign, DocuSign InDesign, Inkscape для створення цифрового підпису, які найчастіше використовують для ухилення від сплати податків;

– виокремлено типові слідчі ситуації та версії початкового етапу розслідування кримінальних правопорушень, вчинених у сфері господарської діяльності з використанням підроблених документів. Відповідно до слідчих ситуацій розроблений алгоритм дій слідчого, що включає проведення тактичних операцій з метою встановлення правопорушника, підробленого документу, способу підроблення та використання підробленого документа та інших обставин;

удосконалено:

– значення, зміст та елементи криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень, вчинених у сфері господарської діяльності з використанням підроблених документів. Доведено, що криміналістична характеристика включає взаємозалежні структурні елементи, до яких віднесено: документи, що функціонують у сфері господарської діяльності й найчастіше піддаються підробці;

способи вчинення злочинів (створення підроблених документів та їх використання); предмет злочинного посягання (матеріальні кошти); наслідки правопорушення (слідові картина); особа правопорушника (суб'єкт підроблення документа, суб'єкт господарської діяльності); 6) обстановка вчинення кримінального правопорушення (певні умови, час, місце як частина матеріального середовища);

– тактичні особливості проведення допиту підозрюваного, свідків, під час розслідування кримінальних правопорушень, вчинених у сфері господарської діяльності за допомогою підроблених документів. Акцентовано на участі спеціаліста у підготовці допиту (формулюванні запитань) та участі у допиті з метою оцінювання правильності показань допитуваних;;

– перелік типових судових експертиз, які найбільше значимі під час розслідування кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності, вчинених за допомогою підроблених документів: судово-економічні експертизи (бухгалтерського та податкового обліку; фінансово-господарської діяльності; фінансово-кредитних операцій), криміналістичні (почеркознавча, техніко-криміналістична експертиза документів), комп'ютерно-технічна;

– особливості залучення спеціаліста у кримінальному провадженні, який вирішує тактичні (підготовка та участь у слідчих діях), науково-технічні (пошук, вилучення слідів, документів, здійснення фото, відео зйомки) й консультативні (надання довідок, порад) завдання;

дістали подальшого розвитку:

– обставини, що підлягають встановленню під час розслідування кримінальних правопорушень, вчинених у сфері господарської діяльності за допомогою підроблених

документів: вид, зміст та особливості використання підробленого документу, суб'єкти правопорушення, кримінально-правова характеристика та наслідки правопорушення, причини та умови, що сприяли вчиненню кримінального правопорушення;

– пропозиції щодо загальних положень планування розслідування кримінальних правопорушень, вчинених у сфері господарської діяльності за допомогою підроблених документів, які включають аналіз інформації, визначення стратегічних й тактичних цілей розслідування, висування версій, вибір тактичних прийомів проведення слідчих дій, форм взаємодії, складання письмового плану;

– положення щодо організації і тактики проведення, основних завдань огляду місця події під час розслідування кримінальних правопорушень, вчинених у сфері господарської діяльності з використанням підроблених документів;

– надано пропозиції щодо процесуального закріплення у КПК України статусу повторних, додаткових, комісійних та комплексних експертиз.

Автори дякують за допомогу в підготовці монографічного дослідження рідним і близьким, друзям, наставникам, іншим науковцям і практикам. Особлива подяка рецензентам монографії Валерію Сокурєнку, Миколі Погорецькому та Сергію Чернявському за конструктивну критику й мотивацію до подальших наукових пошуків.

Щира вдячність керівництву Харківського національного університету внутрішніх справ та Дніпровського державного університету внутрішніх справ.

INTRODUCTION

Today, criminal offences in the sphere of economic activity are characterised by a high level of latency. The individuals who commit such offences often possess a high level of intelligence, specialised knowledge, and technical and technological tools that enable them to employ sophisticated methods for committing and concealing criminal activity. Among the pressing issues of today, one of the most important and challenging for investigative practice is the use of forged documents in economic activity, which facilitates the commission of various criminal offences: the production, storage, acquisition, transportation, transfer, import into Ukraine for the purpose of sale, or sale of counterfeit money, government securities, or state lottery tickets; smuggling; engagement in prohibited types of economic activity; tax evasion; the legalisation of proceeds of crime; fraud involving financial resources, and others. Considering this diversity, the development of methodological and criminalistic recommendations for investigating these criminal offences is of particular relevance.

Document forgery is a fairly widespread socially dangerous act. With the emergence of new types of documents in the sphere of economic activity, new methods of forging them also appear. According to the statistical reports of the Office of the Prosecutor General (compiled using data from the National Police of Ukraine, the Security Service of Ukraine, the State Bureau of Investigation, the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine, the Bureau of Economic Security of Ukraine, bodies of state financial control, and others), in recent years (2018–2025) between 5,000 and 7,000 criminal offences in the sphere of economic activity have been registered annually in the country. Between 2021 and 2025, the number of criminal offences

committed in the sphere of economic activity using forged documents increased. It reached 6,334, which is 0.6% higher than in previous years. The use of forged documents in economic activity is most often recorded under Articles 201, 203-2, 204, 209, 210, 212, and 222 of the Criminal Code of Ukraine. A common phenomenon is also the forgery of electronic documents and their use through various modern programs such as Adobe Sign or DocuSign.

Criminal offences in the sphere of economic activity are, in most cases, characterised by financial operations carried out using forged financial and business documents, which ultimately result in the loss of material resources belonging to individuals, legal entities, society, and the state.

The methodology for investigating criminal offences in the sphere of economic activity involving the use of forged documents has been examined only fragmentarily in scientific publications and monographic studies by Ukrainian scholars, including O. Avramenko, Yu. Alenin, A. Andrushko, V. Bakhin, V. Bohachuk, M. Budziievskyi, T. Varfolomieieva, A. Volobuiev, V. Halahan, S. Honhalo, R. Dudarets, V. Drozd, N. Dondyk, L. Diakovskiy, Ye. Firsova, T. Zakharova, A. Ishchenko, O. Kobylanskyi, V. Konovalova, V. Korzh, R. Komisarchuk, Ye. Lukianchykov, H. Matusovskyi, V. Olishhevskyi, I. Osyka, L. Polunina, V. Pcholkin, O. Pchelyna, D. Savytskyi, M. Saltevskyi, O. Samoilenko, M. Selivanov, I. Smal, Ya. Sokolova, R. Stepaniuk, L. Talianchuk, O. Taran, O. Tatarov, V. Tykhonov, V. Tyshchenko, L. Udalova, O. Fedosova, Ye. Firsova, S. Cherniavskyi, S. Cherniavskyi, O. Shvedova, A. Shevchyshen, V. Shepitko, M. Shumylo, P. Tsymbal, and others.

However, to this day, there are no theoretical and methodological foundations for investigating criminal offences in the sphere of economic activity committed through the use of forged documents, which leads to difficulties in investigative practice. With the emergence of new methods and means of document forgery, as well as new technologies of criminal activity, the issues surrounding the pre-trial investigation of criminal offences committed in the sphere of economic activity using forged documents require further scholarly research and the development of criminalistic recommendations for investigating these offences.

In view of the above, the study of the theoretical foundations of an intertype methodology for investigating criminal offences in the sphere of economic activity committed through the use of forged documents, which forms the basis for theoretical and practical recommendations for developing and implementing specific criminalistic methodologies, appears to be a highly relevant scientific problem.

The purpose of the study is to provide theoretical justification and develop the foundations of a criminalistic methodology for investigating criminal offences in the sphere of economic activity committed through the use of forged documents.

To achieve this aim, the following objectives were set:

- to examine the genesis of the establishment of the right of Ukrainian citizens to engage in entrepreneurial activity not prohibited by law and its criminal-law protection;
- to determine the essence and content of criminal offences committed in the sphere of economic activity using forged documents;

- to describe and outline the documents used in the sphere of economic activity;
- to provide a criminalistic description of criminal offences committed in the sphere of economic activity using forged documents;
- to characterise the methods of forging documents and their use in the commission of criminal offences in the sphere of economic activity;
- to identify the circumstances to be established during the pre-trial investigation of criminal offences committed in the sphere of economic activity using forged documents;
- to identify the specific features of initiating the pre-trial investigation of criminal offences committed in the sphere of economic activity using forged documents;
- to analyse the planning of the pre-trial investigation of criminal offences committed in the sphere of economic activity using forged documents;
- to examine the methodology of the pre-trial investigation of criminal offences committed in the sphere of economic activity using forged documents through the prism of a situational approach;
- to determine the role and place of interaction during the pre-trial investigation of criminal offences committed in the sphere of economic activity using forged documents;
- to describe the specific features of conducting investigative (search) actions to obtain information from material and personal sources in the investigation of criminal offences committed in the sphere of economic activity using forged documents;
- to examine the institution of using special knowledge as a means of tactical support for the pre-trial investigation of criminal

offences committed in the sphere of economic activity using forged documents.

The object of the study is the legal relations arising in the process of investigating criminal offences in the sphere of economic activity committed through the use of forged documents.

The subject is the theoretical and practical foundations for developing a methodology for the pre-trial investigation of criminal offences committed in the sphere of economic activity using forged documents.

The theoretical basis of the monograph consists of the scholarly works of domestic and foreign researchers, particularly in the fields of criminalistics, criminal procedure, forensic expertise, and criminal law. The scientific findings obtained are grounded in the current provisions of the Constitution of Ukraine, the Criminal Procedure Code of Ukraine, sources of criminal procedural legislation, the Criminal Code of Ukraine, the Law of Ukraine “On Forensic Examination”, as well as subordinate regulatory legal acts of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, the Ministry of Justice of Ukraine, and others.

The empirical basis of the monograph consists of the results of a generalisation of materials from 252 criminal proceedings, interviews with 131 respondents (42 investigators and 79 operative officers of the National Police and the Bureau of Economic Security), as well as statistical reports of the Office of the Prosecutor General and judicial authorities.

The scientific novelty of the results obtained lies in the fact that this monograph is one of the first comprehensive scholarly studies in Ukraine devoted to the problems of the methodology for investigating criminal offences committed in the sphere of economic activity using forged documents.

The most significant results of the study, which determine its novelty and represent the authors' contribution to the development of this field, are as follows:

for the first time:

- a classification of documents functioning in the sphere of economic activity has been developed, divided according to the following criteria: 1) place of preparation (internal and external); 2) purpose (administrative, executive, accounting, combined); 3) type of information (accounting, tax, customs); 4) procedure of use (primary, summary); 5) method of use (single-use, cumulative); 6) type of financial operations (monetary, settlement, material assets); 7) level of economic activity (intra-enterprise, intra-state, inter-state); 8) legality (legally approved, criminal in origin); 9) medium (paper, electronic);

- electronic document workflow in the sphere of economic activity has been examined, carried out using software such as InstaDoc; Deals; KEP and Document; DocuSign; WebCenter Spaces; Tettra; Kipwise; SmartDoc\$; BAS Document Management CORP; InterOffice; Optima-WorkFlow; M.E.Doc; Sota;

- modern methods of material and intellectual forgery of documents and their use in the commission of criminal offences in the sphere of economic activity have been identified. Electronic forgery of documents using graphic editors Adobe Photoshop, Adobe Sign, DocuSign InDesign, Inkscape for creating digital signatures - most commonly used for tax evasion - has been described in detail;

- typical investigative situations and versions of the initial stage of investigating criminal offences committed in the sphere of economic activity using forged documents have been identified. In accordance with these investigative situations, an

algorithm of actions for the investigator has been developed, including the conduct of tactical operations aimed at identifying the offender, the forged document, the method of forgery, the use of the forged document, and other circumstances;

improved:

- the significance, content and elements of the criminalistic characteristics of criminal offences committed in the sphere of economic activity using forged documents. It has been proven that the criminalistic characteristics include interrelated structural elements, namely: documents functioning in the sphere of economic activity that are most frequently forged; methods of committing offences (creating forged documents and using them); the object of criminal encroachment (material funds); the consequences of the offence (the pattern of traces); the offender's personality (the subject who forges the document, the subject of economic activity); 6) the environment in which the criminal offence is committed (specific conditions, time and place as part of the material setting);

- the tactical features of conducting interrogations of suspects and witnesses during the investigation of criminal offences committed in the sphere of economic activity using forged documents have been improved. Emphasis is placed on the involvement of a specialist in preparing the interrogation (formulating questions) and participating in the interrogation in order to assess the accuracy of the interviewees' statements;

- the list of typical forensic examinations most significant during the investigation of criminal offences in the sphere of economic activity committed using forged documents has been refined: forensic economic examinations (accounting and tax accounting; financial and business activities; financial and credit operations), criminalistic examinations (handwriting analysis,

technical-criminalistic examination of documents), and computer-technical examinations;

- the features of involving a specialist in criminal proceedings have been elaborated, including tactical tasks (preparation for and participation in investigative actions), scientific-technical tasks (searching for and seizing traces and documents, taking photographs and video recordings), and consultative tasks (providing information and advice);

further development has been given to:

- the circumstances to be established during the investigation of criminal offences committed in the sphere of economic activity using forged documents: the type, content and specific features of the forged document and its use, the subjects of the offence, the criminal-law characteristics and consequences of the offence, and the causes and conditions that facilitated its commission;

- the proposals concerning the general principles of planning the investigation of criminal offences committed in the sphere of economic activity using forged documents, which include analysing information, determining strategic and tactical objectives of the investigation, putting forward versions, selecting tactical methods for conducting investigative actions, determining forms of interaction, and drafting a written plan.

- the provisions concerning the organisation and tactics of conducting, as well as the main tasks of, the crime scene examination during the investigation of criminal offences committed in the sphere of economic activity using forged documents;

- proposals have been made regarding the procedural consolidation in the Criminal Procedure Code of Ukraine of the status of repeat, additional, commission, and complex forensic examinations.

The authors express their gratitude for the assistance provided in preparing this monographic study to their families and close ones, friends, mentors, and other scholars and practitioners. Special thanks are extended to the reviewers of the monograph - Valerii Sokurenko, Cherniavskyi Serhii, and Mykola Pohoretskyi – for their constructive criticism and motivation for further scientific inquiry. Sincere appreciation is also expressed to the leadership of the Kharkiv National University of Internal Affairs, and Dnipro State University of Internal Affairs.

РОЗДІЛ 1. КРИМІНАЛЬНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ, ВЧИНЕНІ У СФЕРІ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ З ВИКОРИСТАННЯМ ПІДРОБЛЕНИХ ДОКУМЕНТІВ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА

1.1. Генеза становлення права громадян України на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом та його кримінально-правового захисту

Право на підприємницьку діяльність займає особливе місце в системі основних прав і свобод людини і громадянина, оскільки воно безпосередньо пов'язане з можливістю самореалізації особистості в економічній сфері та забезпечення матеріального добробуту. Актуальність дослідження генези становлення цього права в Україні обумовлена необхідністю розуміння історичних передумов формування сучасної системи правового регулювання підприємницької діяльності та механізмів її кримінально-правового захисту.

Становлення права на підприємницьку діяльність в Україні має глибокі історичні корені, які сягають періоду існування різних державних утворень на українських землях. Однак найбільш значущі трансформації цього права відбулися в XX столітті, особливо в контексті переходу від планової до ринкової економіки наприкінці радянського періоду.

У радянський період підприємницька діяльність була фактично заборонена, оскільки суперечила основам соціалістичної економічної системи. Конституція УРСР 1978

року не передбачала права на підприємницьку діяльність, натомість закріплювала право на працю виключно в системі державного сектору економіки. Кримінальне законодавство того часу передбачало суворі санкції за так звану «спекуляцію», «нетрудові доходи» та інші форми приватної економічної активності.

Перші кроки до лібералізації економічних відносин було зроблено в середині 1980-х років у рамках політики «перебудови». Закон СРСР «Про кооперацію» 1988 року дозволив створення кооперативів, що фактично стало першим легальним проявом підприємницької діяльності в радянський період. Цей закон мав революційне значення, оскільки вперше за десятиліття дозволив громадянам займатися господарською діяльністю з метою отримання прибутку.

Значущим етапом стало прийняття Закону УРСР «Про економічну самостійність Української РСР» 1990 року, який заклав правові основи для формування ринкової економіки в Україні. Цей нормативний акт передбачав можливість створення різних форм власності та господарювання, що створило передумови для розвитку підприємництва¹.

Проголошення незалежності України в 1991 році відкрило нові можливості для становлення ринкової економіки та розвитку підприємництва. Декларація про державний суверенітет України від 16 липня 1990 року вперше на конституційному рівні закріпила принципи ринкової економіки та різноманітності форм власності.

Важливу роль у формуванні правових основ підприємництва відіграв Закон України «Про підприємництво» від 7 лютого 1991 року, який вперше

¹ Скаун О. Ф. Теорія права і держави: підручник. 3-тє вид. – Київ: Алерта, 2012.

комплексно врегулював питання здійснення підприємницької діяльності в Україні. Цей закон визначив підприємництво як безпосередню самостійну, систематичну, на власний ризик діяльність по виробництву продукції, виконанню робіт, наданню послуг з метою отримання прибутку

Конституційне закріплення права на підприємницьку діяльність відбулося з прийняттям Конституції України 28 червня 1996 року. Стаття 42 Основного Закону встановила, що кожен має право на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом. Це положення стало фундаментальною основою для подальшого розвитку підприємницького права в Україні¹.

Період 1990-х років характеризувався активним формуванням нормативно-правової бази підприємницької діяльності. Було прийнято низку фундаментальних законів, які заклали основи ринкової економіки в Україні. Серед них особливе значення мали Закон України «Про власність» 1991 року, який закріпив різні форми власності, та Цивільний кодекс України 2003 року, який детально врегулював цивільно-правові аспекти підприємницької діяльності.

Господарський кодекс України, прийнятий у 2003 році, став кульмінацією процесу систематизації правового регулювання підприємницької діяльності. Цей нормативний акт комплексно врегулював питання організації та здійснення господарської діяльності, визначив правовий статус суб'єктів господарювання, встановив порядок державного регулювання економіки².

Кодекс визначає підприємництво як самостійну,

¹ Скакун О. Ф. Теорія права і держави: підручник. 3-тє вид. – Київ: Алерта, 2012.

² Федотова І. О. Теоретичні аспекти визначення змісту та елементів правового статусу суб'єктів митних правовідносин // *Вісник Академії митної служби України. Серія: Право*. – 2012. – № 1. – С. 7–12.

ініціативну, систематичну, на власний ризик господарську діяльність, що здійснюється суб'єктами господарювання (підприємцями) з метою досягнення економічних і соціальних результатів та одержання прибутку. Це визначення відображає основні характеристики підприємницької діяльності та її цілі¹.

Важливим аспектом правового регулювання підприємницької діяльності є встановлення гарантій її здійснення. Господарський кодекс закріплює принцип свободи підприємницької діяльності, який передбачає право особи на вільний вибір виду підприємницької діяльності, самостійне формування програми діяльності, вибір постачальників і споживачів, залучення матеріально-технічних, фінансових та інших ресурсів в межах, визначених законом².

Формування системи захисту підприємницьких прав відбувалося паралельно з розвитком правового регулювання підприємницької діяльності. Основними механізмами такого захисту стали цивільно-правові, адміністративно-правові та кримінально-правові засоби. Кожен з цих механізмів має свою специфіку та призначений для протидії різним видам порушень підприємницьких прав³.

Цивільно-правовий захист підприємницьких прав здійснюється через систему позовів про визнання права, відшкодування збитків, припинення дій, що порушують право, тощо. Адміністративно-правовий захист передбачає

¹ Федотова І. О. Теоретичні аспекти визначення змісту та елементів правового статусу суб'єктів митних правовідносин // *Вісник Академії митної служби України. Серія: Право.* – 2012. – № 1. – С. 7–12.

² Там само.

³ Окунев І. С. Загально-теоретичні засади правового статусу суб'єктів права: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Київ, 2009.

можливість оскарження рішень, дій чи бездіяльності органів публічної влади, які порушують права підприємців. Кримінально-правовий захист спрямований на протидію найбільш суспільно небезпечним посяганням на підприємницькі права¹.

Особливе значення для захисту підприємницьких прав має діяльність судової системи. Створення системи господарських судів та врегулювання їх компетенції сприяло формуванню спеціалізованого механізму розгляду спорів у сфері підприємницької діяльності. Господарські суди розглядають справи про відшкодування збитків, завданих підприємцям неправомірними рішеннями органів влади, про визнання недійсними актів органів влади, що порушують підприємницькі права, тощо². Кримінально-правовий захист підприємницької діяльності є одним з найважливіших елементів системи правового забезпечення економічних прав людини. Його формування в Україні відбувалося поетапно, з урахуванням специфіки перехідного періоду від планової до ринкової економіки та необхідності протидії новим видам злочинності у сфері економіки.

Кримінальний кодекс України 2001 року вперше в історії української кримінального права комплексно врегулював питання захисту економічних інтересів держави та приватних осіб. Розділ VII «Злочини у сфері господарської діяльності» містить норми, що передбачають відповідальність за посягання на порядок здійснення підприємницької діяльності.

¹ Олійник А. Ю. Конституційна свобода особи на підприємницьку діяльність в Україні: монографія. – Київ: КНУТД; Дніпро: ДДУВС, 2021.

² Гусева А. Л. До питання про гарантії реалізації конституційного права на свободу підприємницької діяльності // Вісник Міжнародного гуманітарного університету. 2013. № 2. С. 35–39.

Серед основних складів злочинів, що посягають на підприємницькі права, слід виділити незаконне підприємництво (стаття 202 КК України), фіктивне підприємництво (стаття 205 КК України), порушення порядку зайняття господарською діяльністю (стаття 203 КК України) та інші. Ці норми спрямовані на захист як законних інтересів добросовісних підприємців, так і інтересів держави у сфері регулювання економічної діяльності.

Стаття 206 КК України передбачає відповідальність за протидію законній господарській діяльності, що є однією з найважливіших норм кримінально-правового захисту підприємництва. Цей склад злочину охоплює різні форми перешкоджання здійсненню підприємницької діяльності, включаючи примушування до укладення чи відмови від укладення договору, до участі чи відмови від участі в конкурсних торгах тощо.

Особливе місце в системі кримінально-правового захисту підприємницької діяльності займають норми про корупційні злочини. Зловживання службовим становищем, одержання неправомірної вигоди, комерційний підкуп та інші корупційні діяння часто спрямовані проти підприємницьких прав і свобод. Протидія корупції у сфері підприємництва є одним з пріоритетних напрямів кримінально-правової політики держави¹.

Важливим напрямом розвитку кримінально-правового захисту підприємницької діяльності є протидія рейдерству. Хоча спеціальної статті про рейдерство в Кримінальному кодексі України немає, такі дії кваліфікуються за різними статтями залежно від способу їх вчинення. Це можуть бути

¹ Погорілко В. Ф., Федоренко В. Л. Конституційне право України: підручник / за ред. В. Ф. Погорілка. – Київ, 2007.

шахрайство, заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем, примушування до вчинення правочину тощо.

Аналіз судової практики свідчить про те, що кримінально-правовий захист підприємницької діяльності стикається з певними проблемами правозастосування. Серед них недосконалість окремих норм кримінального законодавства, складнощі доказування окремих видів економічних злочинів, недостатня кваліфікація правоохоронних органів у сфері економіки¹.

Одним з проблемних аспектів є розмежування адміністративної та кримінальної відповідальності за порушення у сфері підприємницької діяльності. Не завжди чітко визначені критерії, за якими те чи інше діяння слід кваліфікувати як злочин або як адміністративне правопорушення. Це створює передумови для необґрунтованого застосування кримінальної репресії або, навпаки, для уникнення відповідальності за суспільно небезпечні діяння².

Конституційне закріплення права на підприємницьку діяльність в статті 42 Основного Закону України створило правову основу для розвитку ринкової економіки та забезпечення економічних свобод громадян. Формулювання «кожен має право на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом» містить важливі правові презумпції та принципи³.

¹ Єршова І. В. Економічна діяльність: поняття і співвідношення суміжних категорій // Lex Вісник. – 2016. – № 9. – С. 46–61.

² Архипов С. І. Суб'єкт права (теоретичне дослідження): автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01 – теорія і історія держави і права; історія політичних учень про державу і право. – Харків, 2005.

³ Скакун О. Ф. Теорія права і держави: підручник. 3-тє вид. – Київ: Алерта, 2012.

По-перше, це презумпція дозволеності підприємницької діяльності. На відміну від радянського періоду, коли діяв принцип «заборонено все, що не дозволено», конституційна норма встановлює протилежний принцип «дозволено все, що не заборонено». Це означає, що громадяни можуть займатися будь-якою підприємницькою діяльністю, якщо вона прямо не заборонена законом¹.

По-друге, конституційна норма встановлює межі права на підприємницьку діяльність. Ці межі визначаються законом і можуть стосуватися як окремих видів діяльності, так і способів її здійснення. Важливо, що обмеження можуть встановлюватися виключно законом, а не підзаконними нормативними актами². Конституційне право на підприємницьку діяльність тісно пов'язане з іншими конституційними правами і свободами. Зокрема, воно корелює з правом власності (стаття 41), правом на працю (стаття 43), правом на соціальний захист (стаття 46) тощо. Цей взаємозв'язок створює систему конституційних гарантій економічних прав людини³.

Реалізація конституційного права на підприємницьку діяльність забезпечується через систему поточного законодавства. Основними нормативними актами, що регулюють це право, є Господарський кодекс України, Цивільний кодекс України, закони про окремі види підприємницької діяльності тощо. Ці акти конкретизують

¹ Архіпов С. І. Суб'єкт права (теоретичне дослідження): автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01 – теорія і історія держави і права; історія політичних учень про державу і право. – Харків, 2005.

² Господарський кодекс України: Закон України від 16 січ. 2003 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 18, № 19–20, № 21–22. – Ст. 144.

³ Архіпов С. І. Суб'єкт права (теоретичне дослідження): автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01 – теорія і історія держави і права; історія політичних учень про державу і право. – Харків, 2005.

конституційні положення та встановлюють механізми їх реалізації¹.

Важливу роль у забезпеченні конституційного права на підприємницьку діяльність відіграє Конституційний Суд України. У своїх рішеннях Суд неодноразово підкреслював, що право на підприємницьку діяльність є одним з основних економічних прав людини і повинно забезпечуватися державою. Суд також визначив критерії допустимості обмежень цього права та вимоги до їх встановлення².

Практика Європейського суду з прав людини також впливає на розуміння та застосування права на підприємницьку діяльність в Україні. Хоча Європейська конвенція з прав людини прямо не закріплює право на підприємницьку діяльність, ЄСПЛ розглядає його як складову права власності та права на повагу до приватного життя. Рішення ЄСПЛ формують стандарти захисту підприємницьких прав, які мають бути враховані в українській правозастосовній практиці³.

Сучасне правове регулювання підприємницької діяльності в Україні характеризується динамічним розвитком та постійними змінами, що відображають процеси євроінтеграції та адаптації національного законодавства до європейських стандартів. Водночас залишається низка проблем, що потребують вирішення для забезпечення ефективного функціонування ринкової економіки.

Однією з основних тенденцій сучасного етапу є

¹ Федотова І. О. Теоретичні аспекти визначення змісту та елементів правового статусу суб'єктів митних правовідносин // Вісник Академії митної служби України. Серія: Право. – 2012. – № 1. – С. 7–12.

² Господарський кодекс України: Закон України від 16 січ. 2003 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 18, № 19–20, № 21–22. – Ст. 144.

³ Жилінський С. Є. Підприємницьке право: підручник. – Харків, 2002.

дерегуляція підприємницької діяльності. Держава поступово відмовляється від надмірного втручання в економічні процеси та створює сприятливі умови для розвитку бізнесу. Це знаходить відображення в спрощенні процедур реєстрації підприємств, скороченні кількості дозвільних документів, зменшенні адміністративного тиску на бізнес.

Важливим напрямом реформування є розвиток електронного урядування у сфері підприємництва. Запровадження електронних сервісів для реєстрації підприємств, подання звітності, отримання дозволів значно спрощує взаємодію бізнесу з органами влади та зменшує корупційні ризики. Створення єдиних електронних реєстрів підвищує прозорість ведення бізнесу¹.

Проте залишаються значні проблеми в правовому регулюванні підприємницької діяльності. Серед них нестабільність законодавства, часті зміни «правил гри», що створює невизначеність для бізнесу та ускладнює довгострокове планування. Підприємці змушені постійно адаптуватися до нових вимог, що збільшує витрати на ведення бізнесу².

Серйозною проблемою залишається корупція у сфері підприємництва. Незважаючи на активні антикорупційні заходи, бізнес все ще стикається з проявами корупції з боку чиновників. Це створює додаткові витрати для підприємців, спотворює конкуренцію та підриває довіру до державних інститутів³.

¹ Господарське (підприємницьке) право: підручник / за ред. Ю. Я. Булатецького. – Харків, 2011.

² Агєєв А. І. Підприємництво: проблема власності і культури: навч. посіб. – Харків, 1991.

³ Окунев І. С. Загально-теоретичні засади правового статусу суб'єктів права: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Київ, 2009.

Недосконалість судової системи також негативно впливає на підприємницьке середовище. Тривалість судових процедур, непрогнозованість судових рішень, проблеми з виконанням судових рішень створюють перешкоди для ефективного захисту підприємницьких прав. Це особливо критично для вирішення корпоративних спорів та стягнення заборгованості¹.

Актуальною проблемою є недостатній рівень захисту права інтелектуальної власності в Україні. Це стосується як патентних прав, так і авторських прав, торговельних марок тощо. Слабкий захист інтелектуальної власності стримує інноваційну діяльність та перешкоджає залученню іноземних інвестицій².

Окремої уваги потребує проблема тінізації економіки. Значна частина підприємницької діяльності здійснюється в тіньовому секторі, що спричинено високим рівнем оподаткування, складністю адміністративних процедур, недовірою до державних інститутів. Це створює несправедливу конкуренцію для законотворчих підприємців та зменшує надходження до бюджету³.

Розвиток системи правового захисту підприємницької діяльності в Україні має відбуватися з урахуванням сучасних викликів та тенденцій світового економічного розвитку. Основними напрямками такого розвитку мають стати вдосконалення нормативно-правової бази, підвищення ефективності правоохоронної системи, розвиток

¹ Гусева А. Л. До питання про гарантії реалізації конституційного права на свободу підприємницької діяльності // Вісник Міжнародного гуманітарного університету. – 2013. – № 2. – С. 35–39.

² Олійник А. Ю. Конституційна свобода особи на підприємницьку діяльність в Україні: монографія. – Київ: КНУТД; Дніпро: ДДУВС, 2021.

³ Єршова І. В. Економічна діяльність: поняття і співвідношення суміжних категорій. Lex Вісник. 2016. № 9. С. 46–61.

альтернативних способів вирішення спорів.

Важливим завданням є гармонізація українського законодавства з правом Європейського Союзу. Це стосується як матеріально-правових норм, так і процедурних аспектів регулювання підприємницької діяльності. Імплементація європейських стандартів сприятиме створенню передбачуваного та стабільного правового середовища для ведення бізнесу¹. Необхідним є розвиток спеціалізованих механізмів захисту підприємницьких прав. Це може включати створення спеціалізованих судів з розгляду корпоративних спорів, розвиток інституту бізнес-омбудсмена, запровадження ефективних процедур медіації та арбітражу. Такі механізми дозволять швидше та ефективніше вирішувати конфлікти у сфері підприємництва².

Підвищення ефективності кримінально-правового захисту підприємницької діяльності потребує вдосконалення відповідних норм Кримінального кодексу України, підвищення кваліфікації правоохоронців у сфері економічних злочинів, розвитку міжнародного співробітництва в боротьбі з транснаціональною економічною злочинністю³.

Важливу роль має відіграти розвиток цифрових технологій у сфері правового захисту підприємництва. Створення електронних систем подання скарг, моніторингу дотримання підприємницьких прав, аналізу правозастосовної

¹ Курбатов А. Я. Забезпечення балансу приватних і публічних інтересів – основне завдання права на сучасному етапі // Підприємство і право. – 2001. – № 6. – С. 88–97.

² Гусева А. Л. До питання про гарантії реалізації конституційного права на свободу підприємницької діяльності // Вісник Міжнародного гуманітарного університету. 2013. № 2. С. 35–39.

³ Архіпов С. І. Суб'єкт права (теоретичне дослідження): автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01 – теорія і історія держави і права; історія політичних учень про державу і право. – Харків, 2005.

практики дозволить підвищити доступність та ефективність правового захисту¹. Перспективним напрямом є розвиток превентивних механізмів захисту підприємницьких прав. Це включає правову освіту підприємців, консультаційні послуги з питань дотримання вимог законодавства, системи раннього попередження про ризики порушення прав².

Гене́за становлення права громадян України на підприємницьку діяльність та його кримінально-правового захисту відображає складний історичний процес трансформації економічної системи від планової до ринкової. Цей процес характеризується кількома ключовими етапами, кожен з яких мав свої особливості та закономірності розвитку.

Радянський період характеризувався повною заборонаю підприємницької діяльності та кримінальним переслідуванням за її здійснення. Перші кроки до легалізації приватної економічної активності було зроблено в середині 1980-х років у рамках політики перебудови, що стало підґрунтям для подальших кардинальних змін у правовому регулюванні економічних відносин.

Період незалежності України ознаменувався конституційним закріпленням права на підприємницьку діяльність як фундаментального права людини і громадянина. Прийняття Конституції України 1996 року, Господарського кодексу 2003 року та інших базових законів створило правову основу для розвитку ринкової економіки та забезпечення підприємницьких свобод.

Формування системи кримінально-правового захисту

¹ Господарське (підприємницьке) право: підручник / за ред. Ю. Я. Булатецького. – Харків, 2011.

² Погорілко В. Ф., Федоренко В. Л. Конституційне право України: підручник / за ред. В. Ф. Погорілка. – Київ, 2007.

підприємницької діяльності відбувалося паралельно з розвитком правового регулювання економічних відносин. Кримінальний кодекс України 2001 року вперше комплексно врегулював питання відповідальності за злочини у сфері господарської діяльності, що стало важливим кроком у забезпеченні правового захисту підприємців.

Сучасний етап розвитку характеризується процесами євроінтеграції, дерегуляції та цифровізації економіки. Водночас залишаються значні проблеми, серед яких нестабільність законодавства, корупція, недосконалість судової системи, що потребують комплексного вирішення.

Перспективи подальшого розвитку системи правового захисту підприємницької діяльності пов'язані з гармонізацією українського законодавства з європейськими стандартами, розвитком спеціалізованих механізмів захисту підприємницьких прав, впровадженням цифрових технологій у правову сферу. Право на підприємницьку діяльність як конституційне право людини і громадянина потребує постійного вдосконалення механізмів його забезпечення та захисту. Це є необхідною умовою для створення сприятливого інвестиційного клімату, розвитку конкурентоспроможної економіки та інтеграції України до європейського економічного простору.

Важливим напрямом подальших досліджень має стати аналіз зарубіжного досвіду правового регулювання підприємницької діяльності та його адаптація до українських реалій. Особливу увагу слід приділити вивченню механізмів захисту малого та середнього бізнесу, які є основою економічного розвитку розвинених країн. Необхідним є також дослідження впливу цифровізації на трансформацію підприємницьких відносин та відповідну модернізацію

правового регулювання. Розвиток електронної комерції, цифрових платформ, криптовалют та інших інноваційних технологій створює нові виклики для правової системи, які потребують адекватної відповіді з боку законодавця.

Окремої уваги заслуговує проблема забезпечення балансу між свободою підприємницької діяльності та необхідністю її державного регулювання. Цей баланс має відповідати принципам правової держави та забезпечувати як захист прав підприємців, так і охорону публічних інтересів суспільства. Актуальним залишається питання підвищення ефективності кримінально-правового захисту підприємницької діяльності шляхом вдосконалення відповідних норм кримінального законодавства, розвитку спеціалізації правоохоронних органів у сфері економічних злочинів, впровадження сучасних методів розслідування та попередження злочинів у сфері економіки.

Важливою складовою розвитку системи захисту підприємницьких прав є формування правової культури як серед підприємців, так і серед представників органів публічної влади. Підвищення рівня правових знань, усвідомлення важливості дотримання законності у сфері економічних відносин сприятиме створенню цивілізованого підприємницького середовища. Перспективним напрямом є також розвиток міжнародного співробітництва у сфері захисту підприємницьких прав. Глобалізація економіки вимагає координації зусиль різних держав у боротьбі з транснаціональними економічними злочинами, забезпеченні захисту іноземних інвестицій, гармонізації стандартів ведення бізнесу.

Генеza становлення права на підприємницьку діяльність в Україні демонструє складність та багатоаспектність

процесу формування правових інститутів ринкової економіки. Цей досвід може бути корисним для інших країн, які здійснюють перехід від планової до ринкової економіки, а також для розвитку теоретичних засад господарського права. Подальший розвиток права на підприємницьку діяльність та системи його захисту має відбуватися з урахуванням глобальних тенденцій економічного розвитку, європейських стандартів правового регулювання та національних особливостей України. Лише за таких умов можна забезпечити ефективне функціонування ринкової економіки та створення сприятливих умов для розвитку підприємництва як основи економічного процвітання держави.

Аналіз генези становлення права на підприємницьку діяльність в Україні дозволяє виділити декілька ключових закономірностей, які характеризують цей складний історичний процес. По-перше, трансформація від повної заборони підприємницької діяльності до її конституційного закріплення відбувалася еволюційно, через поступове усвідомлення необхідності ринкових перетворень та формування відповідної правової бази. По-друге, становлення системи кримінально-правового захисту підприємницької діяльності тісно корелювало з розвитком загальної системи правового регулювання економічних відносин, що підтверджує системний характер правових реформ у цій сфері. Особливого значення набуває той факт, що формування права на підприємницьку діяльність в Україні відбувалося в умовах перехідного періоду, що накладало специфічний відбиток на всі аспекти правового регулювання. Необхідність одночасного руйнування старої планової системи та створення нової ринкової моделі призводила до виникнення численних правових колізій та прогалин, які

поступово усувалися у процесі вдосконалення законодавства.

Важливим висновком є те, що розвиток кримінально-правового захисту підприємницької діяльності відображав загальні тенденції кримінально-правової політики держави. Перехід від репресивної моделі радянського періоду до охоронної моделі сучасного етапу демонструє кардинальну зміну ставлення держави до приватної економічної ініціативи. Якщо раніше підприємництво розглядалося як суспільно небезпечне явище, то тепер воно визнається основою економічного розвитку та потребує надійного правового захисту. Дослідження показало, що конституційне закріплення права на підприємницьку діяльність стало переломним моментом у розвитку підприємницького права України. Формулювання статті 42 Конституції України "кожен має право на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом" не лише встановило правову основу для розвитку приватного сектору економіки, але й закріпило принцип презумпції дозволеності підприємницької діяльності, що кардинально змінило підходи до правового регулювання економічних відносин.

Аналіз сучасного стану правового регулювання підприємницької діяльності свідчить про наявність як значних досягнень, так і серйозних проблем. До досягнень слід віднести створення комплексної системи законодавства у сфері підприємництва, формування спеціалізованих судових органів для розгляду господарських спорів, запровадження електронних сервісів для взаємодії бізнесу з органами влади, розвиток альтернативних способів вирішення спорів.

Водночас залишаються невирішеними такі проблеми, як нестабільність правового регулювання, що проявляється в частих змінах законодавства без належного обґрунтування та

консультацій з бізнес-спільнотою. Ця нестабільність створює додаткові ризики для підприємців та ускладнює довгострокове планування бізнес-діяльності. Особливо негативно це впливає на інвестиційну привабливість України та готовність іноземних інвесторів вкладати кошти в українську економіку.

Корупція у сфері підприємництва залишається однією з найболючіших проблем, що підриває основи ринкової економіки та створює несправедливі умови конкуренції. Незважаючи на активні антикорупційні заходи останніх років, включаючи створення спеціалізованих антикорупційних органів та запровадження електронних систем взаємодії з владою, проблема корупції далека від остаточного вирішення. Це потребує комплексного підходу, що включає не лише правові, але й освітні, культурні та економічні заходи. Недосконалість судової системи продовжує створювати серйозні перешкоди для ефективного захисту підприємницьких прав. Тривалість судових процедур, непередбачуваність судових рішень, проблеми з їх виконанням негативно впливають на інвестиційний клімат та довіру бізнесу до державних інститутів. Реформування судової системи має стати одним з пріоритетних напрямів державної політики у сфері забезпечення підприємницьких прав.

Окремої уваги потребує проблема захисту інтелектуальної власності, яка набуває особливої актуальності в умовах розвитку інноваційної економіки. Слабкий захист патентних прав, авторських прав, торговельних марок стримує інноваційну діяльність та перешкоджає розвитку високотехнологічних галузей економіки. Це особливо важливо в контексті

євроінтеграційних процесів та необхідності підвищення конкурентоспроможності української економіки. Тінізація економіки залишається серйозною проблемою, яка спотворює конкурентне середовище та зменшує ефективність правового регулювання підприємницької діяльності. Високий рівень тіньової економіки свідчить про недостатню ефективність існуючих механізмів стимулювання легального ведення бізнесу та необхідність комплексного перегляду підходів до оподаткування та адміністрування підприємницької діяльності.

Перспективи розвитку системи правового захисту підприємницької діяльності тісно пов'язані з процесами євроінтеграції України. Адаптація українського законодавства до стандартів Європейського Союзу створює можливості для запровадження кращих європейських практик правового регулювання підприємництва. Це стосується як матеріально-правових норм, так і процедурних аспектів регулювання бізнес-діяльності. Цифровізація правових процесів відкриває нові можливості для підвищення ефективності захисту підприємницьких прав. Розвиток електронного правосуддя, створення єдиних цифрових платформ для взаємодії бізнесу з органами влади, впровадження систем штучного інтелекту для аналізу правозастосовної практики можуть суттєво покращити якість правових послуг та зменшити корупційні ризики. Важливим напрямом подальшого розвитку є формування спеціалізованих механізмів захисту підприємницьких прав. Створення спеціалізованих судів з розгляду корпоративних спорів, розвиток інституту бізнес-омбудсмена, запровадження ефективних процедур медіації та арбітражу дозволить швидше та ефективніше вирішувати конфлікти у

сфері підприємництва.

Розвиток міжнародного співробітництва у сфері захисту підприємницьких прав набуває особливої актуальності в умовах глобалізації економіки. Участь України в міжнародних організаціях, укладення двосторонніх угод про захист інвестицій, гармонізація стандартів ведення бізнесу сприятимуть створенню сприятливого інвестиційного клімату та залученню іноземних інвестицій.

Формування правової культури підприємництва є не менш важливим завданням, ніж вдосконалення законодавства. Підвищення рівня правових знань підприємців, усвідомлення ними своїх прав та обов'язків, готовність відстоювати свої законні інтереси правовими засобами сприятиме створенню цивілізованого підприємницького середовища.

Превентивні механізми захисту підприємницьких прав мають стати важливою складовою загальної системи правового забезпечення підприємництва. Правова освіта, консультаційні послуги, системи раннього попередження про ризики дозволять запобігати порушенням підприємницьких прав на ранніх стадіях та зменшувати кількість конфліктів.

Подальші наукові дослідження у цій сфері мають зосередитися на вивченні впливу нових технологій на трансформацію підприємницьких відносин, аналізі зарубіжного досвіду правового регулювання цифрової економіки, розробці теоретичних основ правового регулювання штучного інтелекту та блокчейн-технологій у підприємстві. Генеза становлення права на підприємницьку діяльність в Україні демонструє складність та багатоаспектність процесу правового забезпечення ринкових перетворень. Успішність цього процесу залежить

не лише від якості законодавства, але й від ефективності його реалізації, рівня правової культури суспільства, стабільності політичної системи та багатьох інших факторів. Комплексний підхід до вирішення існуючих проблем та врахування світових тенденцій розвитку є запорукою успішного розвитку підприємництва як основи економічного процвітання України.

1.2. Сутність та зміст кримінальних правопорушень вчинених у сфері господарської діяльності з використанням підроблених документів

За даними статистичної звітності Офісу Генерального прокурора (Національної поліції України, Служби Безпеки України, Державного бюро розслідувань, Національного антикорупційного бюро України, Бюро економічної безпеки України, органи державного фінансового контролю тощо), упродовж останніх років (2018-2023 рр.) щорічно в державі реєструють від 5 до 7 тис. кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності. У 2021-2023 р.р. зростає кількість кримінальних правопорушень, вчинених у сфері господарської діяльності з використанням підроблених документів. Вона дорівнювала 6334, що на 0,6% більше показників попередніх років (2020 р. – 14,2%; 2019 р. – 9,3%; 2018 р. – 9,1%), використання підроблених документів у сфері господарської діяльності найбільше спостерігається за ст. ст. 201, 203², 204, 209, 210, 212, 222 КК України¹.

¹ Статистична інформація Офісу Генерального прокурора. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-rezultati-borotbi-z-organizovanimi-grupami-ta-zlochinnimi->

Зростання числа кримінальних правопорушень, вчинених у сфері господарської діяльності з використанням підроблених документів відбулося за рахунок збільшення на 8,9% кількості виявлених фактів найбільш розповсюдженого злочину цієї спрямованості – ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів) (ст. 212 КК України), яка дорівнювала у 2018 році – 1099. Зросла також чисельність незаконних дій з документами на переказ, платіжними картками та іншими засобами доступу до банківських рахунків, обладнанням для їх виготовлення (ст. 200 КК України), – 609 кримінальних правопорушень (56,2%) та контрабанда (ст. 201 КК України) (ст. 212 КК України) – 125 кримінальних правопорушень (22,5%)¹.

Найбільш поширеними кримінальними правопорушеннями, вчиненими у сфері господарської діяльності з використанням підроблених документів (розгляд проваджень по яких завершився вироком суду), є «Виготовлення, зберігання, придбання, перевезення, пересилання, ввезення в Україну з метою використання при продажу товарів, збуту або збут підроблених грошей, державних цінних паперів, білетів державної лотереї, марок акцизного податку чи голографічних захисних елементів» (ст. 199 КК України), контрабанда (ст. 201 КК України), «Незаконна діяльність з організації або проведення азартних ігор, лотерей» (ст. 203² КК України), «Незаконне виготовлення, зберігання, збут чи транспортування з метою збуту підакцизних товарів» (ст. 204 КК України), «Підроблення документів, які подаються для проведення

organizacijami-2

¹ Статистична інформація Офісу Генерального прокурора. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-rezultati-borotbi-z-organizovanimi-grupami-ta-zlochinnimi-organizacijami-2>

державної реєстрації юридичної особи та фізичних осіб – підприємців» (ст. 205¹ КК України), «Протидія законній господарській діяльності» (ст. 206 КК України), «Ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів)» (ст. 212 КК України), «Порушення здійснення операцій з металобрухтом (ст. 213 КК України)¹.

Під час вчинення наведених правопорушень найбільш часто використовуються підроблені документи. Так, підроблені первинні документи чи звітності подаються для отримання грантів, фінансування, податкової вигоди; складаються підроблені договори купівлі-продажу для реєстрації майна; до банку пред'являються підробленою довідки про доходи для отримання кредиту чи інших вигод; підроблені документи використовуються для отримання міжнародного фінансування підприємства; паспорти підробляються для оформлення підприємств, установ, організацій; підроблені документи учасника бойових використовуються для отримання пільг ведення бізнесу тощо.

Аналіз сучасного стану криміналістичних досліджень проблем, пов'язаних із розслідування даних кримінальних правопорушень, відображає кілька напрямків:

1) дослідження підроблення документів як складова злочинних технологій вчинення кримінального правопорушення, пов'язаних незаконним підприємництвом контрабандою, легалізацією (відмиванням) доходів чи іншого майна, придбаних злочинним шляхом та ін.;

2) встановлення закономірностей слідоутворення та застосування спеціальних знань під час виявленні та

¹ Кримінальний кодекс України : Закон України від 05 квітня 2001 р. № 2341-III. Офіційний веб-портал Верховної Ради України. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.

розслідуванні кримінальних правопорушень, вчинених з використанням підроблених документів;

3) дослідження організованого характеру дій злочинців та (або) приховування кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності, у тому числі з використанням підроблених документів.

Більшість наявних досліджень присвячена теоретичному осмисленню вчинення та приховування розкрадань^{1,2}. Цілком вірно підкреслюється, що підроблення документів є необхідною умовою вчинення та приховування більшості таких кримінальних правопорушень³. Однак малодослідженими питаннями є встановлення зв'язків суб'єктів, які здійснюють підроблення документів, та адресатів підроблення; організований характер дій злочинців, спрямованих на маскування протиправної діяльності під виглядом законних правовідносин.

Наукові дослідження, що здійснювались за вказаними напрямками, зробили значний внесок у розвиток окремих криміналістичних методик розслідування кримінальних правопорушень економічної спрямованості, проте фрагментарний розгляд проблем застосування підроблених документів не дозволив комплексно підійти до розгляду особливостей розслідування правопорушень, вчинених з використанням таких документів.

¹ Багинський Валерій Зинович. Основні питання розслідування розкрадань (ст.ст. 84,861 КК України), які відбуваються в умовах економічних перетворень: Дис... канд. юрид. наук: 12.00.09. Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. Х., 1999. 189 с.

² Корупційні схеми: їх кримінально-правова кваліфікація і досудове розслідування / За ред. М.І. Хавронюка. К. : Москаленко О. М., 2019. 464 с.

³ Черепущак В., Гула Л.Особливості планування досудового розслідування вбивств: теоретичні та прикладні аспекти. Текст научної статті по спеціальності «Економіка и бизнес». 2018. С. 149-156.

Розгляд особливостей розслідування кримінальних правопорушень, вчинених у сфері господарської діяльності з використанням підроблених документів вимагає звернення до теоретичних положень науки криміналістики.

Перш за все звернемо увагу на те, що згідно уявлення про класифікацію криміналістичних методик методика розслідування кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності із використанням підроблених документів, є міжвидовою, оскільки спрямована на розслідування різних видів правопорушень, які об'єднані у Розділі VII КК України «Кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності». Її структура має бути представлена такими елементами: 1) криміналістична характеристика кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності, вчинених за допомогою підроблених документів; 2) слідчі ситуації та версії початкового етапу розслідування; 3) обставини, що підлягають встановленню; 4) планування розслідування; 5) тактичні особливості огляду місця події, документів, допиту; 6) використання спеціальних знань, проведення судових експертиз

Така підвищена увага до криміналістичних засад розслідування правопорушень у сфері господарської діяльності зумовлена потребами практики, оскільки «...закономірності механізму кримінального правопорушення існують об'єктивно (незалежно від науки)...»¹. Як пише Н. А. Сьоміна механізм кримінального правопорушення «є найбільш загальною та універсальною системою взаємодії

¹ Князев С. В. Криміналістичне розуміння механізму вчинення злочину та його значення для розслідування кримінальних проваджень. Прикарпатський юридичний вісник. Випуск 1(22) том 3, 2018. С. 112-115.

матеріальних об'єктів і процесів, що характеризують його структуру і що зумовлює виникнення джерел криміналістичної інформації»¹.

Першою та обов'язковою складовою криміналістичної методики є криміналістична характеристика. Криміналістична характеристика злочину, як наукова категорія криміналістики має велике значення для успішної розробки методик розслідування окремих видів кримінальних правопорушень, у тому числі у сфері господарської діяльності, що вчиняються за допомогою підроблених документів, а також вирішення практичних завдань розслідування. Криміналістична характеристика містить перелік конкретних елементів, які підлягають встановленню у кримінальному провадженні, особливо на початковому етапі розслідування. У багатьох випадках від уміння слідчого проникнути не тільки у кримінально-правову, а й у криміналістичну сутність правопорушення залежить ефективність розслідування кримінальних правопорушень. Для цього слідчий повинен знати не тільки кримінально-правові, кримінально-процесуальні та кримінологічні особливості різних видів злочинів, але й уміти цілеспрямовано виявляти необхідну криміналістичну інформацію щодо вчиненого кримінального правопорушення тощо. Під час розслідування кримінальних правопорушень криміналістична характеристика є інформаційною базою, яка являє собою систему типових відомостей про криміналістично-значущі ознаки злочинів й слугує побудові та перевірці слідчих версій, оптимізує процес розслідування кримінального правопорушення.

¹ Сьоміна Н. А. Механізм вчинення злочину: поняття та елементи. Науковий вісник Київського національного університету внутрішніх справ. 2009. № 3. С. 160–165.

Криміналістична характеристика є основою розробки окремих методик, типових програм розслідування кримінальних правопорушень, визначення напрямку розслідування конкретного злочину. Але розробка практичних рекомендацій, пов'язаних із найбільш ефективним вирішенням важливих завдань досудового розслідування кримінальних правопорушень, вчинених у сфері господарської діяльності з використанням підроблених документів, ускладнюється тією обставиною, що досі не сформована криміналістична характеристики цих видів кримінальних правопорушень. У зв'язку з цим, важливо провести дослідження та узагальнення даних кримінальних правопорушень та особливу увагу приділити документам, способу підробки та суб'єктам, які здійснюють підроблення та використання документів у сфері господарської діяльності.

Криміналістичну характеристику злочинів ґрунтовно досліджували у своїх працях В. А. Журавель, О. Н. Колісниченко, В. О. Коновалова, Г. А. Матусовський, В. Д. Пчолкін, А. М. Падалка, Р. Л. Степанюк, В. В. Тіщенко, С. С. Чернявський, В. М. Шевчук, В. Ю. Шепітько, Б. В. Щур, та інші вчені.

Незважаючи на те, що криміналістична характеристика розроблена в теорії криміналістики більше півстоліття тому дискусії, що точилися навколо криміналістичної характеристики злочинів, не затихли і дотепер. При цьому криміналістичну характеристику злочинів визначають як:

- систему узагальнених даних (відомостей) про найбільш типові криміналістично значущі ознаки певного виду (групи) злочинів;

- наукові положення окремої методики розслідування, що являють собою систему відомостей про елементи

механізму вчинення злочину;

- наукову категорію, в якій з достатнім ступенем конкретності описані типові ознаки і властивості події злочину;

- наукову абстракцію, що відображає в основному на статистичному рівні дані про прийоми підготовки і способи вчинення окремих видів (підвидів) злочинів;

- систему закономірно взаємопов'язаних криміналістичних даних про елементи складу злочину;

- ідеальну сукупність криміналістично значущих елементів та їх ознак про закономірності механізму конкретного виду злочинів;

- інформаційну модель, що являє собою якісно-кількісний опис типових ознак конкретного виду (групи) злочинів;

- модель системи зведених відомостей про криміналістично значущі ознаки виду, групи або конкретного злочину тощо¹.

Головна мета криміналістичної характеристики полягає у концентрації типової криміналістично значущої інформації (ознак) певного виду (групи) злочинів, яка була б вихідною для правильної побудови та обґрунтування методичних рекомендацій щодо досудового розслідування. Таке прагнення відображає різноманітні практичні потреби і тому з різних позицій було сформульовано поняття криміналістичної характеристики в роботах вітчизняних криміналістів.

Першими вітчизняними вченими, що досліджували дане питання, були О. Н. Колесниченко та В. О. Коновалова, які запропонували визначати криміналістичну характеристику,

¹ Старушкевич А. В. Криміналістична характеристика злочинів : навч. посіб. К., 1997. С. 49.

як «систему інформації про ознаки злочинів даного виду, що мають криміналістичне значення, відзначають закономірні зв'язки між ними і слугують побудові та перевірці слідчих версій для вирішення конкретних завдань розслідування»¹. Пізніше В. О. Коновалова, дійшла висновку, що «криміналістична характеристика злочинів являє собою систему узагальнених даних про найбільш типові ознаки певного виду (групи) злочинів, що проявляються в способі та механізмі діяння й обстановці його вчинення, у даних про особу злочинця та в інших обставинах, закономірний зв'язок яких служить основою наукового та практичного вирішення завдань розкриття та розслідування злочинів»².

В. П. Бахін, Н. С. Карпов, С. П. Зеленковський вказували, що «для визначення криміналістичної характеристики окремих видів злочинів важливо, щоб вона містила в собі характеристику вихідної інформації, систему даних про способи вчинення та приховування злочину й типові наслідки його застосування, особи ймовірного злочинця та ймовірних мотивів і цілей злочину, особи потерпілого та деяких обставин скоєння злочину (місце, час, обстановка)»³. Такої ж думки дотримуються В.Д. Пчолкін і О.В. Іванцова, які вважають, що «криміналістична характеристика злочину, як наукова категорія криміналістики, має велике значення для успішного вирішення теоретичних і практичних завдань методик розслідування окремих видів злочинів, у тому числі економічної спрямованості. Вона інформаційно наповнює

¹ Колесниченко А. Н., Коновалова В. Е. Криминалистическая характеристика преступлений : учеб. пособие. Харьков : Юрид. ин-т, 1985. 93 с.

² Колесниченко А. Н., Коновалова В. Е. Криминалистическая характеристика преступлений : учеб. пособие. Харьков : Юрид. ин-т, 1985. 93 с.

³ Бахін В.П., Карпов Н.С., Зеленковський С.П. Розширювати методи розкриття злочинів, або обмежувати можливості розслідування? Прокуратура, людина, держава. К., 2005. № 3(45). С. 68-75.

коло конкретних обставин, які потрібно встановити у кримінальному провадженні, особливо на початковому етапі розслідування»¹. Дещо по іншому стверджує В.В. Тіщенко, який під криміналістичною характеристикою визначає «систему відомостей (комплекс інформації) про криміналістично-значимі ознаки кримінального правопорушення цього виду, що відбиває закономірні зв'язки між ними і слугує побудові та перевірці слідчих версій у розслідуванні конкретних правопорушень»².

З вище наведених думок вчених можемо констатувати, що криміналістична характеристика формується на підставі наукового аналізу слідчої, судової, експертної практики з виокремлення типових ознак певного виду або роду злочинних діянь, є типовою моделлю кримінального правопорушення, основою наукового та практичного вирішення завдань розслідування.

Більшість вчених акцентують увагу на взаємозв'язки між елементами криміналістичної характеристики; визначеність їх у використанні під час розслідування кримінальних правопорушень; необхідності виокремлення сукупності даних про ознаки кримінального правопорушення за видами (групами); важливості офіційних даних статистики щодо стану злочинності; узагальнення матеріалів судової, слідчої оперативно-розшукової та судово-експертної практики, міжвідомчих інформаційних листів, в яких викладена практика розкриття і розслідування кримінальних

¹ Пчолкін В. Д. Іванцова О. В. Криміналістична характеристика злочинів, що вчиняються у сфері економічної діяльності. Вісник ХНУВС. № 3 (74). 2016. С. 151–158.

² Тіщенко В. В. Щодо проблем застосування та побудови криміналістичних методик у слідчій діяльності. Інформаційне забезпечення розслідування злочинів : матеріали IV міжнар. круглого столу : 27 трав. 2016 р., м. Одеса / Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.», 2016. С. 108–111.

правопорушень, відомостей, що отримані у ході опитування практичних працівників різних структур, слідства і суду, а в деяких випадках органів влади та контролю тощо.

Відповідно наукової позиції А.М. Падалки, криміналістична характеристика кримінальних правопорушень направлена на: «1) розроблення окремих методик розслідування; 2) побудову типових програм і моделей розслідування кримінальних правопорушень; 3) визначення напрямку розслідування конкретного злочинного діяння. Ця характеристика є для слідчого своєрідною інформаційною базою. Із зазначеного призначення криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень логічно виділяються такі функції, які їй притаманні: інформаційна (пізнавальна, методологічна), описова, прогностична»¹.

Криміналістична характеристика несе інформаційну функцію та є засобом (інструментом) наукових знань під час розслідування кримінальних правопорушень, вчинених у сфері господарської діяльності з використанням підроблених документів. У кримінальному провадженні використання криміналістичної характеристики передбачає оцінку наявної вихідної інформації, слідчої ситуації, співставлення із реальними обставинами та висування версій.

Отже криміналістична характеристика дає уявлення про кримінальне правопорушення, указує на його типові риси, що є відправними для планування розслідування. Не менш важливою для криміналістичної характеристики є описова функція, яка включає опис властивостей та ознак, які мають

¹ Падалка А. М. Криміналістична характеристика способів формування організованої злочинної групи у сфері оподаткування. Актуальні питання судової експертології, криміналістики та кримінального процесу : мат. міжн. наук.-практ. конф./ за заг. ред. О. Г. Рувіна, Н. В. Нестор. Київ. 2019. С. 418–421.

значення для розкриття та розслідування злочину, виявлення слідів, що залишились, обставин вчинення злочину та особи злочинця. Її значення полягає у виявленні криміналістично-значущих ознак кримінальних правопорушень, вчинених у сфері господарської діяльності з використанням підроблених документів.

У криміналістичній літературі проголошується на взаємозв'язку елементів криміналістичної характеристики тому, що «практичне значення криміналістичної характеристики загалом полягає в тому, що за наявності одних ознак (наприклад, що стосуються слідів знарядь та інструментів) слідчий може припустити наявність інших (певних фахових навичок у злочинця) і провести необхідні слідчі розшукові дії (щодо встановлення і розшуку злочинця). Використання даних криміналістичної характеристики вказує лише на певну можливість шуканих ознак у конкретному провадженні»¹.

Зміст криміналістичної характеристики деяких економічних злочинів розглядався у працях вітчизняних науковців. Є. Д. Лук'янчиков досліджуючи криміналістичну характеристику економічних злочинів наводить: «структурно-організаційний блок елементів кримінальних правопорушень у сфері економіки; систему особистісних рис суб'єкта вчинення злочину». Зокрема вчений зазначає, що під час розслідування злочинів у сфері економічної діяльності, важливе значення має особа злочинця як елемент криміналістичної характеристики і коло співучасників, їх ставлення до предмета посягання, зв'язків між собою. Також

¹ Криміналістика : підручник / В.В. Пяковський, Ю.М. Черноус, А.В. Самодін та ін. ; за заг. ред. В.В. Пяковського. 2-ге вид., перероб. і допов. Київ : Філія вид-ва «Право», 2020. 752 с.

важливе значення має інформація про службове становище особи злочинця, його навички, вміння організувати вчинення й приховування злочину. На його думку привласнення майна різних форм власності організовується службовими особами, які мають доступ до матеріальних цінностей на різних етапах виробничого процесу. Місце, обстановка та час вчинення злочину зумовлюються специфікою фінансово-господарської діяльності підприємства, установи чи організації та мають тісний зв'язок зі способом вчинення злочину. Розглядаючи такий елемент криміналістичної характеристики, як місце злочину, слід акцентувати увагу на важливості розуміння особливостей виробництва та документообігу на підприємстві, де вчинено злочин¹. Ми підтримуємо дану позицію і вважаємо, що розробка криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень, вчинених у сфері господарської діяльності з використанням підроблених документів, передбачає необхідність урахування вказаних структурних елементів.

В. П. Корж досліджувала організовану злочинну діяльність у сфері економіки, та визначає, що «криміналістична характеристика злочинів, що вчиняються організованими злочинними утвореннями в галузі економічної діяльності, має систему даних, які отримуються в результаті узагальнення слідчої та судової практики, про види організованих злочинних утворень, типові способи їх формування і принципи функціонування, види і форми корупційних зв'язків; про особливості особистісних властивостей і рольових функцій членів організованого

¹ Лук'янчиков Є. Д. Криміналістична характеристика - елемент методики Розслідування окремих видів злочинів. Вісник Академії адвокатури України. Київ, 2017, № 1 (38). С. 225–230.

злочинного утворення; про типові ознаки вказаних злочинів, що містяться (або відображені) у вигляді специфічних матеріальних або ідеальних слідів у способах економічних злочинів, в умовах та обстановці, в яких діяли члени організованого злочинного утворення, здійснювали легалізацію злочинних доходів, знання та використання яких є необхідним для виявлення, розкриття, розслідування і попередження указаних злочинів»¹.

Аналіз наукових праць, правозастосовної практики, статистичної звітності дозволяє виділити структурні елементи криміналістичної характеристики правопорушень, вчинених у сфері господарської діяльності, вчинених з використанням підроблених документів, а саме:

1) документи, що функціонують у сфері господарської діяльності й найчастіше піддаються підробці з метою вчинення кримінального правопорушення;

2) способи вчинення злочинів (створення підроблених документів та їх використання); обставини, що обумовили вибір злочинцями певних способів;

3) предмет злочинного посягання: кошти, цінні папери, матеріальні цінності у вигляді сировини, матеріалів, напівфабрикатів, енергоносіїв, готової продукції з урахуванням її споживчої вартості, які можуть бути віднесені до різних джерел посягання (підзвітні цінності, невраховані цінності, створені в процесі виробництва за рахунок надлишків); майно, приховане від оподаткування;

4) наслідки правопорушення: типові сліди (слідові картина), їх локалізація та взаємозв'язки, викликані діями

¹ Корж В. П. Теоретические основы методики расследования преступлений, совершаемых организованными преступными образованиями в сфере экономической деятельности: монография. Харьков: Изд-во Нац. ун-та внутр. дел, 2002. 412 с.

злочинців; матеріальна і фізична шкода;

5) особа правопорушника (суб'єкт підроблення документа, суб'єкт господарської діяльності), який характеризується фізичними, особистісними даними, соціальною характеристикою, наявністю спеціальних знань, посадовими обов'язками; фактори, що впливають на формування і вчинення злочинних цілей, створення злочинної групи, розподіл ролей між співучасниками тощо.

6) обстановка вчинення кримінального правопорушення: певні умови, час, місце як частина матеріального середовища, що включає виробничі, офісні, складські, житлові та інші приміщення, ділянки місцевості, сукупності різних предметів, машин, обладнання, автоматичних ліній та ін. Для багатьох злочинів у сфері господарської діяльності даний елемент пов'язаний з особливостями нормативно-правового регулювання діяльності галузі, виду виробництва; умов, що визначаються технологічним процесом або операцією, системою обліку та звітності, зберігання і руху коштів і матеріальних цінностей, документообігу (оформлення і використання проектних, облікових, бухгалтерських, технічних, технологічних, лабораторних, статистичних та інших документів); виду продукції, що використовується, переробляється, випускається або реалізується; з часом вчинення злочину (наприклад, сезонність робіт або зміна), каналами збуту, реалізації товарно-матеріальних цінностей та ін.¹;

Розглянемо більш детально елементи криміналістичної характеристики.

¹ Жердев В.К. Проблемні аспекти дослідження обстановки вчинення кримінальних правопорушень з використанням підроблених документів. Прикарпатський юридичний вісник. №5/2022. С. 72-75.

Способи вчинення кримінального правопорушення. Серед основних елементів криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень, вчинених у сфері господарської діяльності з використанням підроблених документів, домінуючим є спосіб їх вчинення. Він охоплює систему взаємопов'язаних дій суб'єкта, що вчиняються з певною послідовністю із застосуванням різних знарядь і засобів та спрямовані на досягнення мети злочину¹.

Не дивлячись, що спосіб вчинення кримінального правопорушення є об'єктом вивчення низки галузей знань, дотепер немає єдиного підходу до його визначення. На думку вчених криміналістів, в основі вчення про спосіб та його використання в розслідуванні злочинів знаходиться його усталеність та повторюваність². Адже спосіб вчинення кримінального правопорушення – це діяльність певної особи, її рухи та пересування, що відповідно залишають матеріальне та ідеальне відображення в навколишньому середовищі та у пам'яті інших осіб. Саме ці відображення складають слідову картину, що дозволяє слідчому встановити хід подій та «ролі» її учасників. Кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності відрізняються складним механізмом їх організованих злочинних дій з документами. Такі кримінальні правопорушення характеризуються поєднанням двох, а іноді і більше, окремих правопорушень, переростання адміністративного правопорушення у кримінальне. Зрозуміло, що і під час їх розслідування виникають

¹ Дондик Н. Я. Спеціальні бухгалтерські знання та їх застосування під час розкриття та розслідування економічних злочинів : монографія. Запорізький юридичний ін-т Дніпропетровського держ. ун-ту внутрішніх справ. Київ : Атіка, 2007. 144 с.

² Криміналістика: підручник / В. Ю. Шепітько, В. А. Журавель, В. О. Коновалова [та ін.]; за ред. В. Ю. Шепітька. 5-те вид. перобл. та доп. Київ: Ін Юре. 2016. 640 с.

складності не лише в отриманні доказової інформації, а й у встановленні причинно-наслідкових зв'язків.

Розглянемо наукові підходи до розуміння цієї проблематики. На думку О. Н. Колесніченка, спосіб вчинення злочину – «це спосіб дій злочинця, що полягає в певній послідовності, поєднанні окремих рухів, прийомів, застосовуваних суб'єктом». На його думку, необхідно розрізняти спосіб підготовки до вчинення злочину, спосіб власне вчинення, а також приховування злочину¹.

Такої думки дотримується і І. І. Митрофанов та зазначає, що «спосіб вчинення кримінального правопорушення проходить через порядок і послідовність рухів, прийомів, що застосовуються особою для вчинення злочину»². Водночас, М. І. Панов додає, що «така сукупність (система) прийомів і методів, що використовуються при вчиненні злочину, значною мірою визначають форму і зміст даної дії, її інтенсивність та шкідливість»³. Автори підручника «Криміналістика» за редакцією В. Ю. Шепітька дотримуються думки, що «спосіб учинення злочину – це образ дій злочинця, що передбачає певну систему операцій і прийомів. Його структура охоплює: способи готування до злочинного діяння, способи його вчинення та способи приховування (маскування)»⁴.

¹ Колесніченко А. Н., Коновалова В. Е. Криминалистическая характеристика преступлений : учеб. пособие. Харьков : Юрид. ин-т, 1985. 93 с.

² Маслова О. О. Кримінально-правова характеристика обстановки вчинення злочину: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2019. 186 с.; Митрофанов І. І. Загальна частина кримінального права України: навч. посібник. Одеса: Фенікс, 2015. 576 с.

³ Панов Н. И. Способ совершения преступления и уголовная ответственность / Изд. при ХГУ изд. об., 1982. Харків. 161 с.

⁴ Криміналістика: підручник / В. Ю. Шепітько, В. А. Журавель, В. О. Коновалова [та ін.]; за ред. В. Ю. Шепітька. 5-те вид. переробл. та доп. Київ: Ін Юре. 2016. 640 с.

У юридичній енциклопедії розкрито «спосіб вчинення злочину, як сукупність (систему) прийомів, методів, послідовність дій чи використання засобів, а також знарядь, за допомогою яких досягають злочинну мету. Спосіб вчинення злочину є обов'язковою ознакою об'єктивної сторони складу злочину лише у тих випадках, коли він прямо визначений у законі, зокрема обман чи зловживання довірою, або однозначно впливає зі змісту диспозиції кримінально-правової норми¹. Зазначимо, що спосіб злочину підлягає встановленню при розслідуванні підроблення документів та їх використання, оскільки це стосується об'єктивної сторони складу злочину і входить до предмету доказування (ст. 64 КПК України).

Вибір способу злочину обумовлений особливостями предмета посягання, умовами місця й часу його вчинення, особистісними якостями злочинця, наявністю й нього вмінь та навиків. За результатами розглянутих судами кримінальних проваджень встановлено, що більшість способів вчинених кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності з використанням підроблених документів, є повноструктурними, тобто включають дії з підготовки, вчинення та приховування протиправних дій. Підготовка є обов'язковою та включає не тільки безпосередньо підробку, але й досягнення домовленості між сторонами про виготовлення підроблених документів, вид та розмір винагороди; створення відповідної обстановки, яка сприятиме вчиненню підробки; вибір оптимального місця та часу. Для матеріальної підробки заздалегідь здійснюється підбір технічних засобів підробки та виготовлення пробних

¹ Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко та ін. Київ : «Укр. енцикл.», 2003. Т. 5: П–С. 736 с.

підроблених зразків документу. Інтелектуальний спосіб підробки викладений у диспозиції ч. 1 ст. 366 КК України, який включає «складання, видача службовою особою завідомо неправдивих офіційних документів, внесення до офіційних документів завідомо неправдивих відомостей»¹.

Під способом вчинення злочину у криміналістиці розуміють об'єктивно і суб'єктивно обумовлений комплекс дій суб'єкта до, в момент і після вчинення ним правопорушення, пов'язаний з використанням відповідних знарядь і засобів, та такий, що залишає різні сліди, які характеризують сутність події, своєрідність поведінки учасників злочину².

В деяких випадках в структуру способу вчинення кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності з використанням підроблених документів входять тільки підготовка й вчинення без приховування слідів злочину. Як правильно вказує Р. Л. Степанюк елементи способу вчинення кримінального правопорушення перебувають у просторовому, часовому і причинному взаємозв'язках між собою та з навколишнім середовищем, а їх складний характер детерміновано властивостями особистості, яка вчиняє підроблення, обстановкою вчинення кримінального правопорушення і предметом посягання³.

Знаючи типові способи вчинення кримінального

¹ Кримінальний кодекс України : Закон України від 05 квітня 2001 р. № 2341-III. Офіційний веб-портал Верховної Ради України. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>

² Падалка А. М. Криміналістична характеристика способів формування організованої злочинної групи у сфері оподаткування. Актуальні питання судової експертології, криміналістики та кримінального процесу : мат. міжн. наук.-практ. конф./ за заг. ред. О. Г. Рувіна, Н. В. Нестор. Київ. 2019. С. 418–421.

³ Степанюк Р. Л. Криміналістичне забезпечення розслідування злочинів, вчинених у бюджетній сфері України : моногр. Харків : НікаНова, 2012. 382 с.

правопорушення певного виду (групи), вказує А. О. Кочнева, можна побудувати типову модель діяння, уявити зміст дій злочинних організацій, механізм утворення слідів та в результаті визначити шляхи і способи розслідування. Зокрема, у структурі способу вчинення злочину певне значення має співвідношення дій щодо вчинення та приховування кримінального правопорушення¹.

Складність способів кримінальних правопорушень економічного спрямування, дозволила деяким авторам свідчити про технології злочинної діяльності, про певну її типізацію. Причому в криміналістичній літературі зазначається, що такі технології різні: для господарсько-економічної діяльності – одні, а для загально кримінальної – інші².

На думку В. Д. Пчолкіна, злочини економічної спрямованості складаються з великої кількості взаємозалежних і взаємообумовлюючих дій. Такі дії можуть слугувати базою для створення резервів для розкрадання, вилучення та реалізації викраденого. Вчений пише, що структуру способу вчинення злочинів у сфері економічної діяльності складають наступні елементи: створення неврахованих надлишків; їхнє вилучення і приховування злочинних дій; збут викрадених цінностей. Більш того, такі злочини найчастіше вчинюються групами осіб, в яких досить чітко розподілені обов'язки на різних ділянках виробництва, а іноді й кількох виробництв. Тому серед способів вчинення

¹ Кочнева А. О. Криміналістична методика розслідування злочинів: сучасний стан і проблеми розвитку. Наукові праці Національного авіаційного університету : збірник наукових праць. Київ, 2016. С. 157-161.

² Степанюк Р. Л., Перлін С. І. Напрями розвитку структури і змісту криміналістичної техніки в Україні. Криміналістичний вісник. 2019. Т. 32. № 2. С. 6-14.

злочинів у сфері економічної діяльності можна виділити найбільш типові, що притаманні саме цій галузі виробництва та можуть бути розподілені за стадіями технологічного циклу. Саме це пояснює складність розслідування вказаних злочинів¹.

Аналізуючи слідчу практику, з'ясовано що у способах вчинення кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності з використанням підроблених документів особливе місце належить корумпованим зв'язкам злочинців з представниками владних та інших структур. В економічному відношенні корумповані зв'язки надають переваги кримінальному угрупованню, підтримують, лобіюють його інтереси, захищають від проблем, усувають конкурентів. Виникають ситуації «недоторканності» певних суб'єктів, підприємств, господарських товариств, встановлюється заборона на контроль, перевірку відповідних посадових осіб тощо.

Особи, які використовують підроблені документи у сфері господарської діяльності, вчиняють злочинні дії наступними способами:

- знищують документи на підставі яких підприємство (підрядник) отримали грошові кошти на розрахунковий рахунок;
- вносять відомості про використані матеріали до офіційних документів, що максимально відповідають проектно-кошторисній документації, з метою створення аналогічних документів з іншими відомостями;
- залучають до нагляду за фінансовими операціями,

¹ Пчолкін В. Д. Іванцова О. В. Криміналістична характеристика злочинів, що вчинюються у сфері економічної діяльності. Вісник ХНУВС. № 3 (74). 2016. С. 151–158.

будівельними роботами та іншими діями підконтрольну особу;

- вносять відомості до офіційних документів щодо об'ємів та вартості робіт, які фактично були виконані до укладення договору підряду;

- оплачують фактично не виконані роботи чи не надані послуги;

- ввозять або вивозять майно з території без документів або за підробленими документами;

- привласнюють грошові кошти, отримані під звіт на потреби підприємства;

- включають до відомостей на оплату праці неіснуючих осіб («мертвих душ»);

- легалізують (відмивають) майно, одержане злочинним шляхом;

- незаконно виплачують службовим особам премії, надають матеріальну допомогу, інші виплати, на що такі особи не мали права й т. ін.

Предмет злочинного посягання. Предметом злочинного посягання під час розслідування кримінальних правопорушень, вчинених у сфері господарської діяльності з використанням підроблених документів, є офіційні документи, якщо це службове підроблення, інші документи, безготівкові та готівкові кошти, цінні папери, матеріальні цінності.

Загальними ознаками будь-якого документу є:

- наявність певної інформації (відомостей, даних тощо);

- інформація зафіксована у тій чи іншій формі (письмовій, цифровій, знаковій) і має певні реквізити (підпис, бланк, печатку, штамп, голограму), які для офіційних

документів передбачені законом чи іншим нормативним актом;

- інформація зафіксована на відповідному матеріальному носії (папері, дискеті, диску, магнітній, кіно-, відео-, фотоплівці тощо) задля її зберігання, використання або поширення;

- документ складений, засвідчений, виданий чи поширений в інший спосіб фізичною особою (підприємцем), службовою особою від імені державних органів, органів місцевого самоврядування, громадських організацій та об'єднань, а також підприємств, установ чи організацій незалежно від форми власності.

У узагальненні Верховного Суду України визначено, що обов'язковою ознакою службового підроблення є його предмет – офіційні документи¹. Зокрема, офіційним документом згідно зі ст. 366 КК України є лише такий документ, що містить зафіксовану на будь-яких матеріальних носіях інформацію, яка підтверджує чи посвідчує певні події, явища або факти, які породили чи здатні породити наслідки правового характеру, чи може бути використана як документи, адже докази у правозастосовній діяльності, що складаються, видаються чи посвідчуються повноважними (компетентними) особами органів державної влади, місцевого самоврядування, об'єднань громадян, юридичних осіб незалежно від форми власності та організаційно-правової форми, а також окремими громадянами, зокрема самозайнятими особами, яким законом надано право у зв'язку з їх професійною чи службовою діяльністю складати,

¹ Практика розгляду кримінальних справ про злочини, склад яких передбачено ст. 366 Кримінального кодексу України (службове підроблення) : Узагальнення Верховного Суду України від 19 жовтня 2009 року. База даних «Законодавство України». URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/n_002700-09.

видавати чи посвідчувати певні види документів, що складені з дотриманням визначених законом форм та містять передбачені законом реквізити

До предмету посягання у кримінальних правопорушеннях, вчинених за допомогою підроблених документів, відносяться і матеріальні активи: майно, основні фонди, оборотні та інші кошти, сировина, продукція, валютні кошти, цінні папери, авторські права та все інше, що може бути віднесене до понять «матеріальні цінності» і «нематеріальні активи», тобто об'єкти довгострокового вкладення, що мають вартісну оцінку, але які не можна віднести до майнових цінностей (авторські права, предмети операцій роялті, права користування землею, природними ресурсами, виробничими зразками, промислово-комерційні секрети, знаки на товари, на послуги, «ноу-хау», гудвіли, програмне забезпечення облікової та іншої оргтехніки); права власності громадян (матеріальні і пов'язані з ними нематеріальні права власності); функції реєстрації, організації, контролю, ліцензування, квотування тощо¹.

Специфіка предмета кримінального правопорушення у сфері господарської діяльності служить підставою для з'ясування кореляційних зв'язків між предметом злочинного посягання й таких елементів криміналістичної характеристики, як місце, обстановка, спосіб учинення злочину й особа злочинця. Такі залежності мають свою особливість, зумовлену перш за все інтересами й потребами суб'єкта господарської діяльності. Знання предмета кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності, в першу чергу допомагає слідчому встановити

¹ Проблеми розслідування економічних злочинів : навчальний посібник / В.М. Попович, М.В. Попович. К.: Юрінком Інтер, 2016. 352 с.

особу злочинця.

Типова слідова картина. Типова слідова картина відіграє ключове значення для ретроспективного встановлення обставин вчинення кримінального правопорушення. Не є винятком і кримінальні правопорушення, вчинені у сфері господарської діяльності з використанням підроблених документів. Як пише І. В. Смаль, «типова слідова картина підроблення документів характеризується наявністю певних типових слідів. Оскільки підроблення документів є так званим предметним злочином, основним матеріальним слідом вчинення цього злочину буде підроблений офіційний документ. Без наявності підробленого документа неможливо встановити факт вчинення підроблення. З документів можна встановити низку обставин, зокрема встановлення фактів, викладених у документах, встановлення способу виготовлення документа, встановлення особи, яка виготовила документ, встановлення факту й способу підроблення документа тощо»¹. Сліди, які притаманні певному способу підроблення документів, відображаються насамперед на самому документі у вигляді різноманітних ознак, притаманних певному способу виготовлення матеріалів і реквізитів документу або змінам, що до них вносяться. Ознаки, що характеризують певний спосіб підроблення документа, можна поділити на такі три групи:

- ознаки способу виготовлення документа (нанесення зображення на документ);
- ознаки способу підроблення документа (внесення змін до реквізитів документу);

¹ Смаль І.В. Методика розслідування підроблення проїзних квитків : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09. Донецьк, 2007. 16 с.

- ознаки внесення завідомо неправдивої інформації¹.

Перші дві групи ознак характеризують матеріальну підробку, третя – інтелектуальну підробку. Якщо більш детально розібрати такі ознаки, то до першої групи необхідно віднести ознаки технічних засобів виготовлення документа (програмно-керованого пристрою для обробки інформації, копіювально-множного апарату, периферійного друкувального пристрою тощо); засобів нанесення реквізитів документа (письмове приладдя, друкарське обладнання, печатки, штампи тощо). До другої групи необхідно відносити ознаки часткової підробки – підчистки, дописки, виправлення, заміни окремих частин документа і залишені в результаті таких дій сліди. До третьої групи ознак належатиме невідповідність змісту підробленого документа іншим документам у сукупності та об'єктивній дійсності.

Велике значення в процесі розслідування кримінальних правопорушень, вчинених у сфері господарської діяльності з використанням підроблених документів, мають не лише матеріальні сліди. Носіями слідів виступають також фізичні особи, яких у криміналістичній літературі прийнято називати носіями ідеальних слідів². В результаті аналізу кримінальних проваджень визначено такі групи носіїв ідеальних слідів:

- особи, які сприймали факт підроблення: колеги по роботі, учасники процесу виготовлення документа тощо (45%);

- особи, які сприймали результат підроблення: секретар, працівник, який присвоював вихідний номер документу, завіряв документ підписом й печаткою (37%);

¹ Смаль І.В. Методика розслідування підроблення проїзних квитків : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09. Донецьк, 2007. 16 с.

² Осіка І. М. Розслідування підроблення документів та їх використання у сфері підприємництва : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2006. 23 с.

- особи, які стали випадковими свідками: рідні та знайомі злочинця, яким стало відомо про факт підроблення, співробітники установ та організацій, яким готувався документ (18%) (див. додаток А).

Особа злочинця. Загальноприйнятим елементом криміналістичної характеристики є особа злочинця, яка характеризується передусім тим, що він в більшості випадків є суб'єктом господарської діяльності або наділений повноваженнями з контролю за такою діяльністю. Володіння підприємством у досягненні злочинної мети надає злочинцю ряд переваг та можливостей, серед яких: наявність офіційного статусу суб'єкта господарської діяльності; доступ до механізму розрахункових операцій через використання банківських рахунків; можливість використовувати цивільно-правові угоди для маскуванню шахрайських операцій; можливість власника (засновника) підприємства уникати особистої відповідальності тощо.

Вивчення емпіричного матеріалу дало нам змогу встановити типові риси особи правопорушника: чоловіки віком від 35 до 55 років (67,7%), одружені (89,2%), мають вищу освіту (74,3%), позитивно характеризуються за місцем роботи та проживання (81,2%). Щодо зайнятих посад на час вчинення кримінального правопорушення маємо такі дані: державні службовці: категорія В (43,2%), категорія Б (31,3%), категорія А (25,5%); посадові особи місцевого самоврядування: 4 категорії (34,5%), 5–7 категорій (46,2%), 3 категорії (19,3%) (див. додаток А).

Кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності, що вчиняються з використанням підроблених документів, безпосередньо залежать від знань та умінь суб'єкта, який здійснює підроблення, створення документів

зادля досягнення злочинного результату. Аналіз слідчо-судової практики свідчить, що лише в 15% кримінальних правопорушень, вчинених у сфері господарської діяльності з використанням підроблених документів, особу злочинця можна назвати фахівцем в галузі інформаційних технологій, у 85% проваджень даної категорії злочинець – звичайний користувач комп'ютерної техніки, який володіє спеціальною інформацією у зв'язку з роботою на певній посаді, інша частка – звичайні суб'єкти господарської діяльності¹.

Важливою характеристикою особи злочинця є мета, за ради якої вчиняється підробка документів та їх використання. Значення мотиву кримінального правопорушення, вчиненого у сфері господарської діяльності з використанням підроблених документів полягає в тому, що він у враховується при:

а) визначенні характеру суспільної небезпеки вчиненого діяння і ступеня суспільної небезпеки особи;

б) звільненні особи від кримінальної відповідальності та покарання;

в) кваліфікації кримінальних правопорушень;

г) призначенні особі виду та розміру покарання;

г) врахуванні в якості обставини, що пом'якшує або обтяжує покарання;

д) визначенні особі режиму утримання у місцях позбавлення волі;

е) застосуванні заходів щодо виправлення засуджених тощо.

¹ Огляд судової практики Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду в провадженнях про кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності. URL:

https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/oglyady/Oglyad_KKS_zloch_gosp_dijal.pdf

Мотив злочину — це усвідомлена спонука особи, яка викликала у неї намір вчинити злочин. Найчастіше мотивом вчинення кримінального правопорушення у сфері господарської діяльності є матеріальна вигода. З огляду на це мотив дозволяє визначити, чому особа вчиняє злочин за допомогою підроблених документів, а мета — заради чого, до якого результату спрямована її суспільно небезпечна діяльність.

Звідси очевидно, що, по-перше, про мотиви і мету злочину можна говорити лише у разі вчинення умисних злочинів. При цьому мета може бути тільки в злочинах, вчинюваних з прямим умислом, тому що вона є свідченням бажання певного наслідку. По-друге, суб'єктивна сторона містить у собі не всі мотиви і мету, а тільки ті з них, що визначають суспільну небезпечність, антисоціальну спрямованість діяння, впливають на ступінь його тяжкості або ступінь суспільної небезпечності особи винного. Мотив і мета є самостійними психологічними ознаками суб'єктивної сторони, але вони взаємозалежні, взаємопов'язані між собою і лише у своїй єдності можуть дати повне уявлення про спрямованість поведінки особи, наприклад, корисливий мотив і корислива мета в кримінальних правопорушеннях у сфері господарської діяльності. З огляду на це мотив дозволяє визначити, чому особа вчиняє злочин, а мета — заради чого, до якого результату спрямована її суспільно небезпечна діяльність.

Обстановка вчинення кримінального правопорушення у сфері господарської діяльності з використанням підроблених документів — це сукупність конкретних об'єктивних обставин, місце, час, умови, у яких злочин був вчинений. На думку Р. Л. Степанюка обстановка вчинення кримінального

правопорушення крім матеріальної обстановки включає поведінку учасників події, психологічні стосунки між ними¹.

Матеріальну обстановку вчинення кримінального правопорушення можна визначити:

- за місцем знаходження – виробничі, офісні, складські, житлові та інші приміщення; ділянки місцевості в сукупності різних предметів, машин, обладнання, автоматичних ліній та ін.;

- за організаційною формою – підприємство, організація, банківська установа, фінансово-кредитна установа та ін.;

- за територіальним розміщенням – в межах або за межами України;

- за визначеністю – відомі та невідомі при дистанційному вчиненні злочинних дій за допомогою підроблених електронних документів.

- за етапами скоєння правопорушення – місце підготовки (підроблення документів), безпосереднє місце вчинення злочину, місце приховування слідів злочину, знарядь і засобів його вчинення, предмета злочинного посягання

Час вчинення кримінального правопорушення у сфері господарської діяльності з використанням підроблених документів – це певний відрізок часу, протягом якого відбувається суспільно небезпечне діяння і настають суспільно небезпечні наслідки. Час здійснення підроблення як етап підготовки зазвичай передуює безпосередньому вчиненню кримінального правопорушення у сфері господарської діяльності. Як виняток із загального правила, у деяких кримінальних ситуаціях час вчинення кримінального правопорушення може збігатися з моментом підроблення

¹ Степанюк Р. Л. Криміналістичне забезпечення розслідування злочинів, вчинених у бюджетній сфері України : моногр. Харків : НікаНова, 2012. 382 с.

документів та позначатися точним часом та датою, наприклад підроблення документів згідно із ст. 358 КК України. Однак для більшості кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності час вчинення кримінального правопорушення перевищує період підроблення документів, оскільки включає час, необхідний для досягнення злочинного результату (отримання матеріальної вигоди, прибутку тощо). Після пред'явлення підробленої ліцензії адресату підроблення суб'єкт підроблення може здійснювати незаконну підприємницьку діяльність досить тривалий час, отримуючи дохід. Наприклад відповідно до ст. 209 КК України злочин вважається закінченим з моменту вчинення будь-яких дій з коштами або майном, одержаними внаслідок вчинення предикатного діяння з використанням підроблених документів.

Таким чином час вчинення кримінального правопорушення включає три часові відрізки: період підготовки (розробки, формування) підроблення, період пошуку адресата підроблення та період використання підроблених документів. З урахуванням динаміки конкретної обстановки період використання підробленого документа може представляти багатоепізодну діяльність, «розтягнуту» у часі, кожний злочинний епізод може відбуватися у різних місцях.

Отже, підроблений документ наприклад вважатиметься в момент пред'явлення фальшивої ліцензії, проте кримінальне правопорушення буде закінчено після отримання доходу від незаконної підприємницької діяльності у великому розмірі. З урахуванням здійснення фінансово-господарської діяльності, що триває, яка заснована на дезінформації, ми вважаємо обґрунтованим характеризувати період після пред'явлення

підробленого документа, як період впливу недостовірної інформації на адресата підроблення.

Період впливу недостовірної інформації може тривати довгий час, що підтверджується результатами нашого дослідження: по 26% вивчених кримінальних проваджень протиправна діяльність з моменту пред'явлення підроблених документів до її виявлення правоохоронними (контролюючими) органами тривала близько двох років, а по 29% проваджень – близько одного року.

Поєднання місця, часу та обставин підроблення документів та подальше вчинення кримінального правопорушення утворює кримінальну ситуацію. Місце, час та обставини вчинення кримінального правопорушення утворюють якісну сторону ситуацій у різних комбінаціях. Постійною при цьому є наявність хоча б двох із цих компонентів. Якісна сторона ситуації залежить від того, які саме компоненти вона охоплює. Наприклад, використання завідомо підробленого документа (ч. 4 ст. 358 КК України) тягне кримінальну відповідальність саме по собі, незалежно від факту вчинення інших кримінальних правопорушень з підробленим документом.

Для прикладу розглянемо виявлену схему БЕБ (підроблення документів, наданих клієнтом до обслуговуючого банку, для підтвердження джерел походження готівкових коштів). В ході розслідування встановлено, що фізичною особою А. було здійснено внесення готівкових коштів на власний рахунок у значній сумі. В якості документів, що підтверджують джерела походження цих коштів, особою А. до Банку 1 було надано договір продажу власної квартири особі Б., при цьому ціна продажу в декілька разів була вищою за ринкову вартість

такої нерухомості. В якості підтвердження джерел походження коштів у особи Б., які було використано для придбання квартири, було надано договори купівлі-продажу цінних паперів, згідно з якими особа Б. продала особі В. належні їй цінні папери, які обліковувались на рахунках у цінних паперах, відкритих у Банку 2. За інформацією, отриманою від Банку 2, встановлено, що особа Б. ніколи не відкривала рахунки у цінних паперах, які було вказано у договорах купівлі-продажу. Крім того, встановлено, що зазначена особа Б. працює за робітничою спеціальністю на одному із заводів, що не передбачає отримання доходу в сумі, достатній для придбання цінних паперів на мільйонні суми. За інформацією правоохоронного органу особа А. є одним з організаторів шахрайської схеми, яка полягає у залученні коштів фізичних осіб з різних країн через веб-ресурси, які, нібито, дозволяють отримувати надприбутки шляхом купівлі-продажу різних активів (банківських металів, криптовалют, акцій тощо), та в подальшому привласненні залучених коштів через ланцюг підконтрольних підприємств.

Надані до Банку 1 документи були підроблені особою А. для приховування легалізації незаконного походження готівкових коштів шляхом їх внесення на власний рахунок. Привертає увагу, що на квартиру, яку особа Б. придбала у особи А., накладено обтяження у вигляді іпотеки, яку, начебто, особа Б. отримала від іншої особи, яка є бізнес-партнером особи А. Внаслідок цього, особа Б. не може розпоряджатись нерухомістю, оформленою на власне ім'я, що може свідчити про фіктивність зміни власника нерухомості та укладання угоди виключно для легалізації коштів. Крім того, в ході розслідування встановлено, що особа А. разом з іншим організатором шахрайської схеми –

особою К. використовуючи привласнені кошти ошуканих інвесторів придбали велику кількість нерухомості, частину якої через фіктивні договори іпотеки переоформили на своїх бізнес-партнерів для уникнення розпізнавання. Дані протиправні дії кваліфіковано за ч. 4 ст. 358, ч. 3 ст. 222 та ст. 209 КК України¹.

Зазначимо, що у вчиненні кримінальних правопорушень у господарської діяльності із використанням підроблених документів, можна виокремити дві складові – документальну (відображена в документах) та поведінкову (відображена в діях суб'єкта підроблення, господарської діяльності). Поєднання документальної та поведінкової сторін дозволяє вказати на основні етапи та наслідки вчинення досліджуваних правопорушень.

1. Створення умов вчинення і приховування кримінальних правопорушень (етап докримінальної поведінки), у якому визначається «слабка ланка» правового регулювання (41% вивчених кримінальних проваджень), виходячи з чого вибирається спосіб злочинного діяння. Суб'єкт підроблення у 47% випадків обирає сферу підприємницької діяльності, у 22% випадків орендує (придбає) приміщення, обладнання, у 38% випадків здійснює придбання, виготовлення підроблених документів. Основою вибору є прогнозовані перспективи рентабельності діяльності, можливість використання ланцюжка підробок.

2. Залучення суб'єктів, які здатні здійснити підробку документів. Більшість суб'єктів підроблення – це чоловіки віком від 30 до 45 років, які не мають злочинного досвіду. Особливості їхньої особистості виявляються в завзятливості,

¹ Кримінальна відповідальність за використання підробленого документа. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/99575355> (дата звернення 09.02.2024).

вмінні входити в довіру, адаптуватися до зміни нормативного регулювання різних напрямів діяльності, наявністю організаторських здібностей, навичок роботи з документами, основ планування та маркетингу. 47% суб'єктів підроблення мають вищу освіту, а 49% середню-спеціальну (див. Додаток А).

Активно використовується становище суб'єкта підроблення у бізнесі. Так, 37% суб'єктів підроблення були керівниками організації, 20% становили індивідуальні підприємці, більшість із яких самі виготовляли фальшиві документи від імені реально існуючої юридичної особи. Рідше підробка робилася головним бухгалтером, а від імені індивідуального підприємця особою, якій він довіряє (родич, знайомий).

3. Використання підроблених документів (реалізація злочинного наміру). Вчинення та приховування аналізованої групи кримінальних правопорушень є комплексом активних, цілеспрямованих дій суб'єкта підроблення та інших осіб при здійсненні фінансово-господарських операцій або поданні підроблених документів до реєструючих, ліцензуючих, контролюючих органів. Об'єктивно відбувається рух робіт, послуг, товарів, грошей, цінних паперів, трудових ресурсів або імітація такого руху, вчинення уявних угод з обов'язковим супроводом фальшивих документів. Одночасно на адресата фальсифікації здійснюється вплив з використанням недостовірної інформації про правомірність підприємницької діяльності в цілому або окремих фінансово-господарських, звітних та інших операцій, що дозволяє сформулювати намір адресата фальсифікації вступити у правовідносини з злочинцем: прийняти документи, укласти договір, зробити фінансово-господарську операцію.

4. Виникнення сукупності матеріальних та ідеальних слідів злочинної діяльності. Під час виявлення комплексу замаскованих дій суб'єкта підроблення документів слід враховувати типові особливості формування слідової картини події кримінального правопорушення. Типові ідеальні відображення утворюються і зберігаються в пам'яті свідків, адресатів підроблення та інших осіб. Типові матеріальні сліди знаходять своє відображення у документах, об'єктивному зміні власників коштів, товарів, передачі виконаних робіт, послуг.

Типовість наведених особливостей проявляється у логічного ланцюжку, який визначає спосіб вчинення правопорушення: суб'єкт підроблення – мета – підроблення документів – засіб – адресат підроблення – результат. Суб'єкт підроблення – особа, яка здійснює підприємницьку (легальну чи тіншову) діяльність. Мета – отримання доходу від незаконної діяльності, пов'язаної з угодами всередині країни під час незаконного підприємництва або переміщення товарів через митний кордон при контрабанді. Підроблення документів із застосуванням матеріального або інтелектуального підроблення. Засіб досягнення мети – подання адресату підроблених документів під виглядом справжніх. Результат – створення у адресата підроблення хибного уявлення щодо правового статусу суб'єкта підроблення чи правомірності конкретної фінансово-господарської операції. Відрізняються ці моделі кінцевим одержувачем підроблених документів: у незаконній підприємницькій діяльності адресатом є приватно-правовий суб'єкт (контрагент), при вчиненні контрабанди адресатом є публічно-правовий суб'єкт (митний орган).

За представленою моделлю визначається зв'язок

виявлених матеріальних слідів із суб'єктами, висуваються та перевіряються версії про осіб, які брали участь у створенні підроблених документів та їх використанні. Аналізуючи поведінку встановлених осіб (поведінкова складова правопорушення), можна виявити систему зовнішніх зв'язків суб'єкта підроблення, на підставі якої планується розкриття кримінального правопорушення, у тому числі огляд місця події, вилучення документів та допит учасників та свідків кримінального правопорушення у сфері господарської діяльності вчиненого за допомогою підробленого документа.

Отже з урахуванням особливостей кримінальних правопорушень, вчинених у сфері господарської діяльності з використанням підроблених документів, до структури їх криміналістичної характеристики слід віднести наступні елементи:

- дані про способи вчинення кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності з використанням підроблених документів (виготовлення, збуту, реалізація підроблених документів; приховування, маскуванню злочинних дій у сфері господарської діяльності за допомогою підроблених документів); обставини, що обумовили вибір злочинцями певних способів;

- відомості про предмет злочинного посягання з використанням підроблених документів: кошти, цінні папери, матеріальні цінності у вигляді сировини, матеріалів, напівфабрикатів, енергоносіїв, готової продукції з урахуванням її споживчої вартості, які можуть бути віднесені до різних джерел посягання (підзвітні цінності, невраховані цінності, створені в процесі виробництва за рахунок надлишків);

- інформація про слідову картину (обставини та умови) вчинення кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності з використанням підроблених документів: певне місце як частина матеріального середовища, що включає виробничі, офісні, складські, житлові та інші приміщення, ділянки місцевості, сукупності різних предметів, машин, обладнання, автоматичних ліній та ін.

- інформацію про особу злочинця, що характеризується фізичними даними, соціальною характеристикою, категорією посадових, матеріально-відповідальних та інших осіб, які можуть бути причетними до сфери господарської діяльності чи бути виконавцем підроблених документів; фактори, що впливають на формування і здійснення злочинних цілей, створення злочинної групи, розподіл ролей між співучасниками тощо;

- відомості щодо обстановки вчинення кримінального правопорушення, які включають певні умови, час, матеріальну обстановку як частину матеріального середовища. Місце вчинення злочину розрізняється за організаційною формою, знаходженням, за територіальним розміщенням, визначеністю, етапами скоєння правопорушення. Час підроблення документів зазвичай є підготовчим етапом й передусь їх використанню, яке може здійснюватись тривалий час, однак в певних ситуаціях можуть підробка та використання можуть співпадати;

- документи, що функціонують у сфері господарської діяльності й найчастіше піддаються підробці з метою вчинення кримінального правопорушення. В зв'язку з важливістю вказаного елементу, він окремо розглядається в наступному підрозділі роботи.

Для багатьох кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності, вчинених з використанням підроблених документів, дані елементи виокремлено у зв'язку з особливостями нормативно-правового регулювання діяльності господарської галузі, виду виробництва; умов, що визначаються технологічним процесом або операцією, системою обліку та звітності, зберігання і руху коштів і матеріальних цінностей, документообігу (оформлення і використання проектних, облікових, бухгалтерських, технічних, технологічних, лабораторних, статистичних та інших документів); виду продукції, що використовується, переробляється, випускається або реалізується; з часом вчинення кримінального правопорушення (наприклад, сезонність робіт або зміна), каналами збуту, реалізації товарно-матеріальних цінностей тощо [1].

Отже криміналістична характеристика є головним елементом окремої методики розслідування злочинів, що дозволяє визначати напрями розслідування конкретних кримінальних правопорушень. Криміналістична характеристика кримінального правопорушення у сфері господарської діяльності, вчиненого за допомогою підроблених документів, надає інформацію про типові криміналістично значущі ознаки злочину, що дозволяє розпізнавати їх та визначати напрям розслідування.

¹ Жердєв В.К. Підроблення документів як форма злочинного діяння у сфері економіки. Економічна безпека держави в контексті національних інтересів : зб. тез доп. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 23 квіт. 2021 р.). МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків : ХНУВС, 2021. С. 71-74.

1.3. Документи, що використовуються у сфері господарської діяльності

Документи, які функціонують у сфері господарської діяльності, несуть інформацію про факти господарювання і ця інформація належним чином опрацьовується, узагальнюється і накопичується суб'єктом господарської діяльності з метою одержання підсумкових даних у балансі і звітності.

Кожне підприємство, установа, організація, враховуючи свою специфіку господарської діяльності та структуру управління, визначає крім обов'язкових стандартних документів і обсяг додаткових документів. В більшості на підприємствах документообіг веде бухгалтер. Він забезпечує основні етапи проходження документів: складання первинних документів або реєстрацію таких, що надійшли зі сторони, облікове опрацювання та реєстрацію документів; передачу документів на зберігання до архіву тощо. Організаційно перелічені етапи роботи з документами відображаються у спеціальному документі, який називається план (графік) документообігу. Він повинен визначати здійснення систематичного контролю за складенням і строками проходження первинних, зведених документів між окремими структурними підрозділами, передачею їх до бухгалтерії¹.

Документи, що функціонують у сфері господарської діяльності, розрізняються за призначенням, формою (розміром, наявністю певних реквізитів, захисних засобів, відбитків печаток і штампів, матеріалом) та змістом і

¹ Кондра Ю. І. Особливості механізму вчинення економічних злочинів у сфері кредитування та їх розслідування. Право і безпека. 2006. № 51. С. 75–78.

класифікуються за різними підставами:

- способу матеріальної фіксації інформації: письмові (тексти, цифрові і інші записи, виконані від руки, за допомогою друкарських засобів); графічні (малюнки, схеми креслення); машинні (створені за допомогою комп'ютерної техніки);

- джерелом походження: офіційні (походять від державних органів, установ, підприємств, організацій, а також підприємств, установ, організацій і фірм різних форм власності); приватні (походять від фізичних осіб);

- процесуальним значенням: документи як самостійне джерело доказів; документи як речові докази; документи – зразки для порівняльного дослідження. Документи, як речові докази поділяють на такі, які: а) є засобами вчинення кримінальних правопорушень (наприклад, відомості на видачу заробітної плати із зазначенням вигаданих осіб); б) зберігають на собі сліди кримінального правопорушення (наприклад, довідка з підчищеними цифрами дати); в) є предметом злочинного посягання (наприклад, викрадений паспорт); г) є засобом приховування кримінального правопорушення (наприклад, в обліках і звітах зменшено прибуток підприємства, підроблено документи по податковому кредиту тощо);

- юридичною природою: справжні документи (повністю відповідають встановленій формі та мають усі передбачені реквізити); підроблені документи (їх зміст чи (або) реквізити, не відповідають дійсності);

- значенням у документообігу: первинні і похідні документи. Будь-яка господарська операція має бути зафіксована в первинних документах, інакше відображення господарських операцій на рахунках бухгалтерського обліку

буде порушено. Відповідно первинні документи – це документи, створені у письмовій або електронній формі, які містять відомості про господарські операції, включаючи розпорядження та дозволи адміністрації (власника) на їх проведення. Наприклад, документи бухгалтерського та податкового обліку включають: акти ревізій, трудові договори, касові книжки, звіти матеріально відповідальних осіб, договори про матеріальну відповідальність, прибуткові та видаткові накладні, податкові декларації, баланси, розрахункові платіжні відомості, накопичувальні (оборотні) відомості, головні книги, матеріали інвентаризації, ордери, виписки банку, табелі, картки складського обліку, платіжні доручення і вимоги, податкові накладні, акти приймання виконаних робіт, наряди, реєстри бухгалтерського обліку (меморіальні ордери, журнали-ордери, картки субконто та інші за балансовими рахунками) та інші первинні і зведені документи бухгалтерського та податкового обліку і звітності. До первинних відносяться і установчі документи організації, установи¹.

Згідно зі ст. 57 ГК України установчими документами суб'єкта господарювання є рішення про його утворення або засновницький договір, а у випадках, передбачених законом, статут (положення) суб'єкта господарювання². Стосовно змісту установчих документів, вимоги до нього зазначаються у різних законах, зокрема ст. 82 ГК України, ст. 87 ЦК України, ст. ст. 15-17 ЗУ «Про державну реєстрацію

¹ Жердев В.К. Класифікація документів, які можуть бути підроблені під час вчинення злочинів організованою групою у сфері економіки. Процесуальне, криміналістичне та експертне забезпечення фінансових розслідувань: тези Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції. Ірпінь: Університет ДФС України, 2020. С. 113-117.

² Спрінсян В. Г. Управління документообігом як складовою документаційного менеджменту. Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія. 2014. № 1. С. 52–68.

юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців», ст. ст. 4, 51 ЗУ «Про господарські товариства», ст. ст. 112-113 ЗУ «Про акціонерні товариства» тощо^{1;2;3;4;5;6;7}.

До таких документів належать статuti суб'єктів підприємницької діяльності, засновницькі договори та інші види угод, правила внутрішнього трудового розпорядку та інші документи. При цьому локальні акти можуть включати як положення чинного законодавства (містити посилання на них), так і обмежуватися правотворчістю відповідних осіб.

Слід відмітити, що первинні документи найчастіше складають на бланках типових і спеціалізованих форм, затверджених відповідним органом державної влади. Але вони не завжди є зручними для того чи іншого підприємства. У такому разі для документування господарських операцій доцільно використовувати самостійно виготовлені бланки.

Документообіг у сфері господарської діяльності може здійснюватись в паперовому або електронному вигляді.

¹ Господарський кодекс України від 16.01.2003. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2003, N 18, N 19-20, N 21-22, ст.144. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15/ed20030116#Text>

² Цивільний кодекс України. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2003, №№ 40-44, ст.356. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>

³ Про затвердження Положення про здійснення банками фінансового моніторингу. Постанова правління Національного банку України від 19.05.2020 № 65. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0065500-20#Text>

⁴ Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень. Наказ Міністерства юстиції України від 08.10.98 № 53/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text>

⁵ Про електронні документи та електронний документообіг: Закон України від 22.05.2003. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2003, N 36, ст.275. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/851-15/ed20030522#Text>

⁶ Про електронний цифровий підпис: Закон України від 22.05.2003. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2003, N 36, ст.276. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/852-15/ed20030522#Text>

⁷ Про акціонерні товариства: Закон України від 27.07.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2465-20/ed20220727#Text>

Обидва варіанти ведення документообігу мають свої переваги та недоліки. Паперовий документообіг є звичним рухом документів для користувачів, які недостатньо обізнані з сучасними інформаційними технологіями. Фактично відбувається централізований контроль документів на усіх стадіях їх підготовки та згідно з єдиними нормами документообігу¹.

Поняття «електронний документ» у правовому полі України з'явилося ще у 2003 році з прийняттям Закону України «Про електронні документи та електронний документообіг» та Закону України «Про електронний цифровий підпис»². Електронний документ визначається як документ, в якому інформація міститься у формі електронних даних та включає обов'язкові реквізити. Законодавець прирівняв електронний документ, в якому зафіксований зміст правочину, до письмової форми договору. Відповідно до ст. 207 ЦК України, правочин вважається таким, що вчинений у письмовій формі, якщо його зміст зафіксований в одному або кількох документах (у тому числі електронних), якими обмінялися сторони³. Для ідентифікації автора електронного документа відповідно до чинного законодавства може використовуватися електронний підпис. Ч. 2 ст. 6 Закону України «Про електронні документи та електронний документообіг» передбачено, що накладанням електронного підпису завершується створення електронного

¹ Про електронні документи та електронний документообіг: Закон України від 22.05.2003. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2003, N 36, ст.275. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/851-15/ed20030522#Text>

² Про електронний цифровий підпис: Закон України від 22.05.2003. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2003, N 36, ст.276. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/852-15/ed20030522#Text>

³ Цивільний кодекс України. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2003, №№ 40-44, ст.356. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>

документа¹. Але, якщо такий підпис не використовується, момент створення електронного документу Законом не визначений.

Для суб'єктів господарської діяльності перевагами електронного документообігу є: підвищення оперативності, своєчасності, точності, прозорості, ефективності реалізації бізнес-процесів. Це дозволяє зменшити часові, трудові та фінансові витрати, пов'язані з опрацюванням інформації й документації, а також мінімізувати ризики, викликані впливом людського фактора. Водночас недоліками електронного документообігу є необхідність використання відповідного програмного забезпечення для кожного суб'єкта ринку.

Провідні компанії України активно почали використовувати обмін електронними документами з електронним підписом. У своїй діяльності вони використовують програми М.Е.Дос, Сота, Вчасно або сучасну розробку на базі 1С Flydoc. Зокрема до таких компаній відносяться оператори зв'язку (Укртелеком, Київстар, Vodafone); служби доставки (Нова Пошта, Delivery, Укрпошта); комунальні служби (водоканали, обленерго, газові служби). Наприклад, у період пандемії в Vodafone Україна обсяг електронного документообігу зріс у геометричній прогресії. В планах компанії на наступні два роки є виведення з паперового документообігу 80% від усього документообігу (і внутрішнього, і зовнішнього). Решту документів поки що залишити в паперовому форматі,

¹ Про електронні документи та електронний документообіг: Закон України від 22.05.2003. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2003, N 36, ст.275. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/851-15/ed20030522#Text>

зважаючи на законодавчі вимоги¹. Фактично електронний документообіг стає необхідністю сучасних бізнес-процесів.

Розглянемо програмне забезпечення організації електронного документообігу у сфері господарської діяльності.

Серед існуючого програмного забезпечення електронного документообігу, виділимо сервіси, за допомогою яких використовувати підроблені документи найлегше:

1. ІнстаДок – сервіс електронного документообігу (трьома мовами), виступає конструктором документів зі збереженням часу підприємства до 70% та коштів щодо оформлення документів. Містить достатній обсяг шаблонів документів, розроблено для малого та середнього бізнесу. Даний сервіс містить функції підписання документів, їх перевірки, ведення реєстру контрагентів, генерування автоматично заповнених документів, збереження та обмін документами.

2. Deals – вітчизняний сервіс погодження та підписання документів. Розробники даного сервісу декларують такі його переваги: збільшення кількості погоджених вчасно документів, скорочення тривалості підготовки та погодження документів, витрат на адміністративні та логістичні цілі, забезпечення доступу до документів 24/7, зменшення часу пошуку документів, відсутність витрат на доставку та обмін паперовими документами між контрагентами.

3. CAP та Document.Online дає можливість працювати з документами в режимі 24/7 (з будь-яких стаціонарних або

¹ Спрінсян В. Г. Управління документообігом як складовою документаційного менеджменту. Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія. 2014. № 1. С. 52–68.

мобільних пристроїв, що мають вихід в Інтернет), надає юридичну силу документам за 10 секунд, об'єднує між собою внутрішній та зовнішній документообіг в єдиному сервісі. Послідовність роботи в сервісі наступна: завантаження або створення документів з шаблонів системи → обмін документами → контроль процесу погодження та підписання документу в системі.

4. DocuSign – набір програм та інтеграцій для автоматизації та під'єднання усього процесу узгодження документів користувачами в 180 країнах, з електронною системою підпису документів (44 мови, в т.ч. українська).

5. WebCenter Spaces дає можливість створювати бізнес-документи (від фінансових звітів до технічних карт), включаючи управління змісту та завдань, повідомлень про зміни, статусу, автоматизованого резюме тощо.

6. Tetra – це проста система обміну знаннями, яка дозволяє легко масштабувати діяльність компанії. Містить можливість формування бази інформації, якою володіє компанія, інтегрування її з іншими інструментами (Slack, Github та Google Docs), обмін документами по усьому світу, швидкий пошук.

7. Kipwise дозволяє працювати з документами в команді одночасно та вносити необхідні дані в режимі реального часу. Повсякденні інструменти легко інтегровані в систему. З метою економії часу пошук відбувається в лічені секунди за всіма інтеграціями одночасно у кількох джерелах інформації.

8. SmartDoc\$ дозволяє здійснювати управління підприємством та електронним документообігом. Включає в себе три модулі «М.Е.Дос бізнес ЕДО» (дозволяє формувати й обмінюватися первинними документами з контрагентами), «М.Е.Дос Інтеграція» (забезпечує правильне передавання

даних між обліковою системою та ПЗ «М.Е.Дос» і полегшує щоденну роботу бухгалтера) та «FlyDoc» (інтегрується в програму 1С і дозволяє організувати відправку/прийом електронних документів з електронним підписом).

9. BAS Документообіг – сучасне широкофункціональне рішення для управління бізнес-процесами і спільної роботи співробітників компанії. Особливістю програми є гнучкий конструктор для налаштувань видів документів, забезпечення контролю виконання завдань, регламентація управлінської діяльності й підвищення її ефективності, надання можливості для віддаленої роботи.

10. InterOffice – система оперативного обліку (складського та фінансового) в умовах сучасного офісу, забезпечує інтеграцію з іншими системами.

11. Optima-WorkFlow передбачає створення єдиного інформаційного середовища підприємства, здійснює опрацювання інформаційних об'єктів будь-якого виду (текстовий файл, таблиця, зображення, звук, відео).

12. М.Е.Дос – програмне вирішення для своєчасного подання звітності та миттєвого обміну електронними документами¹.

Вище наведені програми є транзитними, через які легко проводити підроблені документи. Для кожного господарюючого суб'єкта постає питання вивчення цінових пропозицій компаній-розробників та адаптації програмного забезпечення до своїх конкретних потреб. Оскільки кожна з наведених програм містить певний набір функціональних можливостей і технічних особливостей щодо організації

¹ Облік і зберігання електронних документів: методичні рекомендації. Державна архівна служба України, Український науково-дослідний інститут архівної справи та документознавства ; уклад.: В. Ф. Бойко, О. Я. Гаранін, З. М. Свєрдлик, Т. М. Ковтанюк. Київ, 2020. 44 с.

електронного документообігу, за допомогою даних програм використовуються підроблені документи.

Враховуючи швидке пристосування господарських операцій до інформаційних технологій, можна спостерігати все більший перехід суб'єктів ринку на електронний документообіг. При цьому орієнтир організації електронного документообігу зміщується на функціональність та універсальність програмного забезпечення, максимальну інтеграцію з іншими програмними рішеннями, комфортність та злагодженість роботи мобільної версії, гнучкість цін виробників програм для електронного документообігу. Втім електронні документи легше підробити ніж паперові, оскільки для цього потрібно менше сил і засобів. З огляду на це криміналістичне дослідження підроблення електронних документів поки лишається на низькому рівні, що є перевагою для злочинців.

Від величини обсягу документної інформації, залежить складність виявлення підроблених документів. На сьогодні документообіг існує на всіх підприємствах і відображає рух документів з моменту їх створення або отримання до надсилання або передачі їх на зберігання до архіву. Об'єм документообігу будь-якої організації складається із вхідних, вихідних та внутрішніх документів, оброблених за період одного календарного року. Щоб застосувати на підприємстві підроблені документи, суб'єкти господарської діяльності використовують єдиний порядок документування інформації і роботи з документами, щоб унеможливити їх виявлення.

На основі проведеного дослідження можна запропонувати класифікацію документів, що використовуються у сфері господарської діяльності, за різними підставами.

1. За місцем складання.

Внутрішні документи підроблюють на підприємстві й тут же застосовують. До них належать: авансові звіти підзвітних осіб, табелі обліку використання робочого часу, інвентарні картки основних засобів, накладні тощо.

Зовнішні документи складають на стороні, їх отримують від інших підприємств, установ і організацій. До них належать: рахунки-фактури, платіжні доручення, виписки банків, постанови, листи, угоди, доручення тощо.

2. За призначенням.

Розпорядчі документи – документи, які містять розпорядження (наказ, завдання) на здійснення певної господарської операції. До них належать: накази про прийняття та звільнення з роботи, чеки на отримання готівки в касі банку, платіжні доручення банку на перерахування коштів, довіреність на отримання матеріальних цінностей тощо.

Виконавчі документи підтверджують факт здійснення господарської операції, її виконання певною особою, що подала документ. До них належать: статут, авансові звіти, виписки банків, касові прибуткові й видаткові ордери, акти, квитанції та ін.

Документи бухгалтерського оформлення складаються на основі виконавчих та розпорядчих документів працівниками бухгалтерії. Самостійного значення не мають, але необхідні в обліковому процесі коли необхідно наприклад мінімізувати податки. До таких документів належать: податкова звітність, бухгалтерські довідки, різні розрахунки (амортизації, розподілу витрат, звітні калькуляції) та ін.

Комбіновані документи поєднують функції перелічених вище документів (розпорядчих, виконавчих, бухгалтерського

оформлення). До них належать: авансові звіти, вимоги, наряди та ін. Прикладом є видаткова накладна, в якій міститься розпорядження керівника про видачу готівки та підтвердження про її фактичну видачу та отримання підписами касира та отримувача грошей.

3. За видом інформації.

Бухгалтерські документи: а) первинні облікові документи; б) розрахункові та касові документи: прибуткові (витратні) касові ордери; журнали реєстрації; звіти матеріально відповідальних осіб; платіжні відомості; квитанції; платіжні доручення; банківські виписки; в) реєстри бухгалтерського обліку, зокрема у електронному вигляді: головна книга; книга покупок та продажів; журнали-ордери; оборотні відомості; звіряння розрахунків; інвентарні картки; г) документи бухгалтерської звітності: бухгалтерський баланс; звіт про прибутки і витрати; про фінансові результати та їх використання.

Податкові та митні документи: а) документи, необхідні обчисленню обов'язкових платежів: реєстри податкового обліку, рахунки-фактури, журнали обліку рахунків-фактур; б) декларації та розрахунки: податкові декларації, розрахунки авансових платежів, розрахунки зборів, транзитні декларації, вантажні митні декларації тощо.

4. За порядком використання.

Первинні документи складають у момент здійснення господарської операції щодо обліку товарно-матеріальних цінностей, акти виконаних робіт, товарно-транспортні накладні тощо;

Зведені документи складають на підставі однорідних підроблених первинних документів шляхом групування і узагальнення та балансової ув'язки їх показників

(бухгалтерські звіти, авансові звіти, товарні звіти, платіжні відомості, рахунок-фактура та ін.).

5. За способом використання.

Разові документи використовують в одній або декількох господарських операцій (куплений податковий кредит, акт про виконану роботу, прибутковий та видатковий касові ордери та ін.).

Накопичувальні документи – документи, що формують інформацію про побудовані господарські операції за певний відрізок часу (місяць, рік). Такі документи використовують багаторазово, і вони діють на постійній основі. До них належать: документи, що ідентифікують вид господарської діяльності; документи, що підтверджують джерела фінансування господарської діяльності; документи бухгалтерського обліку та фінансової звітності; документи, що засвідчують укладання певних угод і стають підставами для конкретних виплат; казначейські (банківські) документи; зразки бланків, штампів і печаток юридичної особи та ін.

6. За видом фінансових операцій.

Грошові документи оформляють операції, пов'язані з грошовими коштами. До них належать видаткові й прибуткові касові ордери, банківські чеки та ін.

Розрахункові документи оформляють розрахунки між фізичними і юридичними особами (рахунок-фактура, платіжне доручення, квитанції та ін.).

Документи матеріальних цінностей оформляються операції пов'язані з рухом матеріальних цінностей (прибутковий ордер, вимога-накладна, лімітно-забірна картка та ін.).

7. За рівнем господарської діяльності:

Внутрішньо-підприємницькі документи: установчі та

дозвільні документи; накази та розпорядження, що містять відомості про призначення та переміщення, прийоми на роботу та звільнення керівників, головних бухгалтерів, які можуть бути причетні до формування та використання підроблених документів.

Внутрішньо-державні документи – платіжні доручення, виписки банків, постанови, листи, угоди, доручення, розрахунки зборів, казначейські (банківські) документи; митні декларації тощо.

Зовнішньо-державні документи, що відбивають зв'язки України з контрагентами: договори, доручення, угоди, листи, виходячи з яких перераховувалися кошти, проводилися товарообмінні операції.

Із загальної характеристики документів, що використовуються у сфері господарської діяльності видно, що кожен документ належить водночас до різних класифікаційних груп. Так, акт приймання-передачі основних засобів є одночасно матеріальним, виконавчим, первинним, разовим і внутрішнім документом; рахунок-фактура постачальника — виконавчий, разовий, зовнішній; видаткова накладна — комбінований, первинний, разовий і внутрішній та ін. Класифікація документів за розглянутими ознаками дає змогу правильно зрозуміти їх зміст, призначення і використання для вчинення кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності.

8. За законністю:

Законодавчо затверджені документи, що використовуються у документообігу у сфері господарської діяльності на підставі прийнятих нормативно-правових актів різних рівнів: Законів України, Постанов Кабінету Міністрів України, відомчих нормативів тощо. Наведені вище

документи всіх сьомі груп є законодавчо затвердженими документами.

Документи кримінального походження, що несуть сліди про здійснення або приховування протиправної діяльності: підроблені документи, документи «подвійної бухгалтерії», чорнові записи (зошити, щоденники); візитні картки; авіа- (залізничні) квитки; бланки, печатки, штампи органів державної влади або суб'єктів підприємництва (зокрема неіснуючих чи недіючих).

Висновки до розділу 1

Формування права громадян України на підприємницьку діяльність є результатом тривалої еволюції економіко-правових інститутів, що пройшла шлях від заперечення приватної ініціативи до її конституційного визнання. На різних етапах державотворення змінювалося розуміння сутності підприємництва — від забороненої комерційної активності радянського періоду до гарантії економічної свободи особи. Ключовим моментом стало закріплення у статті 42 Конституції України принципу дозволеності підприємницької діяльності, яка не заборонена законом, що фактично утвердило нову парадигму економічної самореалізації громадян.

Становлення нормативно-правової бази підприємництва супроводжувалося системним розширенням господарського законодавства. Закони «Про власність», «Про підприємництво», Господарський і Цивільний кодекси України створили підґрунтя для формування правового середовища, у якому господарська діяльність може здійснюватися на основі свободи договору, рівності учасників і відповідальності за результат. Водночас ці процеси актуалізували потребу у створенні механізмів правового захисту підприємців від протиправних посягань, зокрема через кримінальне законодавство, яке набуло охоронного спрямування.

Кримінально-правовий захист підприємництва пройшов шлях від карального до превентивного інструменту. Розділ VII Кримінального кодексу України став важливим етапом систематизації злочинів у сфері господарської діяльності.

Водночас судова практика виявляє складнощі у кваліфікації дій, що межують між адміністративним і кримінальним правопорушенням, а також тенденцію до надмірного кримінального переслідування підприємців, що суперечить принципу пропорційності відповідальності.

На сучасному етапі ключовими викликами залишаються корупційні ризики, часті зміни законодавства, невизначеність судової практики та дефіцит довіри до інститутів правосуддя. Впровадження дерегуляційних реформ, електронного урядування, єдиних реєстрів бізнесу та механізмів альтернативного вирішення спорів сприяє посиленню правових гарантій підприємців, але потребує подальшої імплементації європейських стандартів правового захисту.

Таким чином, подальший розвиток права на підприємницьку діяльність потребує комплексного підходу: гармонізації національного законодавства з правом ЄС, підвищення ролі судового контролю, удосконалення кримінально-правових норм і формування стабільного правового середовища. Лише за таких умов конституційне право на підприємництво набуде реального, а не декларативного змісту.

РОЗДІЛ 2. ОСНОВИ РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ВЧИНЕНИХ У СФЕРІ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ З ВИКОРИСТАННЯМ ПІДРОБЛЕНИХ ДОКУМЕНТІВ

2.1. Криміналістична характеристика кримінальних правопорушень, вчинених у сфері господарської діяльності з використанням підроблених документів

Сучасна економічна діяльність характеризується зростаючою роллю документообігу, що створює широкі можливості для зловживань з використанням підроблених документів. Кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності з використанням підроблених документів становлять значну частину економічної злочинності та завдають суттєвих збитків як державі, так і приватним особам. Актуальність дослідження обумовлена зростанням кількості злочинів цієї категорії, їх високою латентністю та складністю розслідування. Розвиток цифрових технологій створює нові можливості як для вдосконалення способів підробки документів, так і для їх виявлення. Це потребує постійного оновлення криміналістичних знань та методик розслідування.

Криміналістична характеристика кримінальних правопорушень, вчинених у сфері господарської діяльності з використанням підроблених документів, являє собою систему відомостей про закономірності цих злочинів, що має важливе значення для побудови методики їх розслідування. Ця

характеристика включає сукупність типових ознак, які дозволяють ефективно виявляти, розслідувати та попереджувати злочини даної категорії¹.

Структура криміналістичної характеристики досліджуваних правопорушень включає такі основні елементи: предмет злочинного посягання; способи підготовки, вчинення та приховування злочину; сліди злочину та їх локалізація; особа злочинця; особа потерпілого; типові слідчі ситуації; обстановка вчинення злочину. Кожен з цих елементів має свої особливості, обумовлені специфікою використання підроблених документів у сфері господарської діяльності.

Предметом злочинного посягання у досліджуваних правопорушеннях виступають майнові права та інтереси учасників господарських відносин, а також порядок здійснення господарської діяльності, встановлений законодавством. Підроблені документи використовуються як засіб досягнення злочинної мети, що може полягати в незаконному отриманні майнової вигоди, ухиленні від сплати податків, легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом, тощо².

Особливістю предмета злочинного посягання є його подвійний характер. З одного боку, це документи як матеріальні об'єкти, які піддаються підробці. З іншого боку, це інформація, що міститься в цих документах та використовується для введення в оману учасників господарських відносин або контролюючих органів. Ця

¹ Ageev, A. I. (1991). *Pidpriemnytstvo: problema vlasnosti i kultury. Navch. posibnyk* [Entrepreneurship: the problem of ownership and culture. Study guide]. Kharkiv (in Ukrainian).

² Bulatetskyi, Yu. Ya. (Ed.). (2011). *Hospodarske (pidpriemnytske) pravo: pidr.* [Economic (entrepreneurial) law: textbook]. Kharkiv (in Ukrainian).

подвійність створює специфічні проблеми для розслідування та потребує використання як традиційних криміналістичних методів, так і спеціальних знань у сфері документознавства¹.

Способи підготовки, вчинення та приховування злочину становлять центральний елемент криміналістичної характеристики досліджуваних правопорушень. Вони визначають специфіку слідової картини, характер необхідних доказів та особливості методики розслідування. Способи злочинної діяльності в цій сфері характеризуються високим ступенем інтелектуальності та використанням спеціальних знань у сфері економіки, права та технічних наук.

Підготовка до вчинення злочину включає вивчення особливостей документообігу в конкретній сфері господарської діяльності, підбір необхідних технічних засобів для підробки документів, створення організаційної структури злочинної групи, розподіл ролей між учасниками. Особливістю підготовчого етапу є його тривалість та ретельність планування всіх деталей злочинної схеми.

Способи підробки документів у сфері господарської діяльності можна класифікувати за різними критеріями. За характером внесених змін розрізняють повну підробку документів, коли документ виготовляється цілком, та часткову підробку, коли зміни вносяться в автентичний документ. За технічними прийомами виділяють механічні способи підробки, хімічні способи, електрографічні способи та цифрові способи підробки².

¹ Hospodarskyi kodeks Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 16 sichnia 2003 r. (2003). [Economic Code of Ukraine : Law of Ukraine of January 16, 2003]. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, 18, 19–20, 21–22. St. 144 (in Ukrainian).

² Kurbatov, A. Ya. (2001). Zabezpechennia balansu pryvatnykh i publichnykh interesiv – osnovne zavdannia prava na suchasnomu etapi [Ensuring the balance of private and public interests - the main task of law at the present stage]. Pidpriemnytstvo i pravo, 6, 88–97 (in Ukrainian).

*Таблиця 1. Класифікація способів підробки документів
за технічними прийомами*

Спосіб підробки	Технічні прийоми	Об'єкти підробки	Ознаки виявлення
Механічні	Дописки, виправлення, підчистки, заміна частин документа	Договори, накладні, рахунки-фактури	Порушення структури паперу, різниця в товщині штрихів
Хімічні	Травлення, змивання, обесколюрення	Фінансові документи, довідки	Зміна кольору паперу, порушення захисних елементів
Електрографічні	Копіювання з подальшим монтажем	Дозвільні документи, сертифікати	Невідповідність якості зображення, дефекти копіювання
Цифрові	Сканування, комп'ютерна обробка, цифровий друк	Електронні документи, їх роздруківки	Цифрові артефакти, невідповідність шрифтів

Повна підробка документів передбачає виготовлення документа цілком з використанням неавтентичних бланків, печаток та підписів. Цей спосіб потребує високої кваліфікації виконавців та відповідного технічного оснащення. Найчастіше повній підробці піддаються документи, що засвідчують право власності на майно, дозвільні документи, довідки про фінансовий стан підприємства¹.

Часткова підробка є більш поширеною та включає

¹ Okuniey, I. S. (2009). Zahalno-teoretychni zasady pravovoho statusu subiektiv prava [General theoretical foundations of the legal status of legal subjects]. Avtor. dys. na zdobuttia naukovooho stupenia kandydata yurydychnykh nauk. Kyiv (in Ukrainian).

внесення змін до автентичного документа. До неї відносяться дописки, виправлення, підчистки, заміна окремих аркушів багатоаркушевих документів, внесення змін до реквізитів документа. Цей спосіб менш трудомісткий, але водночас залишає більше слідів для експертного дослідження. Механічні способи підробки включають фізичне втручання в структуру документа. Дописки здійснюються шляхом внесення додаткової інформації в уже готовий документ, що може змінювати його зміст кардинальним чином. Виправлення передбачають зміну окремих символів або слів у документі. Підчистки полягають у механічному видаленні частини тексту з подальшим внесенням нової інформації.

Хімічні способи підробки базуються на використанні хімічних реагентів для видалення або зміни інформації в документі. Травлення здійснюється за допомогою кислот або лугів, які руйнують барвники чорнила або тонера. Змивання використовує розчинники для видалення написаного. Обесколорення застосовується для зміни кольору окремих елементів документа¹. Електрографічні способи підробки пов'язані з використанням копіювальної техніки. Злочинці виготовляють копії автентичних документів з подальшим внесенням змін або створюють збірні документи шляхом монтажу фрагментів різних документів. Розвиток цифрових технологій значно розширив можливості такої підробки. Цифрові способи підробки є найбільш сучасними та технологічними. Вони включають сканування автентичних документів з подальшою комп'ютерною обробкою зображення, заміною текстових фрагментів, корегуванням

¹ Oliynyk, A. Yu. (2021). Konstytutsiina svoboda osoby na pidpriemnytsku diialnist v Ukraini : monohrafiia [Constitutional freedom of a person for entrepreneurial activity in Ukraine : monograph]. Kyiv : KNUTD; Dnipro : DDUVS (in Ukrainian).

реквізитів. Готові підроблені документи можуть існувати як в електронному вигляді, так і бути роздрукованими на папері.

Документи, що піддаються підробці у сфері господарської діяльності, можна класифікувати за різними критеріями. За функціональним призначенням виділяють установчі документи, дозвільні документи, фінансові документи, документи обліку та звітності, договірні документи. Кожна група має свої особливості з точки зору способів підробки та методів виявлення¹.

*Таблиця 2. Типологія підроблених документів
за функціональним призначенням*

Тип документа	Найбільш поширені об'єкти підробки	Мета підробки	Способи виявлення
Установчі	Статути, свідоцтва про реєстрацію, довідки про директорів	Легалізація незаконної діяльності	Звірка з реєстраційними базами
Дозвільні	Ліцензії, дозволи, сертифікати	Здійснення діяльності без дозволу	Запити до видавчих органів
Фінансові	Баланси, звіти, довідки банків	Отримання кредитів, ухилення від податків	Експертиза почерку, технічна експертиза
Облікові	Накладні, акти, рахунки-фактури	Приховування доходів, створення фіктивних витрат	Зіставлення з первинними документами
Договірні	Договори купівлі-продажу, підяду, оренди	Незаконне заволодіння майном	Почеркознавча експертиза, аналіз змісту

¹ Pohorilko, V. F., & Fedorenko, V. L. (2007). Konstytutsiine pravo Ukrainy : pidruchnyk [Constitutional law of Ukraine : textbook]. V. F. Pohorilko (Ed.). Kyiv (in Ukrainian).

Установчі документи включають статuti підприємств, свідоцтва про державну реєстрацію, довідки про керівників та засновників. Їх підробка спрямована на створення фіктивних суб'єктів господарювання або легалізацію незаконної діяльності. Особливістю цих документів є їх стандартизований характер та наявність спеціальних захисних елементів.

Дозвільні документи охоплюють ліцензії на здійснення певних видів діяльності, дозволи на будівництво, сертифікати відповідності продукції. Їх підробка дозволяє здійснювати діяльність без відповідних дозволів або з порушенням встановлених вимог. Виявлення підробки таких документів часто потребує спеціальних знань у відповідних галузях.

Фінансові документи включають баланси підприємств, звіти про фінансові результати, довідки банків про рух коштів на рахунках. Їх підробка спрямована на створення хибного уявлення про фінансовий стан підприємства для отримання кредитів, інвестицій або ухилення від сплати податків. Ці документи часто містять складну цифрову інформацію, що ускладнює виявлення підробки¹.

Документи обліку та звітності охоплюють первинні документи бухгалтерського обліку: накладні, акти виконаних робіт, рахунки-фактури тощо. Їх підробка використовується для приховування реальних доходів, створення фіктивних витрат, ухилення від сплати податків. Масовість таких документів ускладнює їх перевірку контролюючими органами.

Договірні документи включають різноманітні договори,

¹ Yershova, I. V. (2016). Ekonomichna diialnist: poniattia i spivvidnoshennia sumizhnykh katehorii [Economic activity: concept and correlation of related categories]. Lex Visnyk, 9, 46–61 (in Ukrainian).

що оформлюють господарські відносини між суб'єктами. Їх підробка може полягати у зміні істотних умов договору, підробці підписів сторін, внесенні додаткових умов після підписання. Такі дії спрямовані на отримання неправомірної майнової вигоди або уникнення відповідальності за порушення договірних зобов'язань.

За ступенем захищеності документи поділяються на документи з високим ступенем захисту, документи із середнім ступенем захисту та незахищені документи. Документи з високим ступенем захисту включають спеціальний папір, водяні знаки, мікротекст, спеціальні чорнила. Їх підробка потребує складного технічного оснащення та високої кваліфікації¹. Сліди кримінальних правопорушень, вчинених у сфері господарської діяльності з використанням підроблених документів, мають специфічний характер та різноманітну локалізацію. Їх можна класифікувати на матеріальні та ідеальні сліди, а за локалізацією – на сліди, що залишаються на підроблених документах, сліди технічних засобів підробки та сліди в інформаційних системах.

Матеріальні сліди безпосередньо пов'язані з процесом підробки документів та включають сліди механічного впливу на папір, сліди хімічних реагентів, сліди технічних засобів відтворення інформації. Ці сліди мають велике доказове значення, оскільки дозволяють встановити факт підробки, її спосіб та іноді ідентифікувати знаряддя злочину². Сліди

¹ Zhylynskyi, S. Ye. (2002). *Pidpriemnytske pravo: pidruchnyk* [Entrepreneurial law: textbook]. Kharkiv (in Ukrainian).

² Husieva, A. L. (2013). *Do pytannia pro harantii realizatsii konstytutsiinoho prava na svobodu pidpriemnytskoi diialnosti* [On the question of guarantees for the implementation of the constitutional right to freedom of entrepreneurial activity]. *Visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu*, 2, 35–39 (in Ukrainian).

механічного впливу включають порушення структури паперу внаслідок підчистки, сліди тиску пишучого приладу при дописках, сліди розрізання та склеювання при заміні частин документа. Ці сліди можуть бути виявлені візуально або за допомогою спеціальних технічних засобів при збільшенні зображення.

Сліди хімічного впливу проявляються у зміні кольору паперу, порушенні його структури, залишках хімічних реагентів. Для їх виявлення використовуються методи хімічного аналізу, спектроскопії, хроматографії. Ці сліди часто є стійкими та зберігаються протягом тривалого часу.

Таблиця 3. Типи слідів та методи їх виявлення

Тип сліду	Характеристика	Методи виявлення	Доказове значення
Механічні	Порушення структури паперу, відбитки знарядь	Мікроскопія, профілометрія	Встановлення способу підробки
Хімічні	Зміна кольору, залишки реагентів	Спектроскопія, хроматографія	Ідентифікація речовин
Електрографічні	Дефекти копіювання, тонерні частинки	УФ-освітлення, електронна мікроскопія	Встановлення технічних засобів
Біологічні	ДНК, сліди папілярних узорів	Генетичний аналіз, дактилоскопія	Ідентифікація особи
Інформаційні	Метадані файлів, лог-записи	Комп'ютерно-технічна експертиза	Встановлення часу та місця створення

Ідеальні сліди включають інформацію, що залишається в пам'яті свідків, учасників злочину, потерпілих. Ці сліди мають суб'єктивний характер та потребують критичної оцінки їх достовірності. Однак вони можуть містити важливу інформацію про обставини вчинення злочину, особу злочинця, мотиви злочинної діяльності¹. Локалізація слідів має принципове значення для організації їх пошуку та вилучення. Основними місцями локалізації є безпосередньо підроблені документи, технічні засоби, що використовувалися для підробки, приміщення, де здійснювалася підробка, інформаційні системи та бази даних. На підроблених документах локалізуються сліди безпосереднього втручання: порушення цілісності паперу, сліди дописок та виправлень, залишки клею при заміні фрагментів, сліди хімічних реагентів. Ці сліди є найбільш інформативними для встановлення факту та способу підробки.

Технічні засоби підробки можуть містити сліди їх використання: залишки паперу в механізмах, сліди чорнила або тонера, відбитки підроблених документів у пам'яті пристроїв. Комп'ютерна техніка може містити електронні копії підроблених документів, програмне забезпечення для їх обробки, історію звернень до файлів.

Приміщення, де здійснювалася підробка, можуть містити різноманітні речові докази: фрагменти паперу, порожні ємності від хімічних реагентів, відбитки папілярних узорів на предметах, волокна одягу. Особливе значення має

¹ Kurbatov, A. Ya. (2001). Zabezpechennia balansu pryvatnykh i publichnykh interesiv – osnovne zavdannia prava na suchasnomu etapi [Ensuring the balance of private and public interests - the main task of law at the present stage]. Pidpriemnytstvo i pravo, 6, 88–97 (in Ukrainian).

виявлення та вилучення технічних засобів підробки¹.

Особа злочинця у кримінальних правопорушеннях, вчинених у сфері господарської діяльності з використанням підроблених документів, характеризується специфічними ознаками, що відрізняють її від суб'єктів інших видів злочинної діяльності. Ці особливості пов'язані з необхідністю володіння спеціальними знаннями, технічними навичками та розумінням особливостей господарських відносин.

За соціально-демографічними характеристиками злочинці цієї категорії переважно є особами чоловічої статі віком від 25 до 45 років, що мають вищу освіту, досвід роботи у сфері економіки, бухгалтерського обліку або права. Значна частина з них має попередній досвід підприємницької діяльності або роботи в органах влади, що дає їм знання особливостей правового регулювання господарських відносин.

За професійними характеристиками серед злочинців переважають бухгалтери, економісти, юристи, менеджери підприємств. Окрему категорію становлять особи, що професійно займаються підробкою документів та надають такі послуги іншим учасникам злочинних схем. Ці особи володіють спеціальними технічними навичками та відповідним обладнанням.

Психологічні особливості злочинців включають високий рівень інтелектуального розвитку, здатність до аналітичного мислення, схильність до ризику, відсутність моральних заборон щодо порушення законодавства у сфері економіки. Багато з них виправдовують свої дії недосконалістю

¹ Okuniev, I. S. (2009). *Zahalno-teoretychni zasady pravovoho statusu subiektiv prava* [General theoretical foundations of the legal status of legal subjects]. Avtor. dys. na здобuttia naukovoho stupenia kandydata yurydychnykh nauk. Kyiv (in Ukrainian).

законодавства або несправедливістю існуючої економічної системи.

Таблиця 4. Типологія злочинців за роллю у злочинній діяльності

Тип злочинця	Функції	Характерні ознаки	Мотивація
Організатор	Планування злочинної схеми, координація дій	Високий освітній рівень, досвід керівної роботи	Отримання максимального прибутку
Виконавець	Безпосередня підробка документів	Технічні навички, знання документознавства	Матеріальна винагорода
Посередник	Збут підроблених документів, встановлення зв'язків	Широке коло знайомств, комунікативні навички	Отримання комісійних
Пособник	Надання технічних засобів, приміщень	Доступ до необхідних ресурсів	Особиста вигода, залежність

Мотивація злочинної діяльності у більшості випадків є корисливою та спрямованою на отримання незаконних доходів. Однак можуть мати місце й інші мотиви: уникнення відповідальності за раніше вчинені правопорушення, помста конкурентам, бажання підтримати престиж у діловому середовищі. У деяких випадках мотивація може мати складний характер та поєднувати кілька компонентів.

Особа потерпілого у досліджуваних правопорушеннях також має свої особливості. Потерпілими можуть бути як юридичні, так і фізичні особи, а також держава в особі контролюючих органів. Юридичні особи стають потерпілими

внаслідок використання підроблених документів для заволодіння їх майном, укладення невігідних договорів, порушення їх ділової репутації.

Фізичні особи можуть постраждати від використання підроблених документів при оформленні правочинів з нерухомістю, отриманні кредитів під їх іменем, привласненні їх майнових прав. Особливо вразливими є особи похилого віку, які не завжди можуть адекватно оцінити автентичність документів¹. Держава як потерпіла сторона зазнає збитків від ухилення від сплати податків, незаконного отримання бюджетних коштів, порушення порядку здійснення ліцензованих видів діяльності. Розмір таких збитків може бути значним та впливати на виконання державного бюджету. Віктимологічні особливості потерпілих включають недостатню обізнаність з ознаками підроблених документів, довірливість до партнерів по бізнесу, небажання звертатися до правоохоронних органів через побоювання розголошення комерційної таємниці. Ці особливості використовуються злочинцями для вибору потенційних жертв.

Обстановка вчинення кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності з використанням підроблених документів характеризується специфічними умовами, що сприяють їх здійсненню та ускладнюють виявлення. Ці умови включають як об'єктивні фактори, пов'язані з особливостями економічних відносин, так і суб'єктивні фактори, що залежать від дій учасників злочинних схем. Часові характеристики обстановки мають важливе значення для розуміння механізму злочину. Підготовка до вчинення злочину може тривати від кількох тижнів до кількох місяців, залежно від складності

¹ Zhylnskyi, S. Ye. (2002). *Pidpryiemnytske pravo: pidruchnyk* [Entrepreneurial law: textbook]. Kharkiv (in Ukrainian).

злочинної схеми та кількості документів, що підлягають підробці. Безпосереднє вчинення злочину часто приурочується до певних періодів: подання звітності, отримання кредитів, укладення важливих договорів. Це дозволяє злочинцям максимізувати ефект від використання підроблених документів.

Просторові характеристики обстановки включають місця підготовки, вчинення та приховування слідів злочину. Підробка документів може здійснюватися в спеціально обладнаних приміщеннях, офісах підприємств, приватних помешканнях або навіть у автомобілях при використанні портативного обладнання. Вибір місця залежить від способу підробки, необхідного обладнання та потреби у конспірації¹. Соціальні умови обстановки характеризуються високим рівнем довіри у діловому середовищі, формальним характером перевірки документів, недостатньою поінформованістю про методи виявлення підробок. Ці умови створюють сприятливе середовище для використання підроблених документів та зменшують ризик їх виявлення на ранніх стадіях.

Технічні умови обстановки пов'язані з доступністю сучасного обладнання для підробки документів, розвитком цифрових технологій, поширенням електронного документообігу. З одного боку, це створює нові можливості для злочинців, з іншого – надає додаткові можливості для виявлення підробок за допомогою технічних засобів². Типові

¹ Kurbatov, A. Ya. (2001). Zabezpechennia balansu pryvatnykh i publichnykh interesiv – osnovne zavdannia prava na suchasnomu etapi [Ensuring the balance of private and public interests - the main task of law at the present stage]. Pidpriemnytstvo i pravo, 6, 88–97 (in Ukrainian).

² Oliinyk, A. Yu. (2021). Konstytutsiina svoboda osoby na pidpriemnytsku diialnist v Ukraini : monohrafiia [Constitutional freedom of a person for entrepreneurial activity in Ukraine : monograph]. Kyiv : KNUTD; Dnipro : DDUVS (in Ukrainian).

слідчі ситуації, що складаються на початку розслідування досліджуваних правопорушень, можна класифікувати залежно від способу виявлення злочину, обсягу наявної інформації та характеру слідової картини. Кожна ситуація потребує специфічних підходів до організації розслідування та вибору тактичних прийомів.

Таблиця 5. Типові слідчі ситуації та тактичні рішення

Слідча ситуація	Характеристика	Першочергові дії	Тактичні особливості
Виявлення підробки при перевірці	Документ виявлений контролюючими органами	Вилучення документа, призначення експертизи	Встановлення джерела походження
Заява потерпілого	Особа повідомила про використання підроблених документів	Допит заявника, огляд документів	З'ясування обставин виявлення
Оперативна інформація	Отримано дані про підготовку злочину	Негласні заходи, документування	Забезпечення конспірації
Затримання з підробленими документами	Особа затримана з документами-підробками	Особистий обшук, вилучення документів	Швидкість процесуальних дій

Перша типова ситуація характеризується виявленням підробленого документа при його перевірці контролюючими органами або іншими заінтересованими особами. У цій ситуації слідчий має у своєму розпорядженні конкретний документ-підробку, але може не мати інформації про особу, що його виготовила або використовувала, та обставини його створення.

Першочерговими діями у такій ситуації є вилучення підробленого документа як речового доказу, його огляд та направлення на техніко-криміналістичну експертизу для встановлення способу підробки. Паралельно необхідно встановити коло осіб, які могли мати доступ до документа, та з'ясувати обставини його використання¹. Друга типова ситуація виникає у випадку надходження заяви від потерпілої особи про використання підроблених документів на її шкоду. У цій ситуації слідчий має інформацію про факт злочину та його наслідки, але може не знати про способи його вчинення та особу злочинця.

Початкові дії включають детальний допит заявника з з'ясуванням усіх обставин виявлення підробки, вилучення всіх документів, пов'язаних зі спірною операцією, та призначення необхідних експертиз. Важливо також встановити можливих свідків та з'ясувати, чи не були використані підроблені документи в інших аналогічних операціях. Третя ситуація характеризується наявністю оперативної інформації про підготовку або вчинення злочину з використанням підроблених документів. Перевагою цієї ситуації є можливість запобігти злочину або зафіксувати процес його вчинення, що значно полегшує подальше розслідування. Основними завданнями у такій ситуації є перевірка отриманої інформації, організація негласних заходів для документування злочинної діяльності та підготовка до затримання злочинців на момент використання підроблених документів. Важливо забезпечити конспірацію проведених заходів для уникнення розшифрування джерел

¹ Pohorilko, V. F., & Fedorenko, V. L. (2007). *Konstytutsiine pravo Ukrainy : pidruchnyk* [Constitutional law of Ukraine : textbook]. V. F. Pohorilko (Ed.). Kyiv (in Ukrainian).

інформації¹.

Четверта ситуація виникає при затриманні особи з підробленими документами або при проведенні обшуків, у ході яких виявляються такі документи. Ця ситуація є найбільш сприятливою для розслідування, оскільки слідчий має як речові докази, так і підозрюваного.

Негайними діями у такому випадку є проведення особистого обшуку затриманого, вилучення всіх документів та технічних засобів, огляд місця затримання або обшуку. Важливо також швидко призначити експертизи для встановлення способу підробки та можливості ідентифікації технічних засобів, що використовувалися².

Виявлення та дослідження підроблених документів у сфері господарської діяльності потребує використання комплексу сучасних методів та технічних засобів. Ці методи можна класифікувати на візуальні, інструментальні та лабораторні, кожен з яких має свої переваги та обмеження. Візуальні методи є найбільш доступними та включають огляд документа при звичайному та косонаправленому освітленні, використання луп різної кратності збільшення, порівняння з зразками автентичних документів. Ці методи дозволяють виявити грубі ознаки підробки: невідповідність шрифтів, порушення розташування тексту, сліди механічного втручання.

При візуальному огляді особливу увагу слід приділяти якості паперу, чіткості друку, правильності розташування

¹ Жердев В.К. Криміналістична характеристика підроблення документів. Світ наукових досліджень: матеріали Міжнародної наукової інтернет-конференції. Випуск 13. (м. Львів, Україна – м. Переворськ, Польща, 25-26 жовтня 2022 р.). С. 132-134.

² Ageev, A. I. (1991). *Pidpriyemnytstvo: problema vlasnosti i kultury. Navch. posibnyk [Entrepreneurship: the problem of ownership and culture. Study guide]*. Kharkiv (in Ukrainian).

реквізитів, відповідності кольорів захисних елементів. Досвідчений експерт може виявити ознаки підробки навіть при поверхневому огляді документа, однак для остаточного висновку необхідне використання інструментальних методів¹.

Інструментальні методи включають використання спеціального обладнання для дослідження документів. До них відносяться дослідження в ультрафіолетових та інфрачервоних променях, використання електронно-оптичних перетворювачів, мікроскопія високого збільшення, профілометрія поверхні паперу.

Дослідження в ультрафіолетовому освітленні дозволяє виявити відмінності у флуоресценції різних ділянок документа, що може свідчити про внесення змін. Багато сучасних документів мають захисні елементи, видимі лише в УФ-променях. Інфрачервоне освітлення використовується для виявлення записів, зроблених різними чорнилами, які можуть мати однаковий колір у видимому спектрі².

Мікроскопічні дослідження дозволяють виявити тонкі особливості структури паперу, характер штрихів при письмі або друку, наявність сторонніх включень. Сучасні мікроскопи дозволяють досягти збільшення у сотні разів, що робить можливим виявлення навіть незначних слідів втручання.

¹ Arkhipov, S. I. (2005). Subiekt prava (teoretychne doslidzhennia). Avtoref. dys. doktora yurydychnykh nauk [Subject of law (theoretical research). Author's abstract of doctoral dissertation in law]. Spetsialnist 12.00.01. – teoriia i istoriia derzhavy i prava: istoriia politychnykh vchen pro derzhavu i pravo (in Ukrainian).

² Bulatetskyi, Yu. Ya. (Ed.). (2011). Hospodarske (pidpriemnytske) pravo: pidr. [Economic (entrepreneurial) law: textbook]. Kharkiv (in Ukrainian).

Таблиця 6. Методи дослідження документів та їх можливості

Метод дослідження	Технічні засоби	Об'єкти виявлення	Обмеження методу
УФ-освітлення	УФ-лампи, відеоспектральні компаратори	Захисні елементи, сліди травлення	Не виявляє всі типи підробок
ІЧ-освітлення	ІЧ-конвертери, спектральні прилади	Записи різними чорнилами	Потребує спеціальної апаратури
Мікроскопія	Стереомікроскопи, скануючі мікроскопи	Структура паперу, штрихи	Локальність дослідження
Спектроскопія	Рентген-флуоресцентні спектрометри	Елементний склад чорнил	Руйнівний характер аналізу
Хроматографія	Газові, рідинні хроматографи	Органічні компоненти чорнил	Необхідність відбору проб

Лабораторні методи застосовуються у складних випадках, коли візуальні та інструментальні методи не дають достатньої інформації. До них відносяться хімічний аналіз паперу та чорнил, спектроскопічні дослідження, хроматографія, електронна мікроскопія. Ці методи можуть бути частково або повністю руйнівними, тому їх застосування потребує особливої обережності.

Рентген-флуоресцентна спектроскопія дозволяє визначити елементний склад чорнил та паперу без руйнування зразка. Цей метод особливо ефективний для розрізнення чорнил, що мають схожий колір, але різний хімічний склад. Інфрачервона спектроскопія використовується для ідентифікації органічних компонентів

чорнил та клеїв¹. Газова та рідинна хроматографія застосовуються для детального аналізу складу чорнил та виявлення слідів хімічних реагентів, використаних для травлення. Ці методи мають високу чутливість, але потребують відбору невеликих проб із досліджуваного документа.

Електронна мікроскопія дозволяє досягти найвищого збільшення та детально вивчити структуру паперу, характер нанесення чорнил, наявність мікрочасток сторонніх речовин. Скануючий електронний мікроскоп може забезпечити збільшення у десятки тисяч разів, що робить можливим виявлення найтонших особливостей структури документа. Сучасні тенденції розвитку методів дослідження документів пов'язані з використанням цифрових технологій та штучного інтелекту. Розробляються автоматизовані системи аналізу документів, що можуть швидко виявляти ознаки підробки та порівнювати їх з базами даних відомих способів підробки.

Експертне дослідження підроблених документів у кримінальних справах про правопорушення у сфері господарської діяльності має свою специфіку, пов'язану з особливостями об'єктів дослідження та питань, що вирішуються. Правильне призначення експертизи та формулювання питань до експерта значною мірою визначають ефективність розслідування². Техніко-криміналістична експертиза документів є основним видом

¹ Husieva, A. L. (2013). Do pytannia pro harantii realizatsii konstytutsiinoho prava na svobodu pidpriemnytskoi diialnosti [On the question of guarantees for the implementation of the constitutional right to freedom of entrepreneurial activity]. Visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu, 2, 35–39 (in Ukrainian).

² Kurbatov, A. Ya. (2001). Zabezpechennia balansu pryvatnykh i publichnykh interesiv – osnovne zavdannia prava na suchasnomu etapi [Ensuring the balance of private and public interests - the main task of law at the present stage]. Pidpriemnytstvo i pravo, 6, 88–97 (in Ukrainian).

експертних досліджень у справах даної категорії. Вона спрямована на встановлення способу підробки документа, ідентифікацію технічних засобів, що використовувалися, встановлення послідовності нанесення реквізитів, виявлення слідів втручання у первинний зміст документа.

До компетенції цієї експертизи відносяться питання про встановлення факту підробки документа, способу її здійснення, виду технічних засобів, що використовувалися, можливості відновлення первинного змісту документа, часу виготовлення документа відносно певних подій. Експерт також може встановити, чи виготовлені кілька документів за допомогою одного й того ж обладнання.

Почеркознавча експертиза призначається у випадках, коли підробка стосується підписів або рукописних записів у документах. Ця експертиза дозволяє встановити виконавця спірних записів, факт підробки підпису, спосіб її здійснення. Особливістю почеркознавчих досліджень у справах про економічні злочини є часта необхідність дослідження підписів осіб, що займають керівні посади в організаціях.

Автороведча експертиза може призначатися для встановлення авторства текстів документів, особливо у випадках підробки договорів або інших документів зі складним змістом. Ця експертиза дозволяє встановити, чи є конкретна особа автором тексту документа, визначити освітній рівень, професійні навички автора¹.

Комп'ютерно-технічна експертиза стає все більш актуальною у зв'язку з поширенням цифрових технологій підробки документів. Вона спрямована на дослідження

¹ Okuniev, I. S. (2009). *Zahalno-teoretychni zasady pravovoho statusu subiektiv prava* [General theoretical foundations of the legal status of legal subjects]. Avtor. dys. na здобuttia naukovoho stupenia kandydata yurydychnykh nauk. Kyiv (in Ukrainian).

електронних документів, встановлення факту їх модифікації, ідентифікацію програмного забезпечення та технічних засобів, що використовувалися для створення або зміни документів.

Комплексні експертизи призначаються у складних випадках, коли для повного з'ясування обставин справи необхідне використання знань з різних галузей. Наприклад, може призначатися комплексна техніко-криміналістична та почеркознавча експертиза для дослідження документа, що містить як друкований текст, так і рукописні записи.

При призначенні експертиз необхідно забезпечити надання експерту всіх необхідних матеріалів: спірних документів, зразків для порівняння, технічних засобів, що могли використовуватися для підробки. Важливо також правильно сформулювати питання до експерта, уникаючи правових оцінок та виходу за межі спеціальних знань.

Типові питання техніко-криміналістичної експертизи включають: чи є документ підробленим; якщо так, то яким способом здійснена підробка; чи вносилися зміни до первинного змісту документа; яким способом нанесені спірні записи; чи можна встановити первинний зміст документа; чи виготовлені документи за допомогою одного технічного засобу¹. Оцінка висновків експерта має здійснюватися з урахуванням їх наукової обґрунтованості, повноти дослідження, відповідності поставленим питанням. Слідчий повинен критично оцінювати висновки експерта та при необхідності призначати додаткові або повторні експертизи.

Криміналістична характеристика кримінальних

¹ Oliynyk, A. Yu. (2021). Konstytutsiina svoboda osoby na pidpriemnytsku diialnist v Ukraini : monohrafiia [Constitutional freedom of a person for entrepreneurial activity in Ukraine : monograph]. Kyiv : KNUTD; Dnipro : DDUVS (in Ukrainian).

правопорушень, вчинених у сфері господарської діяльності з використанням підроблених документів, являє собою складну систему взаємопов'язаних елементів, що відображають специфіку цього виду злочинної діяльності. Проведене дослідження дозволило виявити основні закономірності та особливості, що характеризують ці правопорушення.

Аналіз способів підробки документів показав, що злочинці активно використовують як традиційні методи механічної та хімічної підробки, так і сучасні цифрові технології. Розвиток інформаційних технологій створює нові можливості для вдосконалення способів підробки, що потребує постійного оновлення методів їх виявлення та дослідження.

Типологія підроблених документів демонструє широкий спектр об'єктів злочинних посягань - від установчих документів підприємств до первинних документів бухгалтерського обліку. Кожна категорія документів має свої особливості з точки зору способів підробки та методів виявлення, що потребує диференційованого підходу до їх дослідження¹. Слідова картина досліджуваних правопорушень характеризується різноманітністю та специфічністю. Поряд з традиційними матеріальними слідами все більше значення набувають цифрові сліди, що залишаються в інформаційних системах. Ефективне виявлення та дослідження таких слідів потребує використання сучасних технічних засобів та спеціальних знань.

Особа злочинця у досліджуваних правопорушеннях

¹ Pohorilko, V. F., & Fedorenko, V. L. (2007). *Konstytutsiine pravo Ukrainy : pidruchnyk* [Constitutional law of Ukraine : textbook]. V. F. Pohorilko (Ed.). Kyiv (in Ukrainian).

характеризується високим освітнім рівнем, професійними знаннями у сфері економіки та права, технічними навичками. Це створює особливі виклики для правоохоронних органів, оскільки потребує від слідчих та оперативних працівників відповідного рівня підготовки.

Обстановка вчинення злочину та типові слідчі ситуації мають свою специфіку, обумовлену особливостями економічних відносин та документообігу. Розуміння цих особливостей є необхідною умовою для ефективної організації розслідування та вибору оптимальних тактичних рішень. Методи виявлення та дослідження підроблених документів постійно вдосконалюються завдяки розвитку науки і техніки. Комплексне використання візуальних, інструментальних та лабораторних методів дозволяє виявляти навіть складні випадки підробки документів. Однак необхідне постійне оновлення технічного оснащення експертних установ та підвищення кваліфікації експертів.

Експертне забезпечення розслідування досліджуваних правопорушень потребує координованого використання різних видів експертиз. Особливе значення набуває комп'ютерно-технічна експертиза у зв'язку з поширенням цифрових технологій підробки документів¹. Проблеми розслідування кримінальних правопорушень цієї категорії мають комплексний характер та потребують системного підходу до їх вирішення. Необхідне поєднання законодавчих, організаційних, технічних та кадрових заходів для підвищення ефективності боротьби з цими злочинами. Перспективи розвитку криміналістичної методики розслідування досліджуваних правопорушень пов'язані з

¹ Zhylnskyi, S. Ye. (2002). *Pidpriemnytske pravo: pidruchnyk* [Entrepreneurial law: textbook]. Kharkiv (in Ukrainian).

впровадженням штучного інтелекту та машинного навчання для автоматизованого виявлення ознак підробки документів, розвитком міжнародного співробітництва у сфері боротьби з транснаціональною економічною злочинністю, створенням єдиних баз даних підроблених документів.

Результати дослідження можуть бути використані для вдосконалення методик розслідування економічних злочинів, підготовки навчальних програм для працівників правоохоронних органів, розробки рекомендацій щодо запобігання використанню підроблених документів у господарській діяльності. Подальші дослідження доцільно спрямувати на вивчення впливу цифровізації економіки на характер та способи вчинення досліджуваних правопорушень.

2.2. Способи підроблення документів та їх використання під час вчинення кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності

Підроблення документів один із найпоширеніших способів вчинення кримінального правопорушення у сфері господарської діяльності. Спосіб підроблення документів, як складова способу вчинення кримінального правопорушення є одним із основних елементів криміналістичної характеристики та виступає своєрідним «ключем» до його розкриття та розслідування. З підробленого документа можна визначити низку обставин кримінального правопорушення, зокрема встановлення фактів, викладених у документах, способу виготовлення документа, особи, яка

виготовила документ, факту й способу підроблення документа, мету підроблення, місце його застосування ті інші обставини. Сліди, які притаманні певному способу підроблення документів, відображаються насамперед у самому документі у вигляді різноманітних ознак, притаманних певному способу виготовлення або змінам у змісті, матеріалах і реквізитах документу¹.

Способи підробки документів досліджували В. В. Бірюков, Т. П. Бірюкова, С. Й. Гонгало, І. В. Гора, М. А. Грига, А. В. Іщенко, І. В. Калініна, Н. І. Клименко, В. В. Коваленко, К. М. Ковальов, В. К. Лисиченко, І. І. Митрофанова, С. Д. Павленко, В. М. Палій, М. І. Панова, С. Ю. Петряєв, Б. В. Лизогуб, І. М. Осика, Р. Л. Степанюк та інші вітчизняні вчені. Більшість досліджень зазначених науковців присвячується окремим аспектам способів підроблення документів у сфері економіки, однак питання способів підроблення документів у сфері господарської діяльності залишається малодослідженим.

Підроблення документів задля злочинного посягання у сфері господарської діяльності вчиняється під час процесу виробництва матеріальної продукції, надання послуг, обліку, руху (відпуск, надходження, зберігання, використання, списання) матеріальних цінностей і грошових коштів, нематеріальних активів; урегулювання відносин набуття, відступлення, позбавлення прав власності будь-яких форм; відносин реєстрації, надання дозволів, ліцензій, обліку, цивільно-правової фіксації (нотаріального посвідчення змін у сфері відносин власності); організаційні роботи на самому підприємстві, установі, організації тощо.

¹ Яцик Т.П., Жердев В.К. Проблемні питання класифікації способів підроблення документів. Юридичний науковий електронний журнал. № 10/2022. С. 611-613.

Під способом підробки документів розуміється об'єктивно та суб'єктивно обумовлену сукупність технічних засобів та прийомів їх використання з метою часткової зміни справжнього документа або створення повністю підробленого документа¹. Способи підроблення документів постійно вдосконалюються, але у криміналістиці виокремлюють два загальних – матеріальний (повний або частковий) та інтелектуальний.

Повне підроблення документів. Підроблення є повним, коли по справжньому документові відтворюються ще раз всі його складові частини (папір, палітурний матеріал та ін.), текстовий і фоновий друк, рукописні записи та друкарська форма бланка, підписи посадових осіб підприємства, установи, організації, відтиски печаток та інші реквізити. За способами виготовлення повне підроблення документів у сфері господарської діяльності може здійснюватися:

- ксерокопіюванням;
- електрографією;
- термокопіюванням;
- плоским офсетним друком;
- друком з об'ємних кліше;
- фотографічним способом;
- комп'ютерним способом.

З метою встановлення повної підробки документ, який перевіряється, має звірятися з оригіналом. Але на практиці дуже часто зустрічаються випадки, коли зразки справжніх документів відсутні. Проте і в таких випадках можна прийти до висновку про наявність підроблення, якщо достатньо добре знати способи виготовлення, характерні особливості

¹ Осика І. М. Розслідування підроблення документів та їх використання у сфері підприємництва : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2006. 23 с.

захисних властивостей офіційних документів і можливі відхилення від них.

Справжній офіційний документ повністю або його бланк друкується, як правило, типографським способом з використанням поліграфічного обладнання, а сучасні підроблені документи – комп'ютерним способом, який включає спочатку сканування справжнього документу, а потім наступну роздрукування на принтері отриманого зображення. Сучасне програмне забезпечення дає змогу копіювати документи будь-якої складності за формою, текстом, кольором. Отже, процес створення підробленого документу за допомогою комп'ютера обов'язково проходить дві стадії: перша – створення електронного документа, що міститься в пам'яті комп'ютера; друга – отримання твердих копій (роздрукування документу на принтері)¹.

Однак при огляді документів з великим збільшенням (до 24^x) можна побачити суттєві відмінності у зображенні підробленого документа від справжнього. На відміну від чітких форм, контурів, заповнення фарбою елементів зображення на документах, виконаних поліграфічним способом, у підроблених документах спостерігаються краплинна структура зображення, що формує елементи і кольори за допомогою мікрокрапель чорнил різного кольору (при роздрукуванні на струменевих принтерах), або спостерігається звивиста лінія елементів, блискуча поверхня барвника, мікрозабруднення на вільному полі аркуша між елементами (при роздрукуванні на лазерному принтері). Якщо в документі, який перевіряється, вдасться виявити зазначені

¹ Жердев В.К., Пашинська І.В. Організована злочинність у сфері економічної діяльності: характеристика способу вчинення правопорушень за допомогою підроблення документів. Прикарпатський юридичний вісник. №3/2022. С. 61-72.

ознаки, то є підстави для того, щоб дійти висновку про невідповідність способу виготовлення досліджуваного документу від того, яким повинен бути зроблений справжній оригінальний документ.

Часткове підроблення. Цей спосіб підроблення полягає у зміні лише деяких частин документа, тоді як решта інформації, бланк залишаються незмінними. Суб'єкти господарської діяльності часто використовують підроблені документи для досягнення своїх зловмисних цілей. Сучасні технології дозволяють створювати якісні підробки. Частково підроблюються різні види документів у сфері господарської діяльності, в тому числі: податкові декларації та звіти про прибутки та збитки; іменні чеки; записи про банківські рахунки; книги ділового обліку; імміграційні документи (наприклад, візи, паспорти тощо); посвідчення особи та свідоцтва про народження та ін. Експертному дослідженню часто піддаються такі види часткового підроблення, як заміна сторінок договору, підробка підписів чи відтисків печаток, штампів, дописка, додруківка. Часткове підроблення є складним процесом, що вимагає спеціальних знань і навичок.

Найчастіше у сфері господарської діяльності відбувається часткова зміна відомостей, які містяться у документах господарювання. Підробка може бути зроблена таким чином, щоб інші частини документа залишалися незмінними. Часткова зміна відомостей може бути виконана у різний спосіб. Наприклад, видаляються або замінюються окремі літери або слова у текстовій частині документа. Це може призвести до зміни змісту документа. Цей метод часто використовується для зміни дат, сум грошових переказів та інших важливих відомостей підприємства, установи, організації. Іншим способом часткової зміни інформації на

документі господарської діяльності є модифікація графічної частини документа. На таких документах змінюється дата або підпис, додаються або видаляються важливі елементи. В результаті зовнішній вигляд документа може залишитися незмінним, проте зміст буде зіпсовано.

Є декілька основних способів часткового підроблення господарських документів: механічна підчистка тексту на документі; витравлювання (знебарвлення) тексту; дописки та виправлення в рукописному тексті; додруковування та виправлення в машинописному тексті; заміна аркушів документа; заміна фотографії в документі; підробка відтисків, печаток, штампів, підписів¹.

Механічна підчистка – вилучання з справжнього документу рукописного, машинописного, друкарського тексту чи інших реквізитів. При цьому способом речовина, якою пофарбовані штрихи, механічним засобом видаляється з документа разом з верхнім шаром паперу різної товщини. Зробити підчистку без порушень хоча б тоненького шару паперу неможливо, бо волокна поверхні паперу пофарбовані. Чим глибше пофарбований папір, тим товстіший його шар підлягає вилученню. Механічна підчистка тексту виконується шляхом зіскоблювання або стирання його штрихів, для цього застосовуються ріжучі предмети (лезо бритви чи ножа, літографічні або звичайні голки), або шкільні ластики різних сортів. При цьому способом підробки завжди залишаються сліди, що пов'язані із зменшенням товщини аркуша паперу, зникненням захисної сітки та інших друкованих елементів бланку та ін.

Травлення (знебарвлення) тексту – вилучення тексту

¹ Осика І. М. Розслідування підроблення документів та їх використання у сфері підприємництва : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2006. 23 с.

здійснюється шляхом хімічного травлення, що веде до його знебарвлення чорнил, паст, тонерів під дією кислоти, луги, окислювача. Речовина для травлення наноситься на всю ділянку паперу, яка зайнята текстом, або тільки на штрихи тексту, що виводиться. У деяких випадках документ цілком занурюють у розчин для травлення, при цьому стійка до дії подібного роду хімічних реактивів друкарська фарба не витравлюється. Слідами травлення є утворення на документі жовтих плям, поява на папері матових зон, знебарвлення або зміна кольору захисної сітки та ліній бланку.

Дописки та додрукування в документах застосовують у більшості випадків суб'єкти господарської діяльності, у тих випадках, коли для використання документів зі злочинною метою достатньо невеликої зміни в тексті. При дописці надто важко буває відтворити конфігурацію літер і цифр, почерк особи, яка заповнювала документ. Цей спосіб підробки можна виявити за графічними різницями між дописаним і початковим текстом (окремими письмовими знаками чи штрихами). Додрукування в документах, виконаних на принтері, виявляються за спеціальними ознаками. Додрукування з наступним виправленням часто використовують для зміни серійного номера викраденого паспортного документа, нотаріальних документів підприємства тощо. Слідами дописок є різниця у кольорі та у відбитках первинних штрихів та нових записів, стислість та збільшення проміжків між літерами, словами, рядками, не виправдані скорочення, відмінність у почерку різних частин документу та ін. Слідами додрукування є відмінності величин інтервалів між літерами та рядками, відмінності у розмірі та формі однойменних знаків; порушення паралельності рядків, розташування знаків по вертикалі та ін.

Заміна аркушів документа полягає в заміні тих аркушів, які за своїм змістом небажані для злочинця. При подачі бухгалтерської звітності до податкової інспекції, деякі сторінки з документа суб'єкти господарської діяльності видаляють або замінюють. Слідами заміни є відмінності в ознаках почерку, знаків; додаткові проколи у місцях кріплення аркушів; невідповідність аркушів один одному за розмірами, якістю паперу та ступенем його зношеності; порушення нумерації сторінок або невідповідність номерів один одному; відмінності у типах друкарського шрифту, у малюнку захисної сітки та ін.

Заміна фотографії – один з найбільш поширених способів підроблення документів. Фотографія прикріплюється на посвідченнях за допомогою клею, металевих пістонів (скріпок), одночасно клеєм і пістонами, скріплюється зі сторінкою мастичною або конгредною печаткою. В більшості сучасних паспортів сторінка з фотокарткою і установочними даними власника покривається захисною (ламініуючою) плівкою, вона може бути прозорою чи з нанесеними захисними написами, малюнками, які спостерігаються в ультрафіолетових променях. Останнім часом все більше стає паспортів, в яких замість звичайної фотокартки інформацію про зовнішність власника несе комп'ютерне фотозображення, яке друкується на інформаційній сторінці одночасно з установчими даними. Замінити фотографію в документі, не залишивши при цьому ніяких слідів, практично неможливо.

На практиці зустрічались випадки, коли виконувалась як повна заміна фотографії, так і часткова. При повній заміні вся фотографія виводиться з документа, при частковій — тільки та її частина, яка несе зображення обличчя власника

документа (при цьому прагнуть зберегти фрагменти відтисків печаток на фотографії). Слідами повної заміни фотографії є відсутність збігу штрихів відбитка печатки на папері документа та фотознімку; наявність на звороті фотографії волокон і шматочків паперу з іншого документа, іншого клею, домальовування відбитка печатки на новонаклеєній фотографії і т.д. Слідами часткової заміни є наявність розрізу фотознімку; відмінність у фоні та зображеннях на змонтованих частинах документа; наявність на документі двох видів клею; розбіжність контурів зображень по лінії розрізу.

Для заміни фотозображення виконаного комп'ютерним друком виникає необхідність міняти цілком інформаційну сторінку (повністю підробляти її). Найчастіше злочинці підроблюють паспорти для утворення фіктивних підприємств, конвертаційних центрів для зайняття незаконною господарською діяльністю.

Підробка відтисків, печаток, штампів, підписів – печатки використовуються для скріплення справжності підписів посадових осіб, фотографії та різноманітних службових документах й посвідченнях. Штампери застосовуються для занесення в документ тих чи інших службових позначок (прописки, шлюб, візи та ін.). Відтиски справжніх печаток і штампів відрізняються стандартним шрифтом, рівномірним розміщенням літер і рядків, однаковими інтервалами між словами, рівною лінією рядка, симетричним розміщенням тексту і всіх відтінків рисунка, деформацією фрагментів рисунка і письмових знаків через еластичність гуми. Печатки та штампери виготовляються з гуми (каучуку) або металу. Гумові дають фарбовані відтиски, металеві служать для нанесення конгресних печаток (рельєфних чи фарбованих

відтисків). Для справжніх конгровних відтисків, крім того, характерні рівномірна глибина і форма рельєфу, гладка поверхня ліній рисунка. Треба мати на увазі, що справжні відтиски, що поставлені сильно зношеними чи зі зрушеннями печатками, відрізнити від підроблених інколи важко, якщо зважати тільки на погану якість їх рисунка.

Слід зазначити, що пішли в минуле такі способи підробки відбитків як малювання, вирізання саморобного кліше з гуми, одноразове та подвійне вологе копіювання справжнього відбитка з оригіналу. Сучасним способом є виготовлення електронної копії відбитка шляхом сканування справжнього документа з подальшим роздрукуванням на підробленому документі. Сліди такої підробки відтисків печаток й штампів, виконаних на принтері, наведені вище. Такі плоскі за рельєфом та особливостями мікроструктури відбитки суттєво відрізняються від справжніх, які виконані об'ємними кліше.

Відтиск конгровної печатки, яка використовується для скріплення фотографії в документі, що засвідчує особу, при заміні фотографії в документі підробляється звичайно не повністю, а тільки на тому фрагменті, який розміщений на фотографії¹.

Підробка підпису у оригінальному документі здійснюється декількома способами.

- створення підпису шляхом звичайного наслідування іншій особі. Такий підпис суттєво відрізняється від справжнього, особливо у окремих елементах;
- копіювання підпису на просвіт. Слідами підробки є

¹ Потомська Н. А. Особливості збирання і дослідження документів у справах про ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів): дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2010. 213 с.

зупинки пишучого приладу у вигляді стовщень або надривів штрихів, нетвердість рухів;

- передавлювання дійсного підпису загостреним предметом на інший документ з наступним обведенням. Слідами підробки є звивистість і тупі закінчення штрихів, підмалюванням штрихів, вдавлені борозенки, які не завжди співпадають з чорнильною обводкою та ін.;

- виготовлення з дійсного підпису факсиміле (точне відтворення підпису фотомеханічним способом). Слідами підробки є мікроструктура штрихів, специфічна для металевих кліше;

- використання комп'ютерних програм сканування дійсного підпису з наступною принтерною роздрукованою на документі. Сліди підробки співпадають з описаними вище для повної підробки документів, виготовлених за допомогою струменевих та лазерних принтерів^{1;2}.

Зловмисники використовують різну техніку та інструменти для створення підроблених підписів, які максимально схожі на оригінали, але встановити підробку може тільки експерт-почеркознавець.

Способи підроблення документів постійно вдосконалюються, тому експертам необхідно постійно оновлювати свої знання та методи аналізу. Тільки так можна ефективно боротися із злочинами, пов'язаними із підробкою документів. Тому доцільно зупинитись на нових способах підробки, що здійснюються із використанням спеціальних

¹ Гора І. Поняття спосіб вчинення злочину та його значення в розкритті та розслідуванні. Закон и жизнь. 2012. № 9. С. 35–48. URL: <http://www.legiasiviatia.in.ua/archive/2012/9/08.pdf>.

² Криміналістика : підручник / В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель [та ін.]; за ред. В. Ю. Шепітька. 4 вид., переробл. і доп. Харків : Право, 2008. 464 с.

комп'ютерних програм та технологій. Ці інструменти можуть бути використані для зміни вмісту або зовнішнього вигляду документів, що робить підробку більш складною для виявлення. Однією з найпоширеніших програм для роботи з документами є Adobe Photoshop. За допомогою цього графічного редактора можна змінювати текст, зображення та різні елементи оформлення документа. Photoshop дозволяє створювати дуже реалістичні підробки, які можуть важко відрізнити від оригіналів. Для створення цифрового підпису можна використовувати спеціальні програми, такі як Adobe Sign або DocuSign. Ці програми дозволяють створити електронний підпис та прикріпити його до документа, незважаючи на те, що електронний підпис досить складний для підроблення, оскільки він заснований на унікальних даних про користувача. Існують також програми для підробки сканованих документів чи фотографій. Одним із таких програмних інструментів є Inkscape. За допомогою нього можна вносити зміни до сканованих документів, видалити або додати тексти, змінити розміри або розташування елементів. Це дозволяє створювати дуже реалістичні підробки, які можуть бути використані з шахрайською метою.

Для створення підроблених документів, таких як статuti суб'єктів підприємницької діяльності, засновницькі договори та інші види угод, можуть бути використані спеціальні програми для створення документів подібного роду. Наприклад, Adobe InDesign або Microsoft Word дозволяють створювати документи зі схожими елементами дизайну та структурою. Це робить підробку більш реалістичною та складною для виявлення. Використання спеціальних програм та технологій під час підроблення документів потребує

певних навичок та знань про програмне забезпечення. Тим не менш, з появою все більш розвинених програм і технологій, підроблення документів стає все доступнішою і важчою для виявлення.

Терміни «підробка документів» та «фальсифікація» застосовуються у сфері господарської діяльності й використовуються законодавцем. Так у ст.ст.199, 200, 205-1, 206-2, 216, 223-1, 224, 233 КК України щодо документів застосовується дієслово «підроблення», а у ст. 220-2 – «фальсифікація». Аналіз диспозиції ст. 220-2 дає підстави вважати, що законодавець під «фальсифікацією» розуміє інтелектуальну підробку, тобто внесення до певної офіційної звітності фінансового підприємства явно неправдивих або неповних даних. Інтелектуальне підроблення полягає у виготовленні документа посадовою особою, правильного з формальної сторони (наявність і правильність усіх реквізитів, застосування оригінальних матеріалів), але дані, вказані в ньому, є завідомо неправдивими.

Одним із способів інтелектуальної підробки під час вчинення кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності є маскування та зміна відомостей про юридичну особу, що містяться в єдиному державному реєстрі, у тому числі змін до установчих документів юридичної особи (крім громадського формування). Справа в тому, що багато документів, таких як паспорти, посвідчення водія та банківські документи, містять певні фізичні характеристики, які служать для забезпечення їх справжності. Підробляючи або змінюючи ці атрибути, зловмисники можуть створити документи, які можуть бути використані для шахрайства, легалізації доходів або інших кримінальних правопорушень. Способом маскування документів є зміна або

підробка штампів, фотографій або інших графічних елементів на документі. Це може включати заміну фотографії або підробку штампу, що підтверджує справжність документа щодо наприклад ліцензії чи прав власності тощо.

Резюмуючи вище викладене, можемо стверджувати, що підроблення документів є серйозною загрозою для вітчизняної економіки, оскільки може призвести до значних фінансових втрат і підірвати цілісність фінансових систем. Найчастіше підроблені документи використовують для ухилення від сплати податків, незаконного привласнення активів, бюджетних коштів, збільшення навантаження на державні ресурси тощо. Тому відомості про вид документів, що використовуються у господарської галузі, та способи їх підроблення важливі слідчим у перебігу кримінального провадження для своєчасного виявлення підроблених документів. В цьому аспекті слід підкреслити роль криміналістики щодо теоретичного та методичного забезпечення розслідування даних кримінальних правопорушень.

Завершуючи розділ на підставі аналізу судо-слідчої практики та анкетування практичних працівників слідчих та оперативних підрозділів наведемо на типові ознаки господарської діяльності, яка здійснюється з використанням документів, створених за допомогою матеріальної (повної чи часткової) або інтелектуальної підробки.

1. Здійснення підприємницької діяльності без державної реєстрації, без отримання дозвільних документів з використанням документів інших суб'єктів, у тому числі неіснуючих.

2. Створення (реорганізація) суб'єкта підприємницької діяльності з недостовірними даними «засновників»,

юридичної та (або) фактичної адреси, мети діяльності та (або) провадження діяльності від імені цих суб'єктів.

3. Відсутність у штаті організації інших найманих працівників, крім директора, незнання кадрового обліку, залучення неоформлених працівників.

4. Відсутність бухгалтерського обліку чи відсутність відображення в бухгалтерських обліково-звітних документах (як у електронному вигляді, так і на паперових носіях) всіх реально проведених фінансово-господарських операцій, знищення (втрата) документів, що підтверджують ці операції.

5. Розбіжність документальної інформації про операції, що перевіряються (угоди) з результатами зустрічних перевірок, опитувань третіх осіб, інформацією державних органів тощо.

6. Оформлення угод, сутність яких суперечить їх формі, виконання недоцільних, нетипових, необґрунтованих фінансово-господарських операцій.

7. Подання спотвореної інформації в рамках проведення готівкових та безготівкових розрахунків, ухилення від банківського контролю (отримання готівкових коштів за «довіреностями» неіснуючих суб'єктів; фальсифікація призначення платежу під час проведення безготівкових розрахунків; проведення розрахунків через рахунки «третіх» осіб, за товарообмінними операціями).

8. Систематичне отримання юридичною або фізичною особою доходів, джерело яких ховається або інформація про нього спотворюється.

9. Періодичне здійснення юридичною або фізичною особою економічно недоцільних (наднормативних) витрат, у тому числі пов'язаних із виїздом за межі регіону, країни, отримання вантажів тощо.

10. Використання протягом більш ніж трьох місяців юридичною або фізичною особою орендованих приміщень для здійснення діяльності, що не рекламується, приховується від контролюючих органів і громадян.

11. Обмеження обсягу поданих документів найманими працівниками, контрагентам, аудиторам, контролюючим та правоохоронним органам у поєднанні з хибною інформацією в усній формі, що стосується створення та діяльності суб'єкта підприємництва.

12. Небажання обмінюватися інформацією, замовчування, ухилення суб'єкта від розкриття (підтвердження) інформації (про обставини державної реєстрації, про точну юридичну та (або) фактичну адресу, про наявність правових підстав діяльності в цілому або вчинення конкретної угоди та ін.).

13. Відсутність кадрової та облікової політики, внутрішнього фірмового контролю, спотворення записів на рахунках бухгалтерського обліку, розбіжності між даними аналітичного та синтетичного обліку, недотримання правил ведення бухгалтерського (податкового) обліку та звітності, порушення правил списання товарно-матеріальних цінностей, тощо.

14. Збитковість бізнесу в період більше дванадцяти місяців, відсутність довготривалих стабільних зв'язків з контрагентами, розбіжність результатів діяльності під час витрат, порівнянних з обсягами (витратами) та результатами діяльності аналогічних підприємств (прогнозованими значеннями). Здійснення фінансово-господарських операцій між суб'єктами, пов'язаними «особливими» відносинами (взаємозалежними, афілійованими особами), та (або) суб'єктами підприємницької діяльності.

2.3. Обставини, що підлягають встановленню під час досудового розслідування кримінальних правопорушень, вчинених у сфері господарської діяльності з використанням підроблених документів

Початок досудового розслідування, визначений законом на основі положень кримінального судочинства, які відображають характерні риси і особливості кримінального провадження та своїми вимогами спонукають органів, які здійснюють правоохоронну діяльність, до швидкого, повного та неупередженого дослідження всіх обставин кримінального правопорушення, виконання завдань даної стадії з дотриманням прав, свобод та законних інтересів фізичних та юридичних осіб (ст. 2 КПК України).

На початку досудового розслідування кримінальних правопорушень, вчинених у сфері господарської діяльності з використанням підроблених документів, у ЄРДР серед іншого вносяться відомості про:

- час та дату надходження заяви, повідомлення про кримінальне правопорушення або виявленні з іншого джерела дані про обставини, які можуть свідчити про його вчинення правопорушення; прізвища, ім'я, по-батькові (найменування) потерпілого чи заявника;
- джерело, з якого виявлено обставини, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення;
- короткий виклад обставин, які можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення, спільних потерпілих, заявників;

- попередню правову кваліфікацію кримінального правопорушення із зазначенням статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність;

- передачі матеріалів та відомостей іншому органу досудового розслідування або за місцем проведення досудового розслідування (ч. 5 ст. 36, ч. 7 ст. 214, ст. ст. 216, 218 КПК України);

- прізвище, ім'я, по-батькові керівника органу досудового розслідування, слідчого, прокурора, який вніс відомості до Реєстру та/або почав досудове розслідування¹.

Приводами для початку кримінального провадження під час розслідування кримінальних правопорушень, вчинених у сфері господарської діяльності з використанням підроблених документів, слід вважати: 1) заяви про скоєний кримінальний правопорушення, які можуть бути усними чи письмовими; 2) самостійне виявлення слідчим, дізнавачем з будь-якого джерела обставин, які можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення, зокрема під час досудового розслідування; 3) самостійне виявлення прокурором з будь-якого джерела обставин, які можуть свідчити про скоєння кримінального правопорушення, а саме за результатами перевірки в порядку нагляду, зокрема при здійснення нагляду за дотриманням та застосуванням законів; 4) самостійно виявлені посадовими особами правоохоронних та контролюючих державних органів факти вчинення або підготовки до вчинення кримінальних правопорушень.

Відомості про підроблений документ не завжди дозволяють вирішити питання щодо відкриття кримінального провадження, оскільки інформація про матеріальну підробку

¹ Вапнярчук В.В. Досудове провадження. Глава 14. Кримінальний процес: підручник. Харків : Право. 2013. с. 334.

документів вимагає проведення їх попереднього дослідження, а інформація про використання інтелектуального підроблення вимагає аналітичної роботи фахівців щодо порівняльного аналізу викладеної у документі інформації з достовірними даними, отриманими з інших джерел. Найбільш ефективним є комплексне формування первісної криміналістично значущої інформації щодо зазначених кримінальних правопорушень із застосуванням обох видів дослідження.

Визначаючи сутність обставин, що підлягають з'ясуванню під час розслідування кримінального правопорушення, багато вчених погоджуються, що їх становлять обставини, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні (ст. 91 КПК України), кримінально-правові та криміналістичні особливості вчиненого кримінального правопорушення. так, крім обставин, що підлягають доказуванню у кримінальних правопорушеннях даної категорії є обставини, які виражають якісно-означальну характеристику дії злочинців та які дозволяють виділити їх від інших правопорушень у сфері господарської діяльності, це зокрема:

- підготовка (виготовлення, придбання, зміна) підроблених документів певних видів;
- інформаційне спотворення змісту документа (юридичної, бухгалтерської, податкової, митної інформації), що впливає на виникнення, зміну чи припинення правовідносин;
- визначення спрямованості дезінформації (змісту підроблення) на адресата підроблення в рамках господарських правовідносин;
- інформаційний вплив з використанням підроблених документів на адресата підроблення з метою спонукання

останнього до вчинення певних дій, зміни своїх діях (рішень) або утримання від певних дій;

- наявність стадій злочинної діяльності у вигляді виконання раціональної послідовності дій з підготовки, використання підроблених документів, що супроводжуються приховуванням кримінального правопорушення.

Крім загальних обставин кримінальних правопорушень, вчинених з використанням підроблених документів, їм притаманні і окремі обставини, пов'язані з суб'єктом підроблення, предметом підроблення, змістом підроблення, адресатами підроблення. Вказані обставини дозволяють розділити правопорушення на три групи для визначення найбільш ефективнішого плану розслідування кримінальних правопорушень, вчинених у сфері господарської діяльності з використанням підроблених документів.

До *першої групи* включено кримінальні правопорушення, у яких використання підроблених документів впливає на правильність ведення фінансових правовідносин (ст.ст. 223-1, 224 КК України). Способи вчинення зазначених кримінальних правопорушень та предмет підроблення виявляють свою специфіку. Як зазначалось предметом підроблення є цінні папери, розрахункові, платіжні картки, банкноти, монети, які можуть випускатися обмеженим колом суб'єктів (емітентом). Підроблення цих документів може виражатися у відсутності «вексельної мітки», неконкретному зазначенні чи зміні суми платежу у векселі, підробці документа з внесенням чи імітацією основних елементів захисту повнокольорових електрографічних апаратів. Суб'єкт підроблення та адресати підроблення цих кримінальних правопорушень представляють специфічний суб'єктний склад, що вимагає встановленню.

Другу групу становлять кримінальні правопорушення, у яких підроблені документи спотворюють достовірність майнових відносин, правову підставу (зміст) підприємницької діяльності та фіксацію їх результатів (ст.ст. 205-1, 218-1, 220-1, 222 КК України). Під час вчинення вказаних кримінальних правопорушень суб'єкт, який здійснює підроблення документів, пов'язаний з легальним чи тіньовим бізнесом, а адресат підроблення є його контрагентом. В даному випадку слідчому потрібно встановити їх зв'язок, запланувати свої слідчі дії так, щоб адресат підроблення і його контрагенти не встигли знищити підроблені документи, оскільки вони виступають основою доказу кримінального правопорушення.

У третю групу відносимо кримінальні правопорушення, у яких підроблені документи спотворюють достовірність відображення та виконання митних і податкових зобов'язань (ст.ст. 201, 212 КК України). У подіях, що розглядаються, суб'єкт підроблення документів здійснює легальний або тіньовий бізнес, однак він може лише імітувати підприємницьку діяльність для обману адресата підроблення (публічно-правового суб'єкта, що представляє інтереси держави). В даному випадку вимагає встановленню суб'єкт підроблення документів.

На початковому етапі досудового розслідування часто необхідно встановити ознаки інтелектуального підроблення юридичної та (або) бухгалтерської інформації, що міститься у документах. Найчастіше типовим об'єктом підроблення є інформація правового змісту, оскільки здійснення підприємницької діяльності передбачає документальне відображення юридичних фактів. Інтелектуальному підробленню правової інформації підлягають відомості про статус організації (підприємця); про наявність ліцензії; про

особу, яка має право діяти без довіреності від імені організації відповідно до установчих документів; про предмет договору та ін. Підроблення установчих документів у сфері господарської діяльності спотворює помилкові відомості про засновників юридичної особи. Часто відбувається підроблення документів, до яких слід віднести ліцензії, акцизні марки, етикетки, тощо. Інтелектуальне підроблення бухгалтерської інформації знаходить відображення у внесенні неправдивих відомостей у товарно-транспортні накладні, акти прийому-здачі виконаних робіт, інші бухгалтерські та платіжні документи. Наприклад, для маскування незаконного характеру перерахування коштів у платіжних дорученнях зазначаються «платник» і «одержувач», які є сторонами цивільних правовідносин, вказуються неіснуючі чи недостовірні відомості щодо контракту, договору.

В. В. Білоус, В. Ю. Шепітько вказували, що зустрічаються факти включення неправдивих відомостей до декларацій, розрахунків податку, збору та інших документів. Особливістю формування та використання підроблених документів у незаконному підприємництві є їх виготовлення з чіткою орієнтацією на адресата підроблення (контрагента). Тобто на підготовчому етапі злочинцями опрацьовується механізм вчинення кримінального правопорушення, в якому як невід'ємний елемент є супровід незаконної підприємницької діяльності пред'явленням підроблених документів^{1,2}. Звідси впливає важливість встановлення такого роду документів.

¹Білоус В. В. Проблеми методики розслідування фіктивного підприємництва : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2004. 20 с.

²Криміналістика : підручник / В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель [та ін.]; за ред. В. Ю. Шепітька. 4 вид., переробл. і доп. Харків : Право, 2008. 464 с.

Складність виявлення підроблених документів залежить від ретельного маскуванню документів фактичними обставинами угоди, статусу її сторін. Тому обставини, що підлягають встановленню, є метою отримання криміналістичної інформації, необхідної слідчому, дізнавачу та прокурору для успішної організації кримінального переслідування осіб, які вчинили кримінальне правопорушення.

О. С. Задорожний визначає, що предмет доказування визначає кінцеву мету розслідування, а криміналістична методика допомагає знайти конкретні шляхи і способи її досягнення¹. Вважаємо, що обставини, які підлягають встановленню під час розслідування кримінальних правопорушень, вчинених у сфері господарської діяльності з використанням підроблених документів, є елементом криміналістичної методики, що дає змогу більш цілеспрямовано та з меншими витратами зусиль та часу визначити криміналістично значущу інформацію, в тому числі ту, що входить у предмет доказування. Вказана інформація визначає напрями пошуку та здійснення процесуальних дій на початковому етапі кримінального провадження.

Ми підтримуємо позицію щодо доцільності окремого виділення у криміналістичної методики обставин, які підлягають встановленню у кримінальному провадженні. Зазначимо, що ними можна вважати систематизовані на основі норм кримінального та кримінального процесуального права фактичні дані, які включені у предмет доказування, так

¹ Задорожний О.С. Криміналістична характеристика ухилень від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів та основні положення їх розслідування : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2005. 212 с.

і виходять за його межі. Невстановлення обов'язкових даних, необхідних для реалізації завдань, поставлених на початковому етапі досудового розслідування кримінальних правопорушень, вчинених у сфері господарської діяльності з використанням підроблених документів, виключає повне та всебічне кримінальне провадження.

П. Д. Біленчук наголошує, що важливі для з'ясування ті обставини, встановлення яких дозволяє дати правильну юридичну кваліфікацію певного діяння, як кримінального правопорушення та призначити справедливе покарання. До них належать обставини, що становлять склад кримінального правопорушення, характеризують особу обвинуваченого й обтяжують чи пом'якшують його відповідальність^{1,2}. Такими обставинами відповідно до ч. 1 ст. 91 КПК України є: подія кримінального правопорушення (час, місце, спосіб та інші обставини вчинення кримінального правопорушення); винуватість обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення, форма вини, мотив і мета вчинення кримінального правопорушення; вид і розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, а також розмір процесуальних витрат; обставини, які впливають на ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, характеризують особу обвинуваченого, обтяжують чи пом'якшують покарання, які виключають кримінальну відповідальність або є підставою для закриття кримінального провадження; обставини, що є підставою для звільнення від кримінальної відповідальності або покарання; обставини, які підтверджують, що гроші, цінності та інше майно, які

¹ Біленчук П. Д. Криміналістика. Кредитно-модульний курс : [підручник] / за ред. П. Д. Біленчука. 4-те вид., змін., допов. і доопр. Київ : ВД «Дакор», 2014. 520 с.

² Смалъ І.В. Методика розслідування підроблення проїзних квитків : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09. Донецьк, 2007. 16 с.

підлягають спеціальній конфіскації, одержані внаслідок вчинення кримінального правопорушення та/або є доходами від такого майна, або призначалися (використовувалися) для схиляння особи до вчинення кримінального правопорушення, фінансування та/або матеріального забезпечення кримінального правопорушення чи винагороди за його вчинення, або є предметом кримінального правопорушення, у тому числі пов'язаного з їх незаконним обігом, або підшукані, виготовлені, пристосовані або використані як засоби чи знаряддя вчинення кримінального правопорушення; обставини, що є підставою для застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру¹.

Нормативне закріплення перелічених вище обставин не означає, що предмет доказування ними вичерпується. Він є загальним, тобто таким, що поширюється на основні стадії кримінального процесу (за винятком стадії виконання судових рішень) і на всі кримінальні провадження.

Розглянемо приклад. Так, Особа 1, будучи директором та засновником приватного орендного підприємства «Агрофірма Узинська», одночасно працював директором муніципального унітарного підприємства, якому «Агрофірма Узинська» виконувало будівельні роботи. Таку діяльність приватне підприємство на першому етапі здійснювали без державної реєстрації речових прав, використовуючи працівників інших підприємств без їх офіційного оформлення. Після проходження державної реєстрації працівники «Агрофірми Узинської» протягом шести місяців

¹ Кримінальний кодекс України : Закон України від 05 квітня 2001 р. № 2341-III. Офіційний веб-портал Верховної Ради України. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>

продовжували здійснювати незаконну підприємницьку діяльність без ліцензії, як щодо вищезгаданого муніципального унітарного підприємства, директором якого працював Особа 1, так і щодо інших фірм м. Узин, Білоцерківського району, Київської області. Особливістю підробки в даному випадку є формування комплексу документів, частина з яких була оформлена від імені реально існуючого, але не виконуючого зазначених робіт фірми «Форте Інтеллідженс», підписана працівниками цього підприємства, проте зазначені документи засвідчувалися печаткою приватного підприємства «Агрофірми Узинська», яке реально виконувало роботи. Така комбінація разом із не відображенням у бухгалтерському обліку фірми «Форте Інтеллідженс» зазначених витрат за виконання будівельних робіт сприяли виявленню кримінального правопорушення¹.

Значного поширення набув такий спосіб приховування незаконного підприємництва, як використання документів інших підприємств, індивідуальних підприємців, у тому числі неіснуючих, для прикриття незаконної діяльності. Прикладом такого приховування є кримінальне провадження № 32020110000000122, розглянуте Печерським судом м. Києва. Так, Особа_1, який ніде не працював, протягом двох років здійснювала незаконну підприємницьку діяльність без державної реєстрації та ліцензії від імені неіснуючого ТОВ «Едельвейс». Виконуючи посередницькі функції у незаконній оптовій торгівлі, він закуповував алкогольну продукцію в Броварському районі у невстановлених осіб за підробленими договорами постачання від імені неіснуючого ТОВ «Едельвейс». Особа_1, оформлюючи підроблені

¹ Вирок Суду. Справа № 357/2093/19.1-кп/357/753/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/81763915>

документи на постачання алкоголю, керівником ТОВ «Едельвейс» вказував вигадану особу «Абашкіну», а головним бухгалтером вказував прізвище своєї колишньої дружини, яка не була поінформована про використання своїх даних у підроблених документах. Особа_1 розписувався в підроблених документах сам, вказуючи при цьому довільний цифровий код у реквізитах ідентифікаційного номера платника податків. Особа_1 реалізував алкогольну продукцію за підробленими документами від імені ТОВ «Едельвейс», використовуючи фальшиву ліцензію, до магазинів м. Києва¹.

Як видно з наведеного прикладу, Особа_1 не був легальним суб'єктом підприємницької діяльності, його прізвище не було у підроблених документах, що супроводжували оформлення поставок алкоголю, тому його причетність до підроблення було виявлено лише в результаті проведення негласних слідчих (розшукових) дій, зустрічних перевірок, експертиз, отримання правдивих свідчень адресатів підроблення. Такі кримінальні правопорушення становлять підвищену складність при формуванні доказів, супроводжуються активною протидією розслідуванню, різноманітністю підроблених документів, складністю системи взаємодії суб'єкта підроблення («тіньового» директора) тощо. З'ясування вище перерахованих обставин здійснюється шляхом проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій^{2;3}.

¹ Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105447545>

² Білоус В. В., Шепітько В. Ю. Фіктивне підприємництво (криміналістична характеристика та програма розслідування) : довід. слідчого. Харків : Одиссей, 2007. 183 с.

³ Богачук В. С. Тактична операція «Вивчення механізму вчинення злочину» під час розслідування підроблення грошей. Актуальні проблеми юридичних наук у дослідженнях учених. 2010. № 92. С. 7-13.

Вкажемо більш детально обставини, що стосується суб'єкта кримінального правопорушення, які підлягають встановленню. Серед відомостей про суб'єктів, які здійснювали підроблення документів, та суб'єктів господарської діяльності, які використовували дані документи у своїй діяльності, підлягають встановленню такі обставини:

1. Вік, осудність, ознаки зовнішності, навички, інтереси, схильності, професійні вміння кримінального правопорушення, корупційні зв'язки. Крім того, необхідно встановити наявність співучасників: їх біографічні дані; їх роль у кримінальному правопорушенні (виконавець, організатор, підбурювач, пособник); конкретні дії кожного співучасника, ознаки, що характеризують ту чи іншу форму співучасті (кількість співучасників, розподіл функцій та ролей, стійкість, попередню змову чи зорганізованість, мету діяльності, наявність плану тощо).

2. Винуватість підозрюваного у вчиненні кримінального правопорушення, форма вини, мотив і мета вчинення кримінального правопорушення. Дана група обставин має на меті вирішення таких орієнтовних питань: чи винна особа у вчиненні кримінального правопорушення шляхом використання підроблених господарських документів; яка форма її вини, мотив і мета його вчинення. обов'язково необхідно з'ясувати, який прибуток отримував злочинець, за допомогою якого саме документа, який його зміст; де він саме застосовується у сфері господарської діяльності.

3. Вид і розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, а також розмір процесуальних витрат. Кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності з використанням підроблених документів

спричиняють значну матеріальну шкоду;

4. Обставини, які впливають на ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, характеризують особу підозрюваного, обтяжують чи пом'якшують покарання, які виключають кримінальну відповідальність або є підставою закриття кримінального провадження;

5. Обставини, що є підставою для звільнення від кримінальної відповідальності або покарання. Здебільшого щодо цієї категорії кримінальних проваджень мають місце обставини, що пом'якшують покарання, зокрема щире каяття, активне сприяння в розкритті кримінального правопорушення тощо.

Обставини, що підлягають встановленню у кримінальних провадженнях щодо кримінальних правопорушень, вчинених у сфері господарської діяльності за допомогою підроблених документів, залежать від технології, способу та місця підроблення документів, використаного обладнання, сфери та способу використання підроблених документів у господарських відносинах. Отже, обставини, що підлягають встановленню обумовлені закономірними процесами взаємодії, відображенням і проявом об'єктивних та суб'єктивних факторів події кримінального правопорушення, які визначають криміналістично значимі ознаки злочинної діяльності та характеризують формування і розвиток умов і обставин кримінальної ситуації. Встановлення цих обставин на початковому етапі досудового розслідування сприяє визначенню стратегічних й тактичних завдань при дефіциті інформації.

Серед головних обставин щодо підроблених документів, які підлягають встановленню під час розслідування кримінальних правопорушень, вчинених у сфері

господарської діяльності з використанням підроблених документів, можна виділити:

1. Місце підроблення та використання підроблених документів. Визначення місця вчинення кримінального правопорушення дозволяє встановити локалізацію дій суб'єкта підроблення, визначити територію підприємства, де найчастіше вчиняються правопорушення з використанням підроблених документів та де можуть бути виявлені їхні сліди. Місця підроблення (створення) документів та місця їх використання, як правило, не збігаються. На практиці складніше встановити місце створення підроблених документів, тому більше доказової інформації в кримінальних провадженнях можна отримати в місці їх використання, що визначаються місцем знаходження адресатів підроблення. Проте місце використання підроблених документів та місце вчинення кримінального правопорушення не завжди збігаються. Так, під час здійснення підприємницької діяльності «під прикриттям» підроблених документів місце вчинення кримінального правопорушення охоплює досить велику територію (населений пункт, регіон). У цьому випадку місце пред'явлення підробленого документа представляє лише один елемент способу правопорушення, який дає «імпульс» для подальшої неправомірної діяльності, де місця фактичного провадження робіт, надання послуг, постачання товарів, отримання оплати можуть бути розосереджені на великій території. Аналіз практики показує, що «розкиданість» підроблених документів у сфері господарської діяльності становить складність для виявлення слідів кримінального правопорушення.

Тільки за 2018-2022 р. р. по 52% вивчених кримінальних

провадженнях Національної поліції, особи, які підробляли та використовували підроблені документи знаходилися в одному населеному пункті, що дозволило за короткий термін провести невідкладні слідчі (розшукові) дії. Але в більшості випадків місце виготовлення підроблених документів, суб'єкт який здійснював підроблення, і установа, організація, де використовувались дані документи, різні.

2. Час підробки документів. Час здійснення підроблення та використання підроблених документів, повністю не збігаються, оскільки час вчинення кримінального правопорушення у сфері господарської діяльності зазвичай не включає період створення підроблених документів (елемент підготовки правопорушення), крім того, час вчинення кримінального правопорушення триваліший за період підробки документів, оскільки включає термін, необхідний для досягнення злочинного результату (заподіяння великої шкоди, отримання прибутку у великому розмірі тощо). Наприклад, після пред'явлення підробленої ліцензії адресату підроблення, суб'єкт підроблення може здійснювати незаконну підприємницьку діяльність досить тривалий час, отримуючи дохід. Період підроблення, на відміну від часу вчинення кримінального правопорушення, включає три часові відрізки: період підготовки (розробки, формування) підроблення, період пошуку адресата підроблення та період використання підроблених документів. З урахуванням динаміки конкретної обстановки період використання підробленого документа може представляти багатоепізодну діяльність, «розтягнута» у часі, кожна дія може відбуватися у різних місцях.

3. Причини та умови, які сприяють вчиненню кримінальних правопорушень у сфері господарської

діяльності з ознаками підроблених документів, до яких відносяться геополітичні, економічні явища та процеси, недоліки законодавства в державі, вади організації роботи суб'єкта господарської діяльності. Наприклад, на розвиток економіки впливає близькість сухопутних і морських кордонів таких країн, як Польща, Грузія, Румунія, Чехія, що поєднується з нерівномірним розвитком бізнесу регіону та задовольняє потреби локального ринку. Ці обставини сприяють діяльності підприємців, які ввозять з ближніх країн (зокрема автомобілі, телефони, відео-, аудіо- та комп'ютерну техніку) для їх подальшої реалізації. Така діяльність найчастіше супроводжується використанням підроблених документів під час проходження митного контролю, реалізації продукції, декларуванні доходів та сплаті обов'язкових платежів. Останнім часом шахраї використовують схеми привласнення благодійних внесків чи гуманітарної допомоги. З початку повномасштабного вторгнення рф в Україну Національна поліція України зареєструвала 404 таких випадків. Найпоширеніша схема, яку використовують псевдоволонтери, полягає саме у продажу гуманітарної допомоги. Правопорушники діють від імені благодійних громадських організацій. Так, підприємець підроблював документи від громадської організації «Незалежні», домовлявся з благодійниками про закупівлю авто за кордоном для потреб військових. Коли автівкі доїжджали до кордону з Україною, псевдоволонтери розмитнювали їх через інші благодійні фонди, вказуючи, що ці машини будуть передані в дар військовим частинам ЗСУ¹.

¹ Продавали автомобілі, завезені в Україну як гуманітарна допомога для військових: правоохоронці викрили протиправну схему. URL: <https://mvs.gov.ua/uk/news/prodavali-avtomobili-zavezeni-v-ukrayinu-yak-gumanitarna->

Досліджуючи обставини вчинення кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності з використанням підроблених документів, вважаємо за доцільне підкреслити дві основні обставини, які слід встановити на початковому етапу розслідування. По-перше, безпосередньо документи з ознаками матеріальної чи інтелектуальної підробки (зміна реквізитів, використання ксерокопій етикеток під час реалізації алкогольної та іншої продукції; невідповідність змісту документу реальним обставинам господарських операцій та інші). По-друге, матеріали контролюючих та інших органів про використання документів з ознаками підроблення.

Відомості, підтверджені документально-перевірочними діями про використання суб'єктом підприємницької діяльності документів з ознаками інтелектуальної, часткової або повної матеріальної підробки. Під час вирішення цієї слідчої ситуації слід враховувати, що суб'єкт підроблення документів вже сповіщений про здійснені документально-перевірочні дії, і ефект несподіваності повною мірою не може бути використаний. Слід провести уточнення, закріплення, обґрунтування попередніх матеріалів та доповнення їх новою криміналістичною інформацією із залученням спеціаліста економіста, з використанням типових для цього випадку початкових слідчих (розшукових) дій: вилучення та огляд документів, допит свідків, допит суб'єкта підроблення документів, проведення судово-почеркознавчих/технічних експертиз, тощо.

Підсумовуючи викладене, можна навести перелік обставин, які необхідно встановити під час розслідування

кримінальних правопорушень, вчинених у сфері господарської діяльності з використанням підроблених документів:

- *зміст підробленого документу*: вид (паперовий, електронний); реквізити; значення документу у господарської діяльності; характеристика інформації, що зазнала змін чи створення;

- *вид підроблення документу*: вид, час, місце, матеріальний (повний, частковий) чи інтелектуальний спосіб підробки; засоби (обладнання), методи підроблення;

- *особливості використання підробленого документу*: місце, мета, способи підготовки та використання; характер господарської операції; використання телекомунікаційних мереж; способи легалізації;

- *суб'єкти правопорушення*: вік, осудність, ознаки зовнішності, навички, інтереси, схильності, професійні вміння, посада, корупційні зв'язки; наявність співучасників; ознаки організованого злочинного угруповання; місцезнаходження всіх причетних осіб;

- *кримінально-правова характеристика*: кваліфікуючі ознаки кримінального правопорушення; винуватість підозрюваного у вчиненні кримінального правопорушення, форма вини, мотив і мета вчинення кримінального правопорушення; дані, що характеризують особу підозрюваного, обтяжують чи пом'якшують покарання, виключають кримінальну відповідальність або є підставою закриття кримінального провадження;

- *наслідки правопорушення*: вид, розмір матеріальної чи моральної шкоди; вид, розмір збитків; кому заподіяні, способи відшкодування;

- *причини та умови, що сприяли вчиненню кримінального*

правопорушення прогалини законодавства, недоліки організації роботи суб'єкта господарської діяльності.

Зміст наведених обставин насамперед обумовлюється предметом доказування, складом злочину, описаного в кримінальному законі, та специфікою механізму вчинення конкретного господарського кримінального правопорушення. Тому наведений перелік є не уніфікованим а обставини, що підлягають з'ясуванню уточнюються в кожному випадку розслідування.

Правильне визначення обсягу таких обставин у кожному конкретному кримінальному провадженні забезпечить повноту, цілеспрямованість та об'єктивність розслідування події кримінального правопорушення.

Висновки до розділу 2

Кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності з використанням підроблених документів належать до найбільш складних і латентних форм економічної злочинності. Вони поєднують риси документальних, фінансових і технологічних злочинів, що вимагає комплексного підходу до їх розслідування. Основою ефективного викриття є глибоке розуміння криміналістичної характеристики таких правопорушень — системи закономірностей, що визначають їх механізм, структуру та способи реалізації злочинного умислу.

Предметом посягання є не лише документи як матеріальні об'єкти, але й інформація, що міститься в них. Саме ця подвійна природа зумовлює особливості способів підробки, що можуть бути механічними, хімічними, електрографічними чи цифровими. Сучасні технології дозволяють створювати високоякісні підробки, що практично не відрізняються від оригіналів, тому традиційні методи виявлення поступово доповнюються цифровими криміналістичними інструментами.

Слідова картина таких злочинів включає як матеріальні (пошкодження паперу, залишки реагентів, цифрові артефакти), так і нематеріальні (метадані, інформаційні лог-файли) сліди. Їх виявлення вимагає залучення фахівців різних галузей — документознавців, ІТ-експертів, економістів. Ефективність доказування значною мірою залежить від своєчасного вилучення, збереження та експертного дослідження документів.

Практичне значення має створення типології документів за функціональним призначенням (установчі, дозвільні, фінансові, облікові, договірні) та за ступенем захищеності. Така систематизація полегшує ідентифікацію об'єктів дослідження, визначення типових способів підробки та прогнозування їх ознак. Розробка алгоритмів експертного аналізу сприятиме формуванню єдиного науково-методичного підходу до виявлення фальсифікацій.

Удосконалення криміналістичного забезпечення розслідування потребує інтеграції автоматизованих баз даних, штучного інтелекту, а також створення міжвідомчих експертних центрів. Такий підхід дозволить суттєво підвищити швидкість, достовірність і доказову цінність експертних висновків, зміцнюючи ефективність боротьби з документальними злочинами у сфері господарювання.

РОЗДІЛ 3. ПЛАНУВАННЯ Й ОРГАНІЗАЦІЯ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ВЧИНЕНИХ У СФЕРІ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ З ВИКОРИСТАННЯМ ПІДРОБЛЕНИХ ДОКУМЕНТІВ

3.1. Особливості початку досудового розслідування кримінальних правопорушень, вчинених у сфері господарської діяльності з використанням підроблених документів

Сучасні трансформаційні процеси в економіці України, поглиблення інтеграційних процесів та розширення господарських зв'язків створюють нові можливості для розвитку підприємництва, водночас породжуючи нові виклики у сфері протидії економічній злочинності. Одним із найбільш поширених способів вчинення кримінальних правопорушень у господарській діяльності є використання підроблених документів, що становить серйозну загрозу для економічної безпеки держави та порушує права і законні інтереси суб'єктів господарювання.

Актуальність дослідження особливостей початку досудового розслідування таких злочинів обумовлена кількома чинниками. По-перше, зростання кількості кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності, що вчиняються з використанням підроблених документів. По-друге, складністю виявлення та розслідування цих злочинів, що пов'язано зі специфікою доказування підробки документів та необхідністю проведення складних

експертних досліджень. По-третє, недосконалістю правового регулювання окремих аспектів початку досудового розслідування таких кримінальних правопорушень.

Особливої актуальності дослідження набуває в умовах воєнного стану, коли правоохоронні органи стикаються з новими викликами у протидії економічній злочинності, включаючи використання підроблених документів для отримання неправомірних переваг у сфері державних закупівель, отримання гуманітарної допомоги, ухилення від мобілізації тощо.

Правову основу початку досудового розслідування кримінальних правопорушень, вчинених у сфері господарської діяльності з використанням підроблених документів, становлять норми Конституції України¹, Кримінального процесуального кодексу України², відповідні підзаконні нормативно-правові акти, а також міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Конституційні засади початку досудового розслідування закріплені у статтях 29, 30, 31 Основного Закону, які гарантують право особи на свободу та особисту недоторканність, недоторканність житла, таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції. Ці конституційні принципи набувають особливого значення під час розслідування економічних злочинів, оскільки збирання доказів часто потребує проведення слідчих дій, що можуть обмежувати

¹ Konstytutsiia Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 28 chervnia 1996 r. № 254k/96-VR [Constitution of Ukraine: Law of Ukraine dated June 28, 1996 № 254k/96-VR]. (1996). Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, 30 (in Ukrainian).

² Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy [Criminal Procedure Code of Ukraine]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>

конституційні права громадян.

Європейська конвенція про захист прав людини та основоположних свобод¹ встановлює додаткові гарантії дотримання прав особи під час кримінального провадження, зокрема право на справедливий суд, презумпцію невинуватості, право не свідчити проти себе. Ці принципи мають безпосереднє відношення до початку досудового розслідування, оскільки саме на цій стадії закладається основа для забезпечення справедливості кримінального провадження.

Кримінальний процесуальний кодекс України детально регламентує процедуру початку досудового розслідування. Відповідно до статті 214 КПК України, досудове розслідування розпочинається з моменту внесення відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань². Ця норма має універсальний характер та поширюється на всі види кримінальних правопорушень, включаючи злочини у сфері господарської діяльності.

Водночас, розслідування економічних злочинів із використанням підроблених документів має свої специфічні особливості, які обумовлені характером цих правопорушень. По-перше, такі злочини часто мають латентний характер і виявляються не відразу після їх вчинення. По-друге, доказування факту підробки документів потребує проведення складних експертних досліджень, що впливає на строки та порядок проведення слідчих дій. По-третє, ці злочини часто

¹ Konventsiiia pro zakhyst prav liudyny ta osnovopolozhnykh svobod [Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text

² Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy [Criminal Procedure Code of Ukraine]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>

вчиняються організованими групами з використанням складних схем, що ускладнює встановлення всіх обставин кримінального правопорушення.

Особливе значення для початку досудового розслідування має правильна кваліфікація кримінального правопорушення. Використання підроблених документів у сфері господарської діяльності може кваліфікуватися за різними статтями Кримінального кодексу України залежно від конкретних обставин справи. Найбільш поширеними є кваліфікації за статтями 358 (підробка документів, печаток, штампів та бланків, збут чи використання підроблених документів, печаток, штампів), 366 (службове підроблення), а також за статтями, що передбачають відповідальність за конкретні економічні злочини, вчинені з використанням підроблених документів.

Правильна початкова кваліфікація має принципове значення для визначення підслідності кримінального провадження, строків досудового розслідування, можливості застосування заходів забезпечення кримінального провадження. Помилкова кваліфікація на початковому етапі може призвести до порушення строків розслідування, неправильного визначення підслідності, що в подальшому може стати підставою для закриття кримінального провадження або повернення обвинувального акта прокурору.

Єдиний реєстр досудових розслідувань є центральним елементом системи обліку кримінальних проваджень в Україні. Положення про Єдиний реєстр досудових розслідувань, затверджене наказом Офісу Генерального

прокурора від 30 червня 2020 року № 298¹, детально регламентує порядок формування та ведення цього реєстру.

Внесення відомостей про кримінальні правопорушення, вчинені у сфері господарської діяльності з використанням підроблених документів, має свої особливості, які обумовлені специфікою цих злочинів. Передусім, важливим є правильне формулювання фабули кримінального правопорушення, яка має містити всі ознаки, що дозволяють ідентифікувати конкретне правопорушення та відрізнити його від інших.

При внесенні відомостей до ЄРДР необхідно враховувати, що використання підроблених документів може бути як самостійним складом злочину, так і способом вчинення іншого кримінального правопорушення. У першому випадку основною кваліфікацією буде стаття 358 КК України, у другому - відповідна стаття, що передбачає відповідальність за конкретний злочин у сфері господарської діяльності, а підробка документів розглядатиметься як спосіб його вчинення.

Особливої уваги потребує питання достатності відомостей для внесення до ЄРДР. Відповідно до частини 5 статті 214 КПК України, відомості вносяться до ЄРДР негайно, але не пізніше 24 годин після отримання заяви, повідомлення про кримінальне правопорушення або після самостійного виявлення слідчим, прокурором обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення [2]. При цьому не вимагається повного

¹ Nakaz vid 30.06.2020 № 298 "Polozhennia pro Yedynyi reiestr dosudovykh rozsliduvan, poriadok yoho formuvannia ta vedennia" Ofis Heneralnoho prokurora [Order dated 30.06.2020 № 298 "Regulations on the Unified Register of Pre-trial Investigations, the procedure for its formation and maintenance" Office of the Prosecutor General]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0298905-20#top>

² Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy [Criminal Procedure Code of Ukraine]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>

встановлення всіх обставин справи, достатньо обґрунтованої підозри про вчинення кримінального правопорушення.

Водночас, у випадку з підробленими документами часто виникають ситуації, коли первинна інформація є недостатньою для однозначного висновку про наявність ознак кримінального правопорушення. Наприклад, при виявленні документа з сумнівними ознаками автентичності необхідно провести попередній аналіз, а іноді і експертне дослідження для встановлення факту підробки. У таких випадках рішення про внесення відомостей до ЄРДР має прийматися на основі сукупності наявних даних та їх правової оцінки.

Важливим аспектом є також визначення територіальної підслідності. Кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності з використанням підроблених документів часто мають міжрегіональний характер, коли документи підробляються в одному місці, а використовуються в іншому. У таких випадках слідчий має керуватися правилами, встановленими статтею 32 КПК України, та визначати підслідність за місцем вчинення кримінального правопорушення, а за неможливості його встановлення – за місцем виявлення ознак кримінального правопорушення¹.

¹ Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy [Criminal Procedure Code of Ukraine]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>

*Таблиця 1. Процесуальні особливості внесення відомостей до Єдиного
реєстру досудових розслідувань*

Етап внесення до ЄРДР	Обов'язкова інформація	Особливості при економічних злочинах
Первинне внесення	Час, місце, короткий опис події	Потреба у попередньому аналізі документів
Кваліфікація	Стаття КК України	Можлива зміна кваліфікації після експертизи
Визначення слідчості	Територіальна та предметна підслідність	Міжрегіональний характер злочинів

Збирання та оцінка доказів підробки документів при розслідуванні економічних злочинів має свою специфіку, що обумовлена технічними особливостями виявлення ознак підробки та необхідністю застосування спеціальних знань. Уже на початковому етапі досудового розслідування слідчий стикається з необхідністю встановлення автентичності документів, які є ключовими доказами у справі.

Первинне виявлення ознак підробки документів може здійснюватися різними способами. Найчастіше підроблені документи виявляються під час проведення документальних перевірок контролюючими органами, при здійсненні нотаріальних дій, під час судового розгляду цивільних справ, а також за заявами громадян або юридичних осіб, права яких порушено внаслідок використання підроблених документів.

При огляді документів, що можуть бути підробленими, слідчий має звертати увагу на низку ознак, які можуть свідчити про їх неавтентичність. До таких ознак належать невідповідність паперу, на якому виготовлено документ, зразкам офіційних бланків, неправильне розташування

реквізитів, невідповідність шрифтів та їх розмірів, наявність ознак механічних пошкоджень тексту, невідповідність печаток та штампів встановленим зразкам¹. Водночас, слід враховувати, що сучасні технології дозволяють виготовляти підроблені документи високої якості, які важко відрізнити від справжніх без застосування спеціального обладнання. Тому первинний огляд документів має доповнюватися більш детальним дослідженням з використанням технічних засобів.

Особливого значення набуває правильне вилучення та збереження документів, що можуть бути доказами у справі. При вилученні документів необхідно забезпечити їх цілісність та збереження всіх ознак, які можуть мати значення для експертного дослідження. Документи мають вилучатися разом з папками, обкладинками, іншими супутніми матеріалами, які можуть містити сліди підробки². Важливим аспектом є також встановлення джерела походження підроблених документів. Це може бути зроблено шляхом аналізу матеріалів справи, опитування свідків, проведення обшуків за місцем можливого виготовлення підроблених документів. Встановлення способу та місця виготовлення підроблених документів має принципове значення для кваліфікації злочину та встановлення кола осіб, причетних до його вчинення.

Особливої уваги потребує питання збирання зразків для порівняльного дослідження. Для проведення експертизи документів необхідно мати зразки справжніх документів

¹ Loskutov, T. O. (2022). Pravove rehuliuвання kryminalnogo protsesualnogo zatyrmannia v umovakh voiennoho stanu [Legal regulation of criminal procedural detention under martial law]. Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnogo Universytetu. Uzhhorod, 417-423 (in Ukrainian).

² Alenin, Yu. P. (2013). Pochatok dosudovoho rozsliduvannia za KPK 2012 roku [The beginning of pre-trial investigation under the CPC 2012]. Yurydychnyi chasopys Natsionalnoi Akademii vnutrishnikh sprav, 1, 198-203 (in Ukrainian).

відповідного виду, зразки підписів, відбитків печаток та штампів. Отримання таких зразків часто потребує звернення до відповідних установ та організацій, що може ускладнювати процес розслідування. При оцінці доказів підробки документів слідчий має враховувати, що висновки про автентичність або підробленість документів можуть бути зроблені лише на основі висновку експерта. Первинні ознаки підробки, виявлені під час огляду документів, можуть бути лише підставою для призначення експертизи, але не можуть самостійно підтверджувати факт підробки.

Таблиця 2. Специфіка збирання та оцінки первинних доказів підробки документів

Вид ознак підробки	Способи виявлення	Необхідні слідчі дії
Механічні пошкодження	Візуальний огляд	Огляд документів, фотографування
Невідповідність реквізитів	Порівняння зі зразками	Витребування зразків, порівняльний аналіз
Підробка підписів	Порівняльний аналіз	Отримання зразків підписів, експертиза
Підробка печаток	Порівняння відбитків	Отримання зразків печаток, технічна експертиза

Експертиза документів відіграє ключову роль у доказуванні фактів підробки при розслідуванні економічних злочинів. Призначення та проведення експертизи документів має свої особливості, які обумовлені специфікою об'єктів дослідження та складністю експертних завдань.

Підставою для призначення експертизи документів є необхідність встановлення обставин, для з'ясування яких

потрібні спеціальні знання. У справах про використання підроблених документів у господарській діяльності найчастіше призначаються такі види експертиз: почеркознавча експертиза для встановлення автора підпису або рукописного тексту, технічна експертиза документів для встановлення способу виготовлення документа та виявлення ознак підробки, експертиза матеріалів документів для дослідження паперу, чорнила, тонера тощо.

При формулюванні питань для експертизи слідчий має враховувати специфіку конкретної справи та можливості експертної методики. Типовими питаннями для експертизи документів у справах про економічні злочини є встановлення автентичності документа, способу його виготовлення, факту внесення змін до первинного тексту, встановлення послідовності нанесення реквізитів¹. Особливої уваги потребує питання забезпечення експертизи необхідними порівняльними матеріалами. Для проведення якісного експертного дослідження необхідно надати експерту зразки справжніх документів відповідного виду, зразки підписів відповідних осіб, відбитки печаток та штампів. Отримання таких зразків часто потребує проведення додаткових слідчих дій та може значно збільшити строки розслідування. Важливим аспектом є також забезпечення збереження документів під час експертного дослідження. Деякі методи експертного дослідження можуть призводити до пошкодження або знищення документів, тому слідчий має заздалегідь вирішити питання про можливість застосування

¹ Taran, O. (2022). Osoblyvosti zdiisnennia kryminalnoho provadzhennia v umovakh voiennoho stanu [Features of criminal proceedings under martial law]. Kryminalno-pravovi, kryminolohichni, kryminalni protsesualni ta kryminalistychni problemy protydii zlochynnosti v umovakh voiennoho stanu. Materialy vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii 20 kvitnia 2022 roku. Kyiv-Lviv-Dnipro, 79-83 (in Ukrainian).

таких методів та необхідність виготовлення копій документів.

При оцінці висновку експерта слідчий має враховувати категоричність висновків та їх обґрунтованість. Експерт може дати категоричний позитивний або негативний висновок, висновок у ймовірній формі або повідомити про неможливість вирішення поставленого питання. Кожен з цих видів висновків має різну доказову силу і по-різному впливає на хід розслідування.

Категоричний висновок експерта про підробленість документа є одним з найвагоміших доказів у справі, однак він має оцінюватися в сукупності з іншими доказами. Висновок у ймовірній формі не може бути покладений в основу обвинувачення як єдиний доказ вини особи, але може використовуватися в сукупності з іншими доказами¹.

У випадках, коли висновок експерта викликає сумніви або є суперечливим, може бути призначена повторна або додаткова експертиза. Повторна експертиза призначається в разі необґрунтованості висновку експерта або сумнівів у його правильності, додаткова - коли висновок експерта є недостатньо ясным або неповним.

Введення воєнного стану в Україні внесло суттєві зміни в порядок здійснення кримінального провадження, включаючи розслідування економічних злочинів із використанням підроблених документів. Закон України від 14 квітня 2022 року № 2201-IX «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо удосконалення порядку здійснення кримінального

¹ Loskutov, T. O. (2022). Pravove rehuliuвання kryminalnoho protsesualnoho zatyrmannia v umovakh voiennoho stanu [Legal regulation of criminal procedural detention under martial law]. Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho Universytetu. Uzhhorod, 417-423 (in Ukrainian).

провадження в умовах воєнного стану»¹ встановив особливий порядок здійснення кримінального провадження на період дії воєнного стану.

Основними особливостями початку досудового розслідування в умовах воєнного стану є зміни у строках проведення слідчих дій, особливий порядок повідомлення про підозру, можливість проведення слідчих дій в дистанційному режимі. Ці зміни мають безпосередній вплив на розслідування економічних злочинів, оскільки дозволяють більш оперативно реагувати на виявлені правопорушення². Зокрема, в умовах воєнного стану допускається проведення слідчих дій без участі понятих, якщо їх залучення неможливе з об'єктивних причин. Це особливо актуально при розслідуванні економічних злочинів у населених пунктах, що знаходяться в зоні бойових дій або на тимчасово окупованих територіях.

Особливого значення набуває можливість проведення процесуальних дій в дистанційному режимі з використанням технічних засобів відеоконференц-зв'язку. Це дозволяє забезпечити безперервність кримінального провадження навіть у випадках, коли безпосередня присутність учасників процесу неможлива з міркувань безпеки³. В умовах воєнного

¹ Zakon Ukrainy: za stanom na 14.04.2022 roku Zakon № 2201-IX "Pro vnesennia zmin do Kryminalnogo protsesualnogo kodeksu Ukrainy shchodo udoskonalennia poriadku zdiisnennia kryminalnogo provadzhennia v umovakh voiennoho stanu" [Law of Ukraine: as of April 14, 2022, Law № 2201-IX "On Amendments to the Criminal Procedure Code of Ukraine on Improving the Procedure for Criminal Proceedings under Martial Law"]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2201-20#Text>

² Osoblyvosti kryminalnogo provadzhennia pid chas voiennoho stanu. Tekstova versiia onlain-zustrichi z Holovoiu Kasatsiinoho Kryminalnogo Sudu u skladi Verkhovnoho Sudu Stanislavom Kravchenkom [Features of criminal proceedings during martial law. Text version of online meeting with the Head of the Criminal Court of Cassation as part of the Supreme Court Stanislav Kravchenko]. Retrieved from <https://uba.ua/ukr/news/9268/>

³ Taran, O. (2022). Osoblyvosti zdiisnennia kryminalnogo provadzhennia v umovakh voiennoho stanu [Features of criminal proceedings under martial law]. Kryminalno-pravovi,

стану також збільшилась кількість випадків використання підроблених документів для отримання неправомірних переваг, пов'язаних з особливостями правового режиму воєнного стану. Зокрема, виявлені факти використання підроблених довідок про внутрішнє переміщення для отримання гуманітарної допомоги, підроблених медичних довідок для ухилення від мобілізації, підроблених документів у сфері державних закупівель товарів оборонного призначення. Ці обставини потребують особливої уваги правоохоронних органів та адаптації методики розслідування до нових реалій. Водночас, основні принципи початку досудового розслідування залишаються незмінними, а особливості воєнного стану стосуються переважно процедурних аспектів¹.

Аналіз правозастосовної практики дозволяє виявити низку проблемних аспектів початку досудового розслідування кримінальних правопорушень, вчинених у сфері господарської діяльності з використанням підроблених документів. Узагальнення про практику розгляду скарг на рішення органів досудового розслідування свідчить про наявність системних проблем у цій сфері². Однією з основних проблем є недостатня кваліфікація слідчих у питаннях виявлення ознак підробки документів. Це призводить до того,

kryminologichni, kryminalni protsesualni ta kryminalistychni problemy protydii zlochynnosti v umovakh voiennoho stanu. Materialy vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii 20 kvitnia 2022 roku. Kyiv-Lviv-Dnipro, 79-83 (in Ukrainian).

¹ Tsermononskyi, Ivan. Kryminalni provadzhennia v umovakh voiennoho chasu [Criminal proceedings under wartime conditions]. Retrieved from <https://yur-gazeta.com/publications/practice/kriminalne-pravo-ta-proces/kriminalni-provadhennya-v-umovah-voennogo-stanu.html>

² Uzahalnennia pro praktyku rozghliadu skarh na rishennia, dii abo bezdialnist orhaniv dosudovoho rozsliduvannia chy prokurora pid chas dosudovoho rozsliduvannia [Generalization on the practice of reviewing complaints against decisions, actions or inactions of pre-trial investigation bodies or prosecutor during pre-trial investigation]. Retrieved from <https://ips.ligazakon.net/document/VRR00212>

що первинний огляд документів проводиться поверхово, без належної уваги до технічних деталей, які можуть мати вирішальне значення для подальшого розслідування. Внаслідок цього часто втрачаються важливі докази або призначається експертиза з неповним комплектом матеріалів.

Другою серйозною проблемою є недосконалість координації між різними правоохоронними органами при розслідуванні економічних злочинів. Оскільки такі злочини часто мають міжрегіональний характер та можуть стосуватися діяльності кількох суб'єктів господарювання, необхідна тісна взаємодія між територіальними підрозділами правоохоронних органів. На практиці така координація часто відсутня, що призводить до дублювання зусиль або, навпаки, до залишення окремих епізодів поза увагою слідства.

Третьою проблемою є тривалість проведення експертних досліджень. Експертні установи часто перевантажені, що призводить до затримок у проведенні експертиз. Водночас, без висновку експерта неможливо довести факт підробки документів, тому розслідування фактично призупиняється до отримання результатів експертизи. Це особливо критично в умовах обмежених строків досудового розслідування¹.

Четвертою проблемою є недосконалість нормативного регулювання окремих аспектів збирання та оцінки електронних доказів. В умовах цифровізації економічних відносин все більше документів існує виключно в електронному вигляді, що створює нові виклики для виявлення їх підробки. Чинне законодавство не завжди

¹ Osoblyvosti kryminalnoho provadzhennia pid chas voiennoho stanu. Tekstova versia onlain-zustrichi z Holovoiu Kasatsiinoho Kryminalnoho Sudu u skladi Verkhovnoho Sudu Stanislavom Kravchenkom [Features of criminal proceedings during martial law. Text version of online meeting with the Head of the Criminal Court of Cassation as part of the Supreme Court Stanislav Kravchenko]. Retrieved from <https://uba.ua/ukr/news/9268/>

адекватно регулює питання збирання та дослідження електронних доказів. Для вирішення виявлених проблем пропонується комплекс заходів. По-перше, необхідно підвищити кваліфікацію слідчих у сфері виявлення ознак підробки документів шляхом проведення спеціалізованих навчальних курсів та семінарів. Особливу увагу слід приділити вивченню сучасних способів підробки документів та методів їх виявлення.

По-друге, потрібно вдосконалити систему координації між різними правоохоронними органами шляхом створення спеціалізованих міжвідомчих робочих груп для розслідування складних економічних злочинів. Такі групи мають включати представників різних територіальних підрозділів та забезпечувати оперативний обмін інформацією¹.

По-третє, необхідно розширити мережу експертних установ та підвищити їх технічну оснащеність для скорочення строків проведення експертиз. Також доцільно розглянути можливість залучення приватних експертів для проведення окремих видів досліджень за умови забезпечення належного контролю за якістю їх роботи.

По-четверте, потрібно внести зміни до нормативних актів щодо регулювання збирання та дослідження електронних доказів. Зокрема, необхідно чітко визначити порядок вилучення електронних документів, їх копіювання та збереження, а також встановити вимоги до технічних засобів, що використовуються для цих цілей.

Вивчення міжнародного досвіду розслідування економічних злочинів із використанням підроблених

¹ Tsermononskyi, Ivan. Kryminalni provadzhennia v umovakh voiennoho chasu [Criminal proceedings under wartime conditions]. Retrieved from <https://yur-gazeta.com/publications/practice/kriminalne-pravo-ta-proces/kriminalni-provazhennya-v-umovah-voennogo-stanu.html>

документів дозволяє виявити кращі практики, які можуть бути адаптовані до українських реалій. Особливий інтерес становить досвід країн Європейського Союзу, які мають розвинену систему протидії економічній злочинності¹. У більшості європейських країн функціонують спеціалізовані підрозділи правоохоронних органів, що займаються виключно розслідуванням економічних злочинів. Такі підрозділи мають відповідну матеріально-технічну базу, кваліфікований персонал та налагоджену систему взаємодії з іншими правоохоронними органами та контролюючими структурами.

Важливим елементом європейської моделі є активне використання сучасних інформаційних технологій для виявлення та розслідування економічних злочинів. Зокрема, широко застосовуються системи автоматизованого аналізу фінансових операцій, електронні бази даних підроблених документів, системи розпізнавання образів для виявлення підроблених печаток та підписів.

Корисним для України може бути досвід створення єдиних баз даних зразків офіційних документів, печаток та штампів. Такі бази дозволяють оперативно перевіряти автентичність документів та виявляти підробки на ранній стадії. Водночас, створення таких систем потребує значних фінансових вкладень та координації зусиль різних державних органів.

Цікавим є також досвід використання штучного інтелекту для виявлення підроблених документів. Деякі

¹ Taran, O. (2022). Osoblyvosti zdiisnennia kryminalnoho provadzhennia v umovakh voiennoho stanu [Features of criminal proceedings under martial law]. Kryminalno-pravovi, kryminolohichni, kryminalni protsesualni ta kryminalistychni problemy protydyi zlochynnosti v umovakh voiennoho stanu. Materialy vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii 20 kvitnia 2022 roku. Kyiv-Lviv-Dnipro, 79-83 (in Ukrainian).

країни розробили спеціальні програми, які можуть автоматично аналізувати документи та виявляти ознаки підробки з високою точністю. Такі технології можуть значно прискорити процес первинного аналізу документів та зменшити навантаження на експертні установи.

Таблиця 3. Міжнародний досвід та можливості його використання

Країна	Спеціалізовані підрозділи	Технічні рішення	Міжвідомча координація
Німеччина	Федеральне відомство кримінальної поліції	Автоматизовані системи аналізу	Центральні координаційні центри
Франція	Центральний офіс боротьби з корупцією	ІІІ для розпізнавання підробок	Міжвідомчі робочі групи
Великобританія	Служба боротьби з шахрайством	Електронні бази зразків	Єдина інформаційна система

Процеси цифровізації економіки суттєво впливають на характер економічних злочинів та методи їх розслідування. Збільшення частки електронного документообігу створює нові можливості для підробки документів, водночас вимагаючи від правоохоронних органів адаптації традиційних методів розслідування до нових реалій. Електронні документи мають свою специфіку, яка впливає на можливості їх підробки та методи виявлення такої підробки. На відміну від паперових документів, електронні документи можуть бути легко скопійовані та змінені без залишення видимих слідів. Водночас, електронні документи містять метадані, які можуть надати цінну інформацію про час та обставини їх

створення.

Особливої уваги потребує питання електронного цифрового підпису, який є основним засобом забезпечення автентичності електронних документів. Підробка електронного цифрового підпису потребує спеціальних технічних знань та може бути виявлена лише за допомогою спеціалізованого програмного забезпечення¹. Розслідування злочинів, пов'язаних з підробкою електронних документів, потребує залучення фахівців з інформаційних технологій та використання спеціального обладнання. Слідчі мають володіти базовими знаннями в галузі інформаційних технологій або мати можливість залучати відповідних спеціалістів.

Важливим аспектом є також збереження електронних доказів. Електронна інформація може бути легко знищена або змінена, тому її видалення та збереження потребує особливих заходів. Необхідно забезпечити цілісність електронних доказів від моменту їх виявлення до використання в суді².

Розслідування економічних злочинів із використанням підроблених документів має свої психологічні особливості, які впливають на ефективність слідчих дій та якість збирання доказів. Особи, які вчиняють такі злочини, часто мають високий рівень освіти та професійної підготовки, що дозволяє їм створювати складні схеми злочинної діяльності. При

¹ Tsermononskyi, Ivan. Kryminalni provadzhennia v umovakh voiennoho chasu [Criminal proceedings under wartime conditions]. Retrieved from <https://yur-gazeta.com/publications/practice/kriminalne-pravo-ta-proces/kriminalni-provadžhennya-v-umovah-voennogo-stanu.html>

² Osoblyvosti kryminalnoho provadžhennia pid chas voiennoho stanu. Tekstova versia onlain-zustrichi z Holovoiu Kasatsiinoho Kryminalnoho Sudu u skladі Verkhovnoho Sudu Stanislavom Kravchenkom [Features of criminal proceedings during martial law. Text version of online meeting with the Head of the Criminal Court of Cassation as part of the Supreme Court Stanislav Kravchenko]. Retrieved from <https://uba.ua/ukr/news/9268/>

проведенні допитів підозрюваних у вчиненні економічних злочинів слідчі стикаються з необхідністю подолання психологічного опору, який часто виявляється у відмові від дачі показань або наданні завідомо неправдивих показань. Особи, які вчинили такі злочини, часто намагаються представити свої дії як законні господарські операції.

Важливим психологічним чинником є також складність економічних відносин, які стали предметом кримінального провадження. Слідчі часто стикаються з необхідністю розуміння складних фінансових схем, що потребує додаткової підготовки та консультацій з фахівцями¹. Особливої уваги потребує робота зі свідками у справах про економічні злочини. Свідки часто є співробітниками підприємств, на яких вчинялися злочини, що може впливати на їх готовність давати правдиві показання. Страх втратити роботу або інші негативні наслідки можуть спонукати свідків до неправдивих показань або відмови від дачі показань.

Профілактика економічних злочинів із використанням підроблених документів є важливим напрямом діяльності правоохоронних органів, який дозволяє зменшити кількість таких правопорушень та мінімізувати їх негативні наслідки для економіки країни. Ефективна профілактика потребує комплексного підходу, який включає правові, організаційні та технічні заходи.

Правові заходи профілактики включають удосконалення законодавства про відповідальність за підробку документів, посилення санкцій за такі злочини, створення ефективного механізму конфіскації доходів, отриманих злочинним

¹ Loskutov, T. O. (2022). Pravove rehuliuвання kryminalnoho protsesualnoho zatyrmannia v umovakh voiennoho stanu [Legal regulation of criminal procedural detention under martial law]. Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho Universytetu. Uzhhorod, 417-423 (in Ukrainian).

шляхом. Важливим є також удосконалення процедур легалізації документів та підвищення вимог до їх оформлення.

Організаційні заходи включають створення спеціалізованих підрозділів для протидії економічній злочинності, підвищення кваліфікації працівників правоохоронних органів, налагодження взаємодії між різними відомствами та організаціями. Особливе значення має створення системи раннього виявлення ознак підробки документів¹. Технічні заходи включають впровадження сучасних засобів захисту документів від підробки, створення електронних баз даних зразків офіційних документів, розробку автоматизованих систем перевірки автентичності документів. Важливим є також навчання персоналу організацій методам виявлення підроблених документів.

Проведене дослідження дозволяє сформулювати низку висновків щодо особливостей початку досудового розслідування кримінальних правопорушень, вчинених у сфері господарської діяльності з використанням підроблених документів.

Початок досудового розслідування таких злочинів характеризується низкою специфічних особливостей, що обумовлені природою цих правопорушень. Основною особливістю є необхідність встановлення факту підробки документів, що потребує проведення складних експертних досліджень та залучення фахівців з відповідних галузей знань. Це суттєво впливає на строки та порядок проведення

¹ Taran, O. (2022). Osoblyvosti zdiisnennia kryminalnoho provadzhennia v umovakh voiennoho stanu [Features of criminal proceedings under martial law]. Kryminalno-pravovi, kryminolohichni, kryminalni protsesualni ta kryminalistychni problemy protydii zlochynnosti v umovakh voiennoho stanu. Materialy vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii 20 kvitnia 2022 roku. Kyiv-Lviv-Dnipro, 79-83 (in Ukrainian).

слідчих дій, а також на вибір тактики розслідування.

Процедура внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань у справах про економічні злочини з використанням підроблених документів потребує особливої уваги до правильності формулювання фабули кримінального правопорушення та визначення його кваліфікації. Помилки на цьому етапі можуть призвести до серйозних процедурних порушень та негативно вплинути на результат розслідування.

Збирання та оцінка первинних доказів підробки документів є одним з найбільш складних аспектів розслідування таких злочинів. Слідчі мають володіти спеціальними знаннями для виявлення ознак підробки та правильного вилучення і збереження доказів. Водночас, остаточний висновок про автентичність документів може бути зроблений лише на основі висновку експерта.

Експертне дослідження документів відіграє ключову роль у доказуванні фактів підробки. Якість експертизи значною мірою залежить від правильності формулювання питань для експерта та повноти наданих йому матеріалів. Тривалість експертних досліджень є однією з основних проблем, що впливають на ефективність розслідування.

Умови воєнного стану внесли суттєві зміни в порядок здійснення кримінального провадження, створивши як нові можливості для більш оперативного розслідування, так і нові виклики, пов'язані з обмеженнями безпекового характеру. Водночас, основні принципи початку досудового розслідування залишаються незмінними.

Аналіз правозастосовної практики дозволив виявити низку системних проблем, які негативно впливають на ефективність розслідування економічних злочинів із використанням підроблених документів. До таких проблем

належать недостатня кваліфікація слідчих, недосконалість координації між правоохоронними органами, тривалість експертних досліджень, недосконалість регулювання електронних доказів.

Для вирішення виявлених проблем необхідно здійснити комплекс заходів, включаючи підвищення кваліфікації слідчих, удосконалення системи координації, розширення мережі експертних установ, внесення змін до нормативних актів. Особливої уваги потребує адаптація методів розслідування до умов цифровізації економіки.

Міжнародний досвід свідчить про ефективність створення спеціалізованих підрозділів для боротьби з економічною злочинністю та широкого використання сучасних інформаційних технологій. Ці підходи можуть бути адаптовані до українських реалій з урахуванням специфіки національного законодавства та правозастосовної практики.

Подальший розвиток системи протидії економічним злочинам із використанням підроблених документів має ґрунтуватися на комплексному підході, який поєднує удосконалення правового регулювання, організаційні заходи та впровадження сучасних технологій. Особливе значення має профілактика таких злочинів, яка дозволяє зменшити їх кількість та мінімізувати негативні наслідки для економіки країни.

3.2. Планування досудового розслідування кримінальних правопорушень, вчинених у сфері господарської діяльності з використанням підроблених документів

Діяльність слідчого під час розслідування кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності з використанням підроблених документів може бути ефективною лише у тому випадку, коли вона відповідним чином організована, а всі дії розслідування заплановані. Планування розслідування кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності з використанням підроблених документів становить логічну основу дій слідчого.

Проблеми криміналістичного планування за різних часів були предметом дослідження багатьох вітчизняних науковців, серед яких: А. Ф. Волобуєв, А. П. Гель, С. І. Гріцаєв, В. Д. Зеленецький, В. А. Журавель, В. О. Коновалова, В. П. Корж, Є. Д. Лук'янчиков, О. Н. Колесниченко, В. Л. Синчук, О. В. Олішевський, О. В. Пчеліна, В. В. Тіщенко, В. Ю. Шепітько, О. О. Хань та ін.

У криміналістичній літературі існують різноманітні підходи щодо визначення планування розслідування в цілому. Більшість науковців дотримуються думки, що сутність планування полягає у визначенні завдань, які належить вирішувати, а організації – у логічній розробці системи дій, що забезпечують успішне вирішення цих завдань за мінімальних витрат часу, сил і засобів¹. Наведене

¹ Пчеліна О. В. Теоретичні основи формування та реалізації методики розслідування злочинів у сфері службової діяльності: монографія. Харків: ТОВ «В

визначення потребує уточнення.

Організація розслідування кримінальних правопорушень, вчинених у сфері господарської діяльності з використанням підроблених документів, є практичним втіленням плану розслідування й включає оптимізацію праці слідчого, взаємодії слідчих з оперативними підрозділами та іншими службами правоохоронних та контролюючих органів.

У криміналістичній методиці прийнято розрізняти планування розслідування кримінального провадження в цілому та планування окремих слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій¹. У першому випадку застосовуються методи та засоби вирішення слідчих стратегічних завдань розслідування кримінального провадження в цілому. Планування окремих слідчих (розшукових) дій має на меті визначення способів та засобів ефективного вирішення проміжних тактичних завдань. Кожен вид планування специфічний. Натомість є деякі загальні положення, якими потрібно керуватися під час складання будь-якого плану розслідування або проведення окремої слідчої дії². Ці положення утворюють систему принципів планування розслідування і включають індивідуальність, динамічність, реальність і конкретність³.

Індивідуальність планування пов'язана зі своєрідністю конкретного кримінального правопорушення, яке повинно враховуватися під час складання плану. Індивідуальність

справі», 2017. 524 с.

¹ Хань О. О. Теоретичні основи планування та програмування слідчих (розшукових) дій : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2016. 20 с.

² Олішевський О. В. Організація розслідування злочинів і планування: проблеми співвідношення. Актуальні проблеми сучасної науки в дослідженнях молодих вчених: наук.-практ. конф., 23 травня 2009 року. Х., 2009. С. 60–63.

³ Тіщенко В. В. Слідчі ситуації в методиці розслідування злочинів: поняття, класифікація, значення. Актуальні проблеми держави і права. 2004. С. 961–965.

планування розслідування кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності з використанням підроблених документів означає, що відповідно до побудованих загальних та окремих слідчих версій формується певний алгоритм (послідовність) слідчих дій. Індивідуальність кожного правопорушення завжди вимагає творчого підходу до складання плану, врахування як загальних закономірностей, так і специфіки події, що розслідується. Інакше кажучи, поруч із алгоритмічним методом необхідний творчий, евристичний підхід¹.

Динамічність планування передбачає підхід до планування розслідування кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності, вчинених з використанням підроблених документів, як процесу, що розвивається. Саме тому план не є догмою, а цінним керівництвом самих дій. Це пояснюється тим, що у ході розслідування безперервно надходить нова інформація, з'ясовуються нові обставини, тому частина намічених дій втрачає сенс, виникає потреба у додаткових слідчих (розшукових) діях та процесуальних заходах. Динаміка розслідування вимагає рухливості плану, його відповідності з новою обстановкою та новими завданнями.

Реальність планування передбачає збалансованість дій за ресурсами та лімітом часу. Перше означає, що обсяг включених до плану робіт слід забезпечити необхідними силами та засобами. Збалансованість у часі полягає у виконанні кількості дій, намічених у даний проміжок часу. План має бути напруженим, але не більше реальних

¹ Потомська Н. А. Особливості збирання і дослідження документів у справах про ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів): дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2010. 213 с.

можливостей слідчого. В іншому випадку план не буде засобом чіткої організації роботи, частина заходів залишиться невиконаною, постраждає якість розслідування. Якщо будуть намічені дії та терміни практично нереальні, то розслідування кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності з використанням підроблених документів буде неуспішним.

Конкретність планування означає чітке формулювання дій, намічених до виконання, термінів і виконавців щодо завдань, які необхідно вирішити під час розслідування кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності з використанням підроблених документів.

Для вивчення окремих сторін цього процесу у криміналістиці склалося кілька підходів до об'єднання господарських правопорушень у групи з характерними криміналістичними рисами: «банківські», «фінансові», «податкові», «митні», «підприємницькі» кримінальні правопорушення, «кримінальні банкрутства». Одночасно розроблялися основи розслідування таких правопорушень, що враховували «галузеву» специфіку їх вчинення у сфері господарської діяльності з використанням підроблених документів – злочинні дії у сфері «малого бізнесу», «будівництва», «лісової галузі», «автобізнесу», «страхування», «інтернет-казино/лото»¹.

У кожній із зазначених груп можна виявити правопорушення, в яких використовувалися підроблені документи, однак загального підходу до планування розслідування таких правопорушень не розроблено. Тому для

¹ Алексеева О. О. Розслідування окремих видів злочинів: навч. посіб. 2-ге вид. перероб. та доп. / О. О. Алексеев, В. В. Веселовський, В. В. Пясецький. К.: Центр навчальної літератури, 2014. 320 с.

вирішення завдань нашого наукового дослідження необхідно виділити основу класифікації кримінальних правопорушень, що дозволяє встановити особливості планування розслідування кримінальних правопорушень, вчинених у сфері господарської діяльності з використанням підроблених документів.

Планування розслідування кримінальних правопорушень, вчинених у сфері господарської діяльності з використанням підроблених документів, є багатоетапним процесом, у якому можна виділити ряд загальних структурних елементів. Нами пропонується структура типового алгоритму планування, що відображає особливості розслідування вказаних кримінальних правопорушень та включає такі поступові елементи:

1. Аналіз вихідної інформації, що ґрунтується на виявлених слідах кримінального правопорушення, вчиненого з використанням підроблених документів.

2. Висунення загальних та окремих слідчих версій на підставі вихідних даних та криміналістичної характеристики аналізованих правопорушень.

3. Визначення напрямів розслідування відповідно наслідків, які впливають із версій.

4. Складання плану розслідування в цілому та відповідно до перевірки кожної версії у вигляді переліку слідчих (розшукових) дій та інших процесуальних заходів, який включає:

а) проведення слідчих, процесуальних дій з виявлення підроблених документів;

б) застосування найбільш ефективних тактичних прийомів проведення окремих слідчих (розшукових) дій та їх комплексів (тактичних операцій) в залежності від слідчих

ситуацій початкового та наступного етапів розслідування.

в) взаємодію із контролюючими органами та іншими правоохоронними органами під час розкриття, розслідування та попередження кримінальних правопорушень.

г) заходи подолання протидії розкриттю та розслідуванню кримінального правопорушення.

Вихідна інформація в основному носить орієнтувальний характер і без наявності певного документа, на підставі якого можна встановити ознаки підроблення, визначити незаконно отриманий дохід або завдані кримінальним правопорушенням збитки, відкрити кримінальне провадження не можливо. Тому одним із важливіших заходів, які слідчому потрібно запланувати є проведення документально-перевірочної дії (ревізії у формі документальні перевірки)¹. Ревізія проводиться на підставі ухвали слідчого судді. Акти документальних перевірок відображають проведені фінансові, банківські операції та інші дії та обов'язково долучаються до матеріалів кримінального провадження, відображаючи етап дослідницької перевірки первинної інформації.

Якщо кримінальне провадження відкрито за результати оперативно-розшукової діяльності, та такі матеріали слугують джерелами інформації, яка має орієнтувальний характер для визначення оптимальних засобів та способів відшукування фізичних, юридичних осіб, матеріальних об'єктів, які мають значення для кримінального провадження: документів фінансово-господарської діяльності, товарно-матеріальних цінностей, будівель, у яких фактично

¹ Лазебний А. М. Роль спеціальних знань у кримінальному судочинстві України. Міжнародний юридичний вісник: збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України. 2016. Вип. 2. С. 23-29.

здійснюється виробнича, торгівельна, інша діяльність суб'єктів господарювання, тощо¹. Типовою вихідною ситуацією для виявлення підроблення та використання документів є отримання первинної інформації негласним шляхом. Так, виявлення фактів недотримання нормативних правових актів, які можуть супроводжуватися (приховуватися) використанням підроблених документів, засновано на проведенні оперативного пошуку, пов'язаного з попереднім збором, накопиченням відомостей та вмінням використовувати агентурну мережу серед суб'єктів підприємницької діяльності. Оперативними співробітниками встановлюються довірливі відносини з працівниками, торговими партнерами суб'єкта підроблення та іншими особами, які мають первинну інформацію. Зазвичай, у результаті розвідувального опитування цих осіб оперативні співробітники отримують вихідну інформацію². На підставі матеріалів оперативних підрозділів вирішуються пошукові завдання та планується проведення обшуків, допитів, установлення місцезнаходження осіб, які використовують підроблені документи у своїй господарській діяльності, і які виготовляють їх.

Велике криміналістичне значення має інформація, отримана за результатами документальної перевірки, які є основним способом встановлення фінансових порушень, заподіяної шкоди, отримання незаконного доходу. З метою встановлення періоду, обсягу незаконної діяльності,

¹ Лонецький Л. Вимоги до результатів оперативно-розшукової діяльності для їх використання під час досудового розслідування ухилень від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів). Підприємництво, господарство і право. 2020. №6 (292). С. 237–242.

² Шеруділо В. О. Процесуальний порядок проведення негласних слідчих (розшукових) дій, пов'язаних в втручанням у приватне спілкування : дис. канд. юрид. наук : 12.00.09. К., 2018. 264 с.

достовірності та повноти відображення фінансово-господарських операцій, митних та (або) податкових зобов'язань у ході проведення перевірки, зіставляються та аналізуються три групи документів: вилучені у суб'єкта підроблення документів, вилучені у контрагентів суб'єкта, що перевіряється (адресатів підроблення), а також отримані від державних органів.

Висновок про великий, особливо великий розмір незаконно отриманого доходу, про велику шкоду, заподіяну правопорушенням громадянам, організаціям, державі, дозволяють з урахуванням інших обставин здійснити первісну кваліфікацію дій суб'єкта. Крім того, під час аналізу результатів перевірки виявляються ті епізоди, за якими є дефіцит інформації. Це дозволяє правильно орієнтувати слідчого на пошук відомостей, документів, що відсутні. В результаті такого пошуку, виявлена інформація може формувати нову слідчу ситуацію, наприклад, виявлення інтелектуального, повного підроблення¹. Отже, підвищенню ефективності планування роботи правоохоронних органів щодо виявлення підроблення та використання підроблених документів сприяє первісна інформація, отримана при проведенні оперативно-розшукових та документально-перевірочних заходів. Зазначений висновок ґрунтується на результатах проведеного дослідження, згідно з якими оперативно-розшукові заходи проводились у 68% від загальної кількості вивчених кримінальних проваджень, при цьому у 42% випадків вони поєднувалися з документально-перевірочними діями (див. Додаток А).

¹ Протидія злочинам у бюджетній сфері : методичні рекомендації / О. Є. Користін, С. С. Чернявський, В. І. Василичук та ін. ; за заг. ред. О. М. Джужі. К. : Нац. акад. внутр. справ. 2012. 92 с.

Слідчі (розшукові) дії без застосування документально-перевірочних заходів плануються під час розслідування простих матеріальних підробок, що стосуються зміни реквізитів документів; використання ксерокопій етикеток під час реалізації алкогольної та іншої продукції та інші. Для отримання криміналістично значущої інформації про спосіб кримінального правопорушення та про особу, яка його вчинила, найефективнішим є планування допиту суб'єкта підроблення документів, адресатів підроблення та інших осіб, які мають інформацію про кримінальне правопорушення.

Ефективність проведення допитів залежить від їх ретельного планування, яке включає підготовку, оскільки з'ясування обставин підроблення вимагає широких правових та економічних знань, а значна частина інформації, отриманої під час допиту, є джерелами доказів. Така інформація у рамках загальної версії про вчинення кримінального правопорушення підлягає ретельній перевірці. У міру надходження нової інформації висуваються та перевіряються нові окремі версії про спосіб вчинення кримінального правопорушення, вчиненого з використанням підроблених документів, про прийоми приховування слідів злочинної діяльності, що вимагає доповнення або корегування плану розслідування. Для перевірки висунутих версій визначається необхідна для розслідування додаткова інформація щодо суб'єкта підроблення документів, предмет посягання, спосіб вчинення кримінального правопорушення, про адресатів підроблення та ін.).

Під час планування дій та заходів з отримання інформації щодо особи правопорушника, слід передбачити отримання відомостей про його сімейний стан, наявність зв'язків з легальним та (або) тіньовим бізнесом, характер

діяльності за попереднім місцем роботи (рід занять), наявність закордонного паспорта, джерела отримання доходів, залучення до цивільно-правової, адміністративної, податкової, фінансової, кримінальної відповідальності за діяння, вчинені за допомогою підроблених документів, та інші обставини, які дозволять не тільки зрозуміти вже вчинені дії, а й спрогнозувати подальшу поведінку.

Плануючи вилучення документів господарської діяльності слід враховувати, що відображені у них відомості іноді недостатні для проведення документально-перевірочних заходів, оскільки повноцінний бухгалтерський облік у них не ведеться. Крім того, крім легальних документів зазвичай є чорнові записи, що свідчать про проведену протиправну господарську діяльність, пошук яких слід передбачити. Наступна систематизація відомостей, фактичних даних та результати криміналістичного аналізу всієї інформації дозволять від суб'єкта використання підроблених документів (адресата підроблення) «вийти» на особу, яка підробляла документи.

Планування роботи з документами включає встановлення їх виду (наприклад, первинні документів, що підтверджують терміни, обсяги, вартість, умови поставки та оплати інших обставин діяльності), пошук та тимчасовий доступ (при необхідності – вилучення), огляд (в тому числі комп'ютерних даних), попереднє дослідження, зіставлення підроблених документів з іншими документами, які є у суб'єкта господарювання, призначення судових експертиз¹.

Аналіз всіх документів, отриманих в результаті запланованих процесуальних дій та заходів, дозволить всю

¹ Хараберюш О. І. Оперативно-розшукове забезпечення протидії контрабанді в Україні : автореф. дис... докт. юрид. наук : 12.00.09. Дніпропетровськ, 2016. 36 с.

розрізнену інформацію про обставини кримінального правопорушення вибудувати в досить логічний ланцюжок фаз розвитку правопорушення з використанням методу криміналістичного моделювання. Для планування подальшого етапу розслідування доцільно результати моделювання оформити схемою, в якій відобразити взаємозв'язок злочинних дій, які супроводжуються підробленими документами, визначаючи механізм кримінального правопорушення.

Таким чином, призначення планування розслідування полягає в упорядкуванні та підвищенні ефективності слідчої діяльності. Проведене дослідження та опрацювання емпіричного матеріалу дало змогу сформувати такі основні положення планування розслідування кримінальних правопорушень, у сфері господарської діяльності з використанням підроблених документів:

- систематизація та аналіз всього обсягу інформації, яка є в розпорядженні у слідчого й ґрунтується на виявлених слідах;

- визначення стратегічних й тактичних цілей на початковому та наступному етапах розслідування;

- висування загальних та окремих слідчих версій на підставі вихідних даних та криміналістичної характеристики, формулювання наслідків як підстав планування, визначення напрямів розслідування;

- складання плану розслідування в цілому та відповідно до перевірки кожної версії у вигляді переліку слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій, процесуальних, організаційних заходів отримання й використання доказів;

- виокремлення найбільш ефективних тактичних прийомів проведення окремих слідчих (розшукових) дій та їх комплексів (тактичних операцій) в залежності від слідчих ситуацій початкового та наступного етапів розслідування;
- визначення форм та способів взаємодії із оперативними підрозділами, контролюючими та іншими органами;
- передбачити заходи подолання протидії розслідуванню кримінального правопорушення.

Ефективне планування розслідування кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності, вчинених з використанням підроблених документів, дає змогу надати діяльності, що планується, цілеспрямованого характеру, зосередити увагу на найважливіших цілях розслідування; своєчасно вирішити найактуальніші завдання; визначити шляхи і засоби досягнення поставленої мети; підвищити ефективність використання сил і засобів; оптимізувати взаємодію; раціоналізувати використання робочого часу; забезпечити ефективність розслідування кримінальних правопорушень.

3.3. Методика досудового розслідування кримінальних правопорушень, вчинених у сфері господарської діяльності з використанням підроблених документів крізь призму ситуаційного підходу

Розслідування кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності, вчинених з використанням підроблених документів складна пізнавальна діяльність,

метою якої є виконання завдань кримінального провадження. Процедура розслідування цих правопорушень характеризується високим ступенем складності, оскільки слідчий має обов'язок щодо з'ясування обставин скоєння кримінального правопорушення, проведення слідчих і процесуальних дій для розв'язання тактичних завдань, що неможливе без визначення та конкретизації слідчих версій і детального планування подальших дій.

Кримінальне провадження за фактом використання підроблених документів, згідно із загальними правилами, розпочинається після надходження інформації про його вчинення. Підставами для початку досудового розслідування кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності, вчинених з використанням підроблених документів, є: а) заява потерпілого; б) повідомленні про вчинене кримінальне правопорушення від представників контролюючих органів); в) матеріали оперативно-розшукової діяльності; г) виявлення ознак правопорушення слідчим чи прокурором під час іншого кримінального провадження. Після цього слідчий або прокурор невідкладно, але не пізніше 24 годин, зобов'язаний внести відомості про виявлені ознаки кримінального правопорушення до ЄРДР і розпочати розслідування

Під час виявлення та розслідування кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності, вчинених за допомогою підроблених документів, слід застосовувати, як загальні криміналістичні методи пізнання (спостереження, опис, вимірювання, обчислення, порівняння, експеримент, аналіз, синтез), так і окремі криміналістичні методи (криміналістичне дослідження документів, криміналістичний аналіз документів, криміналістичне моделювання). Вибір

комплексу методів виявлення підроблення визначається його змістом (підроблення юридичної, бухгалтерської, податкової, митної інформації); видами слідів підроблення (матеріальні чи інтелектуальні, часткова або повна підробка); ступенем кореляції документів один з одним та іншими джерелами криміналістичної інформації. Зокрема задля виявлення підроблення документів ефективним є криміналістичний аналіз інформації, отриманої під час дослідження документів, які містять численні юридичні, бухгалтерські, податкові, митні дані. Криміналістичний аналіз таких документів включає правовий та (або) економічний аналіз, тому бухгалтерська інформація, що відображає економічну діяльність організації у первинних документах бухгалтерського обліку, бухгалтерського балансу та ін., слід поєднувати з юридичним аналізом правомірності діяльності перевіряемого господарюючого суб'єкта. Для виявлення підроблення податкової, митної інформації потрібно використовувати знання щодо законодавства про податки і збори, митний тариф, бюджет й інші галузі господарської діяльності, тобто спеціальні економічні знання для встановлення впливу різних фактів і результатів господарсько-майнових відносин¹.

Криміналістичний аналіз (документальний аналіз) є найефективнішим методом виявлення діяльності із використання підроблених документів, тому застосовується ще до відкриття кримінального провадження на етапі проведення документально-перевірочних дій. Основні методи документального аналізу включають:

¹ Жердев В.К. Аналіз криміналістичної інформації про підроблення документів при розслідуванні кримінальних правопорушень, вчинених у сфері економіки. Юридичний науковий електронний журнал. № 2/2023. С. 472-475.

а) метод юридичної оцінки правомірності господарської діяльності, який включає ознайомлення з внутрішньою документацією суб'єкта, що перевіряється, що відображає його правовий статус, наявність дозвільних документів, ліцензій (чи є підприємство експортером, чи працює з використанням природних ресурсів і т.д.) і порівняння отриманої інформації з відомостями, що є у відповідних державних органів. Встановивши правовий статус, органи, які здійснюють перевірку, оцінюють фактичну діяльність (види, суб'єкти, обсяги, динаміку) та її документальний супровід, наявність кадрової та облікової політики, відображення проведених фінансово-господарських операцій, форми здійснення розрахунків;

б) метод зустрічної перевірки, який полягає у витребуванні документів (інформації) у контрагентів, з якими суб'єкт, що перевіряється, мав господарські зв'язки, та (або) інших осіб, які мають документи (інформацію), з метою отримання відомостей стосовно діяльності суб'єкта, що перевіряється;

в) метод аналізу бухгалтерських документів, який включає дослідження порядку ведення бухгалтерського обліку фінансово-господарських операцій, визначення повноти та правильності ведення бухгалтерського обліку;

г) метод економічного аналізу діяльності, який використовується для встановлення грошового обороту, товарообмінних операцій, взаємозв'язків пасивів та активів юридичної особи, що перевіряється, результатів фінансово-господарської діяльності;

д) метод податкового аналізу, який полягає у дослідженні документів фінансово-господарської діяльності юридичних осіб, індивідуальних підприємців (у тому числі

податкових декларацій, розрахунків) та податкових декларацій фізичних осіб для встановлення об'єктів оподаткування, визначення податкової бази, податкової ставки, правомірності застосування податкових пільг, виконання зобов'язань щодо обчислення та сплати податків та зборів.

Описані методи можуть поєднуватися в рамках однієї перевірки, проте комплекс дій щодо виявлення ознак підроблення до відкриття кримінального провадження передбачає участь у зборі та аналізі інформації фахівців контролюючих органів та оперативних співробітників. Під час такої взаємодії фахівці здійснюють аналіз документів, встановлюючи документальну сторону підроблення, а оперативні працівники проводять загальний криміналістичний аналіз інформації, виявляючи поведінкову сторону виготовлення, використання й приховування підроблених документів. Отримана інформація використовується для передачі прокурору (слідчому) для відкриття кримінального провадження.

Розслідування кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності, вчинених з використанням підроблених документів здійснюється у конкретних умовах (час, місце), у взаємозв'язку з певними процесами об'єктивної дійсності, поведінкою осіб, які опинилися у сфері кримінального судочинства, та під впливом інших, часом невідомих для слідчого факторів. Ця складна система взаємодій утворює в результаті ту конкретну обстановку, в якій діють слідчий та інші суб'єкти, що беруть участь у розслідуванні і в якій здійснюють конкретні процесуальні дії. Вказана сукупність обставин отримала в криміналістиці загальну назву «слідча ситуація».

Слідчу ситуацію досліджували, як наукову категорію, зокрема у сфері господарської діяльності, такі вчені як В. П. Бахін, С. В. Веліканов, А. Ф. Волобуєв, В. О. Гусєва, В. А. Журавель, О. Н. Колесніченко, В. П. Корж, В. О. Коновалова, В. Є. Корноухов, В. С. Кузьмічов, В. К. Лисиченко, В. В. Лисенко, Г. А. Матусовський, В. Д. Пчолкін, М. В. Салтевський, Р. Л. Степанюк, В. В. Тіщенко, В. Ю. Шепітько, Б. В. Щур та інші.

Відповідно до криміналістичного словника «Слідча ситуація – це положення чи обстановка, що склалася на певний момент розслідування кримінального правопорушення. На формування слідчої ситуації впливають чинники психологічного, інформаційного, процесуального, тактичного, організаційно-технічного характеру»¹.

Слідча ситуація, її значення для розслідування, необхідність врахування для ефективного використання криміналістичних рекомендацій не одноразово обговорювалась вченими. З цього приводу, дуже слушна думка В. П. Корж, яка писала: «У здійсненні принципу індивідуальності розслідування економічних кримінальних правопорушень можуть бути виділені такі два основні елементи: а) аналіз та оцінка слідчої ситуації; б) вибір найефективнішої системи прийомів розслідування. На думку вченої аналіз слідчої ситуації має бути всебічним, глибоким і бездоганим у логічному відношенні. Вибір найбільш ефективної системи прийомів розкриття конкретного кримінального правопорушення визначається не тільки глибиною аналізу та правильністю оцінки ситуації, а й

¹ Криміналістика : підручник / Ю. П. Аленін, Л. І. Аркуша, О. О. Подобний, В. В. Тіщенко, О. П. Вашук, В. Ю. Калугін, Р. В. Комісарчук, О. А. Самойленко, Д. М. Цехан, А. А. Барцицька, Л. С. Белік, В. А. Динту, С. П. Чумак, Ю. О. Гресь, Н. В. Чіпко; // за ред.: В. В. Тіщенко; Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.». Одеса : Гельветика, 2017. 555 с.

творчим підходом до вирішення виникаючих завдань»¹. На думку В. Є. Корноухова «під слідчою ситуацією прийнято розуміти певне становище у розслідуванні кримінальних правопорушень, що характеризується наявністю тих чи інших доказів та інформаційного матеріалу, які виникають у зв'язку з конкретними завданнями (збирання та перевірки інформації)². Близької думки дотримується В. В. Кікінчук, який вважає слідчі ситуації однією з закономірностей, властивих процесу розслідування. Він пише: «Під слідчою ситуацією слід розуміти об'єктивно повторюване становище у процесі розслідування, обумовлене фактичними даними, яке визначає процес виявлення, збирання доказів. Типові слідчі ситуації визначаються з урахуванням етапів розслідування, що переважно конкретизує процес виявлення, збирання доказів»³. З цього визначення можна дійти висновку, що автор дав характеристику не слідчим ситуаціям взагалі, а типовим слідчим ситуаціям (об'єктивно повторюване становище) і поставив формування останніх у залежність лише від фактичних даних маючи, очевидно, на увазі під ними докази, якими має в своєму розпорядженні слідство в конкретний момент.

На підставі доробок науковців можна дійти висновку, що слідча ситуація під час розслідування кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності з використанням підроблених документів, формується під

¹ Корж В. П. Теоретические основы методики расследования преступлений, совершаемых организованными преступными образованиями в сфере экономической деятельности: монография. Харьков: Изд-во Нац. ун-та внутр. дел, 2002. 412 с.

² Корноухов В. Е. Методика расследования преступлений: теоретические основы. Одесса : Феникс, 2007. 260 с.

³ Кікінчук В. В. Методика розслідування злочинів, пов'язаних з використанням бюджетних коштів в агропромисловому комплексі : дис. ... кандидата юрид. наук : спец. 12.00.09. Харків. 2014. 252 с.

впливом об'єктивних та суб'єктивних факторів (умов). До об'єктивних факторів (умов), що впливають на її формування, ми відносимо:

- характер наявної у розпорядженні слідчого доказової та орієнтуючої інформації, що залежить від особливостей розслідуваної події та умов виникнення її слідів у навколишньому середовищі;

- наявність і стійкість існування ще невикористаних джерел доказової інформації та надійних каналів надходження орієнтуючої інформації;

- інтенсивність процесів зникнення доказів і сила факторів, що впливають на ці процеси;

- наявність в даний момент у розпорядженні слідчого, органу дізнання необхідних сил, засобів, часу і можливість їх використання оптимальним чином;

- існуюча в даний момент кримінально-правова оцінка події, що розслідується.

Суб'єктивними факторами (умовами), що впливають на формування слідчої ситуації, на наш погляд, є:

- психологічний стан осіб-учасників кримінального провадження, яке проводиться;

- психологічний стан слідчого, рівень його знань та умінь, практичний досвід;

- здатність слідчого приймати та реалізовувати рішення в екстремальних умовах;

- протидія встановленню істини з боку злочинця та його співучасників, а іноді й потерпілого та свідків;

- сприятливий (безконфліктний) перебіг розслідування;

- можливості слідчого, спрямовані на зміну слідчої ситуації у сприятливих для слідства випадках;

- наслідки помилкових дій слідчого, оперативного працівника, експерта, понятих тощо;
- наслідки розголошення даних на початковій стадії досудового розслідування;
- непередбачені дії потерпілого або осіб, які не причетні до події, що розслідується.

Поєднання та результати впливу всіх цих факторів обумовлюють індивідуальність слідчої ситуації в момент розслідування, її зміст та конкретну сукупність умов, у яких доводиться чи належить діяти слідчому.

Можемо констатувати, що вище наведені фактори є компонентами слідчої ситуації. Вони обумовлюють обставини кримінального правопорушення, які відомі наразі слідчому; докази, які є наявності у кримінальному провадженні; інформацію, що має тактичне та організаційне значення; слідчі дії та інші заходи, які плануються та які вже виконані; заплановані, але ще не виконані слідчі та інші процесуальні дії; можливості, які слідчий має у своєму розпорядженні; можливості, які ще не використовувалися (резерви); час, що є у розпорядженні слідчого; дані про поведінку осіб, зацікавлених у результаті кримінального провадження; оцінку всіх перелічених факторів і в кінцевому результаті визначення характеру ситуації.

Слідча ситуація, яка виникає під час розслідування кримінальних правопорушень, вчинених у сфері господарської діяльності з використанням підроблених документів, зумовлює насамперед перелік й тактику конкретних слідчих (розшукових) дій початкового етапу розслідування. Враховуючи зазначене, зокрема аналізуючи кримінальні провадження та матеріали анкетування працівників правоохоронних органів, вважаємо за необхідне

виділити типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування вказаних правопорушень.

Слідча ситуація характеризує стан розслідування на конкретному етапі та головним чином визначається: вихідною інформацією у кримінальному провадженні; можливостями слідчого знижувати рівень інформаційної невизначеності, протистояти наявним перешкодам та здійснювати доведення вчинення кримінального правопорушення конкретною особою.

На початковому етапі розслідування кримінальних правопорушень, вчинених у сфері господарської діяльності з використанням підроблених документів, доцільно проводити такі перевірочні дії: перевірка фінансово-господарської діяльності підприємства, установи, організації та їх контрагентів щодо надання послуг; перевірка документів у відповідності їх нормативно закріпленим правилам; зіставлення наявних даних із результатами попередніх перевірок підприємства (установи, організації) у межах контрольно-наглядової діяльності; перевірка зв'язків керівництва та працівників підприємства (установи, організації) із кримінальними елементами; встановлення обсягів та способів виведення коштів із законних каналів обороту до незаконних; зіставлення відомостей, що характеризують найбільш поширену сферу використання підроблених документів¹.

Розглянемо типові ситуації розслідування досліджуваних правопорушень.

Перша ситуація. Встановлено факт наявності та

¹ Жердев В.К. Класифікація та структура окремих методик розслідування підроблення документів. Актуальні дослідження правової та історичної науки: матеріали Міжнародної наукової інтернет-конференції. Випуск 44. (м. Львів, Україна – м. Переворськ, Польща, 7-8 лютого 2023 р.). С. 139-142.

використання підробленого документа у сфері господарської діяльності. Особа правопорушника невідома.

Типовим логічним засобом пізнання, встановлення осіб, причасних до правопорушення, який використовує слідчий, є версія – обґрунтоване припущення з приводу вчиненого правопорушення, що підлягає перевірці процесуальним порядком. У наведеній проблемній ситуації висуваються типові версії щодо суб'єкта кримінального правопорушення, можливих співучасників, осіб, причетних до вчинення злочину, їх зв'язків;

Особа правопорушника – матеріально-відповідальна або службова особа, якій делеговані повноваження відносно певних матеріальних цінностей, що закріплено документально (наказ власника підприємства, посадові інструкції, статут, нормативні акти, накладні тощо). Такі особи мають досить високий освітній рівень, значний професійний досвід, знання щодо технології виробництва, документообігу на підприємстві або певний рівень фінансових можливостей. Особам, які використовують підроблені документи у сфері господарської діяльності, властива висока комунікативна функція. Вони налагоджують відносини з державними службовцями, мають дружні стосунки з працівниками місцевої адміністрації, правоохоронних органів, прокуратурою, судом.

Для прикладу розглянемо кримінальне провадження № 74019000000001358 від 05.09.2021 року, яке кваліфіковано за ознаками складів кримінальних правопорушень, передбачених ч. 3 ст. 191, ч. 2 ст. 209, ч. 3 ст. 362, ч. 2 ст. 366, ч. 3 ст. 365, ч. 2 ст. 367 КК України¹. В ході досудового

¹ Єдиний державний реєстр судових рішень.
URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93340896>

розслідування вказаного кримінального провадження виявлено факти того, що працівниками відділу моніторингу доходів та обліково-звітних систем Києво-Святошинської державної податкової інспекції протягом 2017-2021 років формувались та направлялись до Вишневського управління державної казначейської служби України Київської області висновки про повернення помилково та/або надміру сплачених грошових зобов'язань на рахунки платників без отримання заяв від платників та/або без подання платником податкової декларації за звітний календарний рік та проведення перерахунку за загальним річним оподатковуваним доходом платника податку. В ході досудового розслідування у Вишневському управлінні ГУ ДПС у Київській області та Вишневському управлінні Державної казначейської служби Київської області вилучені реєстри висновків про повернення надміру або помилково сплачених коштів та висновки до них. У зв'язку з вищевказаним, з метою перевірки обставин вчинення кримінального правопорушення, отримання доказів та перевірки вже отриманих доказів, встановлення інших учасників протиправних дій, перевірки причетності цих осіб до вчинення кримінальних правопорушень, виникла необхідність в дослідженні підписів в реєстрах висновків про повернення надміру або помилково сплачених коштів, висновках до них, а також платіжних доручень про перерахування коштів. Проведеними експертизами встановлено, що частину документів підписувала посадова особа А.

Суб'єктами правопорушення вказаних злочинів можуть бути:

- керівники, уповноважені на отримання бюджетних

асигнувань, взяття бюджетних зобов'язань та здійснення видатків з бюджету, а також особи які виконують його повноваження (замовники послуг);

- керівники підприємства, установи, організації, а також особи, які виконують його повноваження (контрагенти за договором із закупівлі);

- голова тендерного комітету, секретар та інші члени тендерного комітету;

- уповноважена особа з проведення процедур закупівлі;

- службові особи які здійснюють технічний нагляд за об'єктом будівництва (інженер з технічного нагляду);

- інші особи.

Способи вчинення та приховування кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності потребують досконалості, для вчинення таких дій як:

- внесення завідомо недостовірної інформації до офіційних документів, на підставі яких здійснюється перерахування грошових коштів казначейськими установами на рахунок підприємств підрядників (договори, акти, накладні, платіжні доручення);

- підrobка офіційних документів, на підставі який здійснюється привласнення або розтрата майна;

- зловживання службовими повноваженнями на стадії закупівлі як з боку тендерного комітету або уповноваженої особи, так і з боку учасників процедури закупівлі;

- завищення вартості матеріалів;

- оцінка матеріалів на підставі завищених, не існуючих відомостей;

- неналежне проведення експертної оцінки проектно-кошторисної документації;

- внесення до офіційних документів відомостей які

фактично не відповідають дійсності;

- обрання каналу збуту та реалізації викраденого майна або способів отримання викрадених безготівкових коштів.

Всі ці дії без наявності фахових знань у сфері господарської діяльності вчинити тяжко, потрібен досвід і знання з різних галузей і спеціальностей.

Дана слідча ситуація є складною та має передбачати здійснення слідчим таких тактичних завдань:

1. Визначення характеру і обсягу відомостей, наявних у матеріалах провадження. Незалежно від повноти таких відомостей слідчий має їх ретельно проаналізувати і на основі висунутих версій, намітити комплекс і послідовність слідчих (розшукових) дій та інших заходів.

2. Сформувати перелік свідків, які очевидно не причетні до вчинення кримінального правопорушення у сфері господарської діяльності (виконували правомірні дії, які не заборонені законодавством України, наприклад: адміністративні або технічні функції, передача документів, надання послуг на основі певного документу тощо).

3. Встановити місце вчинення кримінального правопорушення, (якщо виявлено, вести спостереження за місцем). У разі використання підроблених електронних документів і їх знищення, знайти інтернет-провайдера, який надає телекомунікаційні послуги підприємству, установі, організації, щоб відновити видалені документи.

4. Виявити осіб, причетних до вчинення кримінального правопорушення у сфері господарської діяльності, визначити ролі кожного учасника (організатори, виконавці та інші співучасники).

5. Окреслити комплекс слідчих (розшукових) дій та інших організаційних заходів для викриття усіх учасників, які

приймали участь у вчиненні злочинів у сфері господарської діяльності за допомогою підроблених документів. До таких дій відноється:

- огляд місця події та документів;
- допит свідків - службовців і посадових осіб підприємства, установи чи організації (працівників держслужб які проводили перевірки та виявили ознаки кримінального правопорушення за допомогою підроблених документів);
- тимчасовий доступ до речей і документів (доступ до інформації в електронній системі банку чи підприємства за допомогою якого вчинено кримінальне правопорушення);
- призначення судових експертиз (судово-економічних, криміналістичних, комп'ютерно-технічних тощо);
- надання доручення оперативному підрозділу в порядку ст. 40 КПК України щодо проведення негласних слідчих (розшукових) дій з метою встановлення додаткової доказової інформації відносно злочину, вчиненого у сфері господарської діяльності за допомогою підроблених документів.

Друга ситуація. Встановлено правопорушення у сфері господарської діяльності, вчинене за допомогою використання підроблених документів. Осіб, які виготовляли або використовували підроблені документи встановлено або вони знаходяться у обмеженому колі суб'єктів.

Ситуація характерна для обманного отримання кредитів, легалізації злочинних доходів та інших правопорушень з обмеженим колом осіб. Головним фактором, що обумовлює специфіку формування даної ситуації є те, що вчинення злочинів відбувається під прикриттям підробленої цивільно-правової угоди, і правопорушення таким чином маскується

під невиконання умов угоди суб'єктом підприємницької діяльності. Коло осіб, причетних до такої угоди відомо.

Отже під час розслідування кримінальних правопорушень у такій ситуації використання підроблених документів у сфері господарської діяльності, слід проводити наступний комплекс взаємопов'язаних дій (тактичних операцій):

1. «Правопорушник та співучасники» - дії, спрямовані на затримання осіб, які причетні до підроблення та використання підроблених документів у сфері господарської діяльності).

2. «Підроблений документ» – дії спрямовані на встановлення місця підроблення документів і їх вилучення;

3. «Спосіб підроблення» – дії спрямовані на встановлення використаних злочинцем засобів, методів і прийомів підробки;

4. «Спосіб використання підробленого документа» – дії, спрямовані на виявлення конкретних обставин використання підробленого документа.

З огляду на те, що сучасний документообіг у сфері господарської діяльності здійснюється у електронному форматі створення та підпису документів, ведення різного роду бухгалтерських обліків, додатково щодо підроблених електронних документів слід використовувати такі тактичні операції:

1. «Виконавець (відправник) документа» – дії, спрямовані на підтвердження особи, яка склала та відправила електронний документ або могла це зробити.

2. «Місце відправлення документа» – дії, спрямовані на встановлення місця, з якого було відправлено документ, та особи, чий електронно-цифровий підпис використовувався.

3. «Електронний цифровий підпис» – дії, спрямовані на встановлення обставин щодо порядку утворення, збереження та використання електронного цифрового підпису на підприємстві, з метою перевірки можливості незаконного заволодіння електронний цифровим підписом.

4. «Інформаційна безпека» – дії, спрямовані на вивчення організації захисту системи електронного документообігу у суб'єкта господарювання та встановлення причин і умов, що сприяли вчиненню кримінального правопорушення.

5. «Цифрові розрахунки» – включає дії, спрямовані на вивчення електронних рахунків, криптовалютних бірж які використовує СГД, документи які містять відомості руху віртуальних активів, програмні канали передачі коштів тощо.

Наведені вище типові тактичні операції на початковому етапі розслідування мають включати такі першочергові слідчі (розшукові) дії:

- 1) затримання правопорушника;
- 2) огляд місця події, огляд документів;
- 3) допит підозрюваного, потерпілого, свідків;
- 4) обшук, зокрема груповий обшук;
- 4) тимчасовий доступ до речей і документів; тимчасове вилучення майна;
- 5) проведення судових експертиз.

Крім зазначених слідчих (розшукових) дій здійснюється пошук осіб, причетних до правопорушення, витребування документів щодо господарської діяльності від організацій, установ.

Розглянемо докладніше різновид другої ситуації, яка пов'язана із легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом. Підроблений документ виявлений під час розслідування «основного» правопорушення, що відкрилось

на підставі матеріалів документальної бухгалтерської ревізії або заяви банку.

В даній ситуації висуваються типові версії щодо механізму вчинення правопорушення. Підроблені документи, здебільшого можуть бути виявлені під час розслідування кримінальних правопорушень за основним злочином (легалізації злочинних доходів у сфері господарської діяльності). Отримані під час розслідування кримінального правопорушення докази використання підроблених документів задля отримання кримінального прибутку, слугують підставою для виявлення ознак їх легалізації (відмивання), що, відповідно, сприяє розкриттю предикатного злочину.

У зв'язку з тим, що суб'єкт, який виготовляв підроблені документи, відомий, то може бути виявлене кримінальне правопорушення, яке є «предикатним». Досліджуючи слідчу практику встановлено, що найбільша кількість предикатних злочинів кваліфіковано за такими правопорушеннями: «Привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем» (ст. 191 КК України); «Виготовлення, зберігання, придбання, перевезення, пересилання, ввезення в Україну з метою використання при продажу товарів, збуту або збут підроблених грошей, державних цінних паперів, білетів державної лотереї, марок акцизного податку чи голографічних захисних елементів» (ст. 199 КК України); «Зайняття гральним бізнесом» (ст. 203⁻² КК України); «Підроблення документів, які подаються для проведення державної реєстрації юридичної особи та фізичних осіб – підприємців» (ст. 205⁻¹ КК України); «Ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів)» (ст. 212 КК України); «Шахрайство з фінансовими

ресурсами» (ст. 222 КК України); «Одержання неправомірної вигоди службовою особою» (ст. 368 КК України)¹.

Встановивши предикатне кримінальне правопорушення, необхідно визначити коло осіб, причетних як до вчинення предикатного злочину, так і до основного (легалізації доходів), їх обізнаність про виготовлення та використання підроблених господарських документів. Також встановлюється, які саме підроблені документи дозволили легалізувати кошти, місцезнаходження незаконно отриманих коштів або майна (для вчасного накладення арешту та подальшого відшкодування), а також провести комплекс слідчих (розшукових) дій, спрямованих на отримання доказів незаконності походження таких коштів або майна на кожному етапі вчинення операції з ними після вчинення предикатного злочину.

Одним із найбільш актуальних для розслідування із згаданих вище предикатних правопорушень є «Привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем» під час проведення державних закупівель товарів, робіт, послуг. Дане кримінальне правопорушення важко вчинити однією особою, тому у його вчиненні задіяні, як правило, декілька осіб, кожна з яких має свою роль. З огляду на це, можна виділити такі основні етапи розслідування злочинної технології, яка включає незаконне отримання матеріальних коштів з наступною їх легалізацією.

На першому етапі необхідно чітко визначити предмет злочинного посягання та спосіб його привласнення.

¹ Кримінальний кодекс України : Закон України від 05 квітня 2001 р. № 2341-III. Офіційний веб-портал Верховної Ради України. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>

Завершеним склад злочину «привласнення, розкрадання» вважається після отримання особою можливості розпорядитися коштами або майном на свій розсуд. Таким чином, якщо предметом посягання є кошти (що є найбільш поширеним), необхідно відстежити кожен фінансовий документ (підприємства, установи, організації тощо). У свою чергу, підставою для проведення фінансової операції (перерахування коштів розпорядником) є складання акта прийому-передачі робіт чи послуг, товарів, який підписується представником замовника (розпорядника державних коштів).

На цьому етапі перевіряється саме вчинення предикатного злочину. Так, під час перевірки можна виявити підроблені документи щодо безпідставного перерахування коштів, наприклад: 1) товар не поставлено (роботи, послуги не проведено) взагалі, а підписаний акт прийому-передачі свідчить про інше; 2) товар поставлено, але не той, який зазначений у договорі і акті, а значно дешевший; або не в тій кількості (вартість або об'єм робіт, послуг значно завищено).

У такому випадку, після зарахування державних коштів на рахунок суб'єкта господарської діяльності у службових осіб останнього виникає можливість розпорядитись коштами на свій розсуд. З цього моменту предикатний злочин вважається закінченим і, відповідно, можна переходити до другого етапу – саме факту легалізації доходів.

Діюче законодавство дозволяє вчинити з коштами, які знаходяться на рахунку суб'єкта господарської діяльності, низку операцій, в т.ч.: надати фінансову позику, розмістити на депозитному рахунку, придбати будь-яке майно, цінні папери, придбати валютні кошти для подальшого переказу за межі України по зовнішньоекономічному контракту тощо.

Кожна з цих операцій відслідковується шляхом

детального аналізу руху коштів по банківському рахунку суб'єкта господарської діяльності. Слід зазначити, що існує декілька способів отримання інформації про рух коштів по банківському рахунку:

- оперативний – з використанням оперативних можливостей (потребує наявності оперативних позицій в банківській установі, де обслуговується рахунок);

- процесуальний – в рамках кримінального провадження на підставі ухвали суду про тимчасовий доступ до речей і документів;

Практика розслідування такого роду кримінальних правопорушень свідчить, що переведення у готівку коштів, отриманих злочинним шляхом, частіше за все відбувається з використанням підприємств з ознаками фіктивності, якими є спеціально утворені підприємства, зареєстровані на підставних осіб, без наміру займатись уставною діяльністю, які зовнішньо мають всі ознаки легального підприємства, але фактично використовуються для переведення коштів у готівку, сприяння в ухиленні від сплати податків, легалізації контрабандно ввезеного майна тощо, а також через підставних фізичних осіб-підприємців.

Зазвичай утримувачами (розпорядниками) таких фіктивних підприємств (конвертаційних центрів) є окремі злочинні групи, які спеціалізуються саме на операціях з незаконної мінімізації податків, переведення коштів у готівку, легалізації викраденого чи іншим шляхом незаконно отриманого майна. Зокрема вони і надають послуги щодо підроблених документів, виготовляють їх, адресують суб'єкту господарської діяльності.

Для прикладу розглянемо кримінальне провадження №12016100010011078 за даною слідчою ситуацією. В період

2017 – 2020 роки не встановленою групою осіб, здійснено реєстрацію ряду суб'єктів господарської діяльності на території України з метою надання незаконних послуг з формування податкового кредиту підприємствам реального сектору економіки, сприяння в ухиленні від сплати податків та відмиванні доходів одержаних злочинним шляхом¹. В ході аналітичного дослідження документів встановлено, що зазначені вище суб'єкти господарювання мають відношення щодо підозрілих фінансових операцій, а саме доступ до розпорядження рахунками усіх юридичних осіб дистанційними каналами обслуговування (iFOBS) здійснюється з однієї IP-адреси (109.207.118.71), а також в анкетах клієнтів, поданих до банківських установ для відкриття рахунків зазначено однакову контактну адресу e-mail: 2017@gmail.com, що вказує на взаємний зв'язок зазначених суб'єктів господарювання.

В ході розслідування виявлено ряд ознак компанії-оболонок (згідно Постанови Правління НБУ № 65 щодо клієнтів²), а саме:

- адреса місцезнаходження юридичної особи збігається з адресою масової реєстрації платників податків (за винятком адрес розміщення бізнес-центрів);

- наявність інформації про відкриті кримінальні провадження з розслідування кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності щодо власника особи, її керівників та/або представників юридичної особи;

¹ Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/91997521>

² Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень. Наказ Міністерства юстиції України від 08.10.98 № 53/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text>

- юридична особа не має у власності або користуванні виробничих потужностей, торговельно-складських приміщень, інших активів, необхідних для ведення задекларованої господарської діяльності, або обсяги господарської діяльності не співпадають з обсягами наявних активів;

- кількість працівників (у тому числі таких, що працюють за цивільно-правовими угодами, зокрема договорами підряду) юридичної особи не відповідає виду та обсягам її діяльності;

- кінцевий бенефіціар юридичної особи є керівником, бухгалтером або підписантом цієї установи, підприємства;

- юридичні особи, які зазначають, що мають різних кінцевих бенефіціарів, керівників і різне місцезнаходження, проводять банківські платежі, використовуючи одну і ту саму IP-адресу (Інтернет-протокол);

- постійний мінімальний або нульовий залишок грошових коштів за наявності значних оборотів за рахунками (за даними виписок).

В ході досудового розслідування допитано свідка А., який стверджував про непричетність до зазначених суб'єктів господарювання, господарську діяльність не здійснював, суб'єктів господарювання створював на прохання маловідомих осіб за винагороду у розмірі 6000 грн. на місяць. На підставі матеріалів, зібраних в ході досудового розслідування, особі А. повідомлено про підозру у вчиненні кримінальних правопорушень, передбачених ч. 2 ст.205-1, ч.2. ст. 209, ч. 4 ст. 358 КК України.

З урахуванням особливостей кримінальних правопорушень, вчинених у сфері господарської діяльності, з використанням підроблених документів, необхідно приділяти

увагу виду документа, що стає об'єктом підроблення, для виявлення якого слід здійснити комплекси слідчих (розшукових) дій (тактичних операцій).

Отже для ефективного розслідування кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності, вчинених з використанням підроблених документів, можна констатувати багатоаспектну роль ситуаційного підходу. На практиці він дозволяє побудувати найбільш адекватну модель реальної ситуації, що склалася у кримінальному провадженні та з достатньою точністю прогнозувати слідчу діяльність, випереджаючи дії злочинця (своєчасно концентрувати сили та засоби на найважливішому напрямі).

Ситуаційний підхід у розслідуванні кримінальних правопорушень, вчинених у сфері господарської діяльності з використанням підроблених документів, підвищує ефективність версійного процесу, прийомів усунення випадкових перешкод та інших факторів ризику, дозволяє оптимізувати рефлексивне управління, допомагає уникнути серйозних помилок у розслідуванні.

Незалежно від ситуацій під час кримінального провадження слідчим ефективно використовується така логічна форма мислення, як гіпотеза – імовірне судження про сутність і зміст явища, яке у криміналістиці називається криміналістичною версією¹. Такими явищами для слідчого є особа правопорушника, підроблений документ, спосіб виготовлення та використання документу, негативні наслідки протиправні діяння. Для встановлення обставини правопорушення слідчий будує версії на основі вихідних

¹ Шершньова В. О. Типові слідчі ситуації і програма дій слідчого на початковому етапі розслідування податкових злочинів. Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). 2009. Вип. 21. С. 141-148.

даних.

Версії у прийнято класифікувати з різних підстав. Залежно від суб'єкта, що висуває та перевіряє версії, вони поділяються на оперативно-розшукові, слідчі, експертні та судові. За колом фактів та обставин, що охоплюються версії можуть поділитися на загальні та окремі. Перші стосуються всього кримінального правопорушення, тоді як другі, виступають як припущення щодо окремих елементів розслідуваного делікту: з приводу правопорушника, використаних ним документів, цілей і мотивів. Серед окремих версій виділяються їх розшукові та робочі різновиди. Розшукові версії будуються з приводу місцезнаходження підозрюваного, а робочі – під час проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій. Іноді виокремлюють й інші класифікаційні групи: по предмету доведення версії поділяють на обвинувальні та виправдувальні, за ступенем ймовірності на малоімовірні та найімовірніші, за частотою висування на типові та атипові^{1;2;3;4}.

Діяльність слідчого з побудови та перевірки версій складається з наступних етапів: 1) отримання вихідної інформації; 2) логічна обробка вихідних даних, їх зіставлення із криміналістичною характеристикою; 3) висування версій; 4) формування наслідків із кожної версії; 5) перевірка наслідків шляхом проведення слідчих (розшукових) дій,

¹ Щур Б. В. Теоретичні основи формування та застосування криміналістичних методик: монографія. Харків: Харків юридичний, 2010. 320 с.

² Чернявський С.С. Фінансове шахрайство: методологічні засади розслідування : монографія. Київ : Хай-Тек Прес, 2010. С. 86–93.

³ Шаповал О. В. Криміналістичне забезпечення розслідування економічних злочинів : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2017. 20 с.

⁴ Чаплинський К.О. Тактичне забезпечення розслідування злочинів, вчинених злочинними угрупованнями: монографія. Дніпропетровськ, 2009. 401 с.

процесуальних заходів. Версія буде обґрунтованою лише спираючись на конкретні фактичні дані по справі та інформацію про типові обставини, викладені у криміналістичній характеристиці правопорушень. Кількість версій також залежить від обсягу та достовірності наявних відомостей.

У ході розслідування кримінальних правопорушень, вчинених у сфері господарської діяльності з використанням підроблених документів, як правило, є дані, що допускають достатню кількість різних слідчих версій щодо обставин протиправних дій. Чим змістовніші відомості, тим точніше версій. Тому цілком природно прагнення слідчого вже на початковому етапі досудового розслідування мати максимум інформації про подію вчинення кримінального правопорушення.

Логічна обробка наявних даних щодо розслідування кримінальних правопорушень, вчинених у сфері господарської діяльності з використанням підроблених документів, включає аналіз отриманої інформації, співставлення із відомостями криміналістичної характеристики (або особистим досвідом слідчого) та синтез всіх даних у формулюванні версії. Під час логічного аналізу, предмет роздумів розділяється на складові або виділяються його ознаки для окремого вивчення, як частин цілого. Синтез полягає у поєднанні окремих елементів досліджуваних об'єктів в єдине ціле. Будучи за своєю суттю операціями протилежного характеру, аналіз та синтез під час побудови слідчої версії розслідування кримінальних правопорушень, вчинених у сфері господарської діяльності з використанням підроблених документів, взаємно доповнюють одна одну, допомагаючи слідчому накопичувати потрібну інформацію,

систематизувати та оцінювати її.

При аналізі фактичних даних послідовно вирішуються такі основні питання:

- чи об'єктивні відомості вчинення кримінального правопорушення у сфері господарської діяльності та чи можна їх використовувати для побудови слідчих версій;

- чи є взаємозв'язок між виявленими фактами (підробленими документами) та розслідуванням злочином (правопорушення у сфері господарської діяльності);

- чи немає серед встановлених фактів таких, які зобов'язують слідчого припинити подальше ведення кримінального провадження.

Під час побудови версій у розслідуванні кримінальних правопорушень, вчинених у сфері господарської діяльності з використанням підроблених документів, крім аналізу та синтезу використовуються такі логічні методи, як індукція і дедукція. Індукція – це метод пізнання, що ґрунтується на формально-логічному умовиводі, який дає можливість одержати загальний висновок на основі окремих фактів¹. Наприклад, з факту підписання кількох документів одним чорнилом впливає висновок, що їх виконавцем є одна людина. Дедукція протилежна індукції, є суміжним методом дослідження, за яким відбувається окреме пізнається на основі знання загального². Також до слідчих версій пред'являються дві основні вимоги: обґрунтованість та охоплення всіх реально можливих пояснень події. Обґрунтованість версії означає, що припущення слідчого базується на інформації, що заслуговує на довіру. Версія не

¹ Шепітько В. Ю. Криміналістика. Енциклопедичний словник (українсько-російський і російсько-український) / за ред. акад. НАН України В. Я. Тація. Х. : Право. 2001. 560 с.

² Там само.

може бути втіленням фантазії, в її основі лежать лише перевірені фактичні дані, сукупності яким вона не має права суперечити. Охоплення версіями всіх реально можливих пояснень досліджуваного факту також дуже важливе.

Версійний процес розслідування кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності з використанням підроблених документів зазвичай починається з висування загальних слідчих версій. У кримінальних провадженнях, розслідування яких відкривається за матеріалами оперативних підрозділів необхідно враховувати, які версії перевірялися оперативним шляхом та яких висновків дійшли працівники відповідних підрозділів щодо складу вчиненого кримінального правопорушення, винної особи тощо. З огляду на це у кримінальному провадженні висуваються різні загальні слідчі версії, проте слідчий зобов'язаний детально вивчити та проаналізувати необхідні дані, критично оцінити обґрунтованість висновків версій за матеріалами оперативно-розшукових заходів щодо обставин, що підлягають встановленню. Не виключені випадки, коли встановлюються суттєві протиріччя між даними, отриманими процесуальним шляхом, та відомостями з оперативних підрозділів.

У кримінальних провадженнях загальні версії будуються на сукупності певних обставин. Загальні версії висуваються з приводу всіх невідомих та сумнівних обставин розслідування кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності, вчинених з використанням підроблених документів. Щоб вихідні дані, які є у розпорядженні слідчого, були достатніми для висування загальних версій про вчинення кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності з використанням підроблених

документів, вони мають свідчити:

- про наявність суспільно небезпечного діяння;
- діяння містить ознаки кримінального правопорушення, передбаченого відповідною статтею КК України;
- має місце одно правопорушення або декілька, взаємопов'язаних правопорушень (злочинна технологія), наприклад ухилення від сплати податків або легалізація доходів, контрабанда і ухилення від сплати податків;
- про відсутність обставин, що виключають кримінальну відповідальність за вчинене.

Побудова та перевірка окремих слідчих версій дозволяє більш повно та всебічно дослідити всі обставини кримінального провадження. Окремі версії висувуються щодо часу, місця виготовлення та використання підроблених документів; способу та засобів кримінального правопорушення; конкретного місця змісту дій злочинця; суспільно небезпечних наслідків (заподіяної шкоди); характеру та ступіню вини кожного співучасника тощо¹.

Для отримання достовірних даних, що дозволяють висунути обґрунтовані версії, надзвичайно важливими є своєчасність та кваліфіковане провадження невідкладних слідчих (розшукових) дій. При цьому необхідно враховувати характер об'єкта зазіхання, спосіб, час та місце вчинення кримінального правопорушення, вид використаного підробленого документа тощо. Під час побудови версії щодо суб'єкта кримінального правопорушення (особи, яка підроблювала документи, або особи, яка їх використовувала) коло осіб спочатку окреслюється у загальному вигляді, та у

¹ Степанюк Р.Л. Криміналістика та Forensic Sciences: проблеми диференціації та інтеграції. Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. 2021. Вип. 94 (3). С. 263-272.

міру надходження нових фактичних даних постійно зменшується, доки не з'явиться можливість припустити конкретного суб'єкта. Одночасно конкретизується форма та ступінь вини, з'ясовуються мета та мотиви застосування підроблених документів у сфері господарської діяльності.

Розглянуті вище положення, є вихідною інформацією для планування розслідування кримінальних правопорушень, вчинених у сфері господарської діяльності з використанням підроблених документів, із забезпеченням чіткості проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій.

Висновки до розділу 3

Початковий етап досудового розслідування економічних злочинів із використанням підроблених документів має стратегічне значення для результативності всього кримінального процесу. Від своєчасності внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань, правильності кваліфікації діяння та визначення підслідності залежить не лише ефективність доказування, а й забезпечення процесуальної справедливості.

Нормативну основу початку розслідування становлять положення Конституції України, Кримінального процесуального кодексу, міжнародних актів і підзаконних інструкцій, які регламентують порядок фіксації ознак кримінального правопорушення. Стаття 214 КПК України визначає універсальний механізм початку розслідування, проте на практиці виникають складнощі щодо оцінки достатності відомостей для внесення запису до ЄРДР, особливо коли факт підробки встановлюється лише після експертизи.

Типовими проблемами початкової стадії є нечітке формулювання фабули злочину, помилкова кваліфікація, невизначеність підслідності, а також порушення строків внесення відомостей до реєстру. Вирішення цих питань потребує розробки уніфікованих алгоритмів первинної перевірки, створення електронних форм фіксації даних та системи попереднього аналітичного моніторингу документів.

Практичний аспект організації початкового розслідування передбачає комплексну взаємодію слідчого, прокурора, оперативних підрозділів і експертів. Важливою є

належна підготовка до призначення експертиз, забезпечення збереження документів і визначення джерел підробки. Для цього доцільно застосовувати спеціалізовані ІТ-інструменти, цифрову трасологію та електронні системи обміну доказами між відомствами.

Отже, підвищення ефективності досудового розслідування можливе шляхом інституціоналізації спеціалізованих слідчих підрозділів з економічних злочинів, посилення прокурорського процесуального нагляду та запровадження стандартів доказування, сумісних із практикою ЄСПЛ. Такі заходи дозволять мінімізувати процесуальні ризики та забезпечити баланс між інтересами правосуддя і правами суб'єктів господарювання.

РОЗДІЛ 4. ТАКТИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ВЧИНЕНИХ У СФЕРІ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ З ВИКОРИСТАННЯМ ПІДРОБЛЕНИХ ДОКУМЕНТІВ

4.1. Взаємодія під час досудового розслідування кримінальних правопорушень, вчинених у сфері господарської діяльності з використанням підроблених документів

Сучасна практика розслідування кримінальних правопорушень, вчинених у сфері господарської діяльності з використанням підроблених документів, свідчить про необхідність ефективної взаємодії між різними суб'єктами кримінального провадження. Складність таких злочинів, їх міжгалузевий характер, використання сучасних технологій для підробки документів та приховування слідів злочинної діяльності вимагають координованих зусиль слідчих органів, оперативних підрозділів, експертних установ та контролюючих органів.

Актуальність дослідження взаємодії під час розслідування економічних злочинів із використанням підроблених документів обумовлена кількома чинниками. По-перше, зростанням складності таких злочинів та їх транснаціонального характеру, що потребує координації зусиль різних правоохоронних органів як на національному, так і на міжнародному рівні. По-друге, розвитком

інформаційних технологій, які створюють нові можливості для взаємодії, але водночас вимагають удосконалення традиційних форм співпраці. По-третє, необхідністю підвищення ефективності розслідування в умовах обмежених ресурсів та жорстких процесуальних строків.

Теоретичною основою дослідження взаємодії є сучасні наукові концепції криміналістичних методик, які розглядають розслідування злочинів як складну систему взаємопов'язаних елементів¹. Важливе значення має також розуміння доказування як методу пізнання в процесі розслідування злочинів, що передбачає активну взаємодію всіх учасників процесу².

Пізнавальна діяльність слідчого, яка становить основу розслідування, неможлива без ефективної взаємодії з іншими суб'єктами кримінального провадження³. Особливо це стосується початкового етапу кримінального провадження, коли формується стратегія розслідування та визначаються основні напрями збирання доказів⁴.

Метою дослідження є комплексний аналіз особливостей взаємодії під час досудового розслідування кримінальних правопорушень, вчинених у сфері господарської діяльності з

¹ Zhuravel, V. A. (2012). *Kryminalistychni metodyky: suchasni naukovi kontseptsii: monohrafiia* [Forensic methods: modern scientific concepts: monograph]. Kharkiv: Vyd. ahents. "Apostil" (in Ukrainian).

² Kirmach, L. A. (2003). *Dokazuvannia yak metod piznannia v protsesi rozsliduvannia zlochyntiv: dys. . kand. yuryd. nauk: spets. 12.00.09* [Proof as a method of cognition in the process of crime investigation: dissertation of candidate of legal sciences: specialty 12.00.09]. Kharkiv (in Ukrainian).

³ Stratonov, V. M. (2010). *Teoretychni osnovy ta praktyka piznavalnoi diialnosti slidchoho: avtoref. dys. . kand. yuryd. nauk: 12.00.09* [Theoretical foundations and practice of investigator's cognitive activity: author's abstract of dissertation of candidate of legal sciences: 12.00.09]. Kharkiv (in Ukrainian).

⁴ Yushko, V. O. (2014). *Sutnist piznannia na pochatkovomu etapi kryminalnoho provadzhennia: dys. . kand. yuryd. nauk: 12.00.09* [The essence of cognition at the initial stage of criminal proceedings: dissertation of candidate of legal sciences: 12.00.09]. Kharkiv (in Ukrainian).

використанням підроблених документів, виявлення проблемних аспектів та розробка рекомендацій щодо підвищення ефективності такої взаємодії. Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити такі завдання: проаналізувати теоретичні основи взаємодії під час розслідування економічних злочинів; дослідити форми та методи взаємодії слідчих органів з оперативними підрозділами; охарактеризувати особливості співпраці з експертними установами; вивчити специфіку взаємодії з контролюючими органами; проаналізувати роль міжнародної співпраці у розслідуванні транснаціональних економічних злочинів.

Теоретичні основи взаємодії під час розслідування кримінальних правопорушень ґрунтуються на фундаментальних принципах криміналістичної науки та кримінального процесу. Сучасні наукові концепції криміналістичних методик розглядають взаємодію як необхідну умову ефективного розслідування складних злочинів¹.

Взаємодія у кримінальному провадженні являє собою систему узгоджених дій різних суб'єктів, спрямованих на досягнення спільної мети - встановлення істини у кримінальній справі. Така система характеризується наявністю спільних цілей, розподілом функцій між учасниками, координацією дій у часі та просторі, обміном інформацією та ресурсами. Особливості взаємодії під час розслідування економічних злочинів із використанням підроблених документів обумовлені специфікою цих

¹ Lukashevych, V. H., & Yunatskyi, O. V. (2008). Modeliuvannia u kryminalistytsi ta piznavalnii diialnosti slidchoho: monohrafiia [Modeling in criminalistics and cognitive activity of investigator: monograph]. Kyiv: KNT (in Ukrainian).

правопорушень. По-перше, такі злочини часто мають міжгалузевий характер, що потребує залучення фахівців з різних сфер діяльності. По-друге, доказування підробки документів вимагає проведення складних експертних досліджень, що обумовлює необхідність тісної співпраці з експертними установами. По-третє, латентний характер багатьох економічних злочинів робить особливо важливою роль оперативних підрозділів у їх виявленні та розслідуванні.

Теорія професійного спілкування, розроблена у криміналістичній науці, має особливе значення для розуміння взаємодії під час розслідування злочинів¹. Ефективне спілкування є основою успішної взаємодії між різними суб'єктами кримінального провадження і передбачає не тільки обмін інформацією, але й координацію дій, узгодження позицій, подолання конфліктних ситуацій.

Моделювання у криміналістиці та пізнавальній діяльності слідчого дозволяє створювати оптимальні схеми взаємодії для розслідування різних категорій злочинів². Застосування методів моделювання особливо важливе при розслідуванні складних економічних злочинів, коли необхідно координувати дії великої кількості учасників та оптимально розподілити ресурси.

Пізнавальна діяльність слідчого, яка становить основу розслідування, має колективний характер і передбачає активну участь різних суб'єктів у процесі збирання, перевірки та оцінки доказів³. Ця теза набуває особливого значення при

¹ Lukashevych, V. H. (1993). *Osnovy teorii profesiinoho spilkuvannia: avtoref. dys. . kand. yuryd. nauk: 12.00.09* [Fundamentals of the theory of professional communication: author's abstract of dissertation of candidate of legal sciences: 12.00.09]. Kyiv (in Ukrainian).

² Lukashevych, V. H., & Yunatskyi, O. V. (2008). *Modeliuvannia u kryminalistytsi ta piznavalnii diialnosti slidchoho: monohrafiia* [Modeling in criminalistics and cognitive activity of investigator: monograph]. Kyiv: KNT (in Ukrainian).

³ Stratonov, V. M. (2010). *Teoretychni osnovy ta praktyka piznavalnoi diialnosti*

розслідуванні економічних злочинів, де складність предмета дослідження вимагає залучення широкого кола фахівців.

Початковий етап кримінального провадження має вирішальне значення для формування ефективної системи взаємодії¹. Саме на цьому етапі визначаються основні учасники розслідування, встановлюються форми та методи їх співпраці, розподіляються функції та відповідальність. Помилки в організації взаємодії на початковому етапі можуть негативно вплинути на весь процес розслідування.

Взаємодія слідчих органів з оперативними підрозділами є одним з ключових елементів ефективного розслідування економічних злочинів із використанням підроблених документів. Особливості такої взаємодії обумовлені специфікою завдань, які вирішуються оперативними підрозділами, та характером інформації, яку вони можуть надати для потреб досудового розслідування.

Оперативні підрозділи відіграють важливу роль у виявленні економічних злочинів, оскільки такі правопорушення часто мають латентний характер і не завжди стають відомими правоохоронним органам через заяви потерпілих. Використання оперативно-розшукових заходів дозволяє виявити ознаки злочинної діяльності на ранній стадії та забезпечити збирання первинної інформації про можливі правопорушення².

slidchoho: avtoref. dys. . kand. yuryd. nauk: 12.00.09 [Theoretical foundations and practice of investigator's cognitive activity: author's abstract of dissertation of candidate of legal sciences: 12.00.09]. Kharkiv (in Ukrainian).

¹ Yushko, V. O. (2014). Sutnist piznannia na pochatkovomu etapi kryminalnoho provadzhennia: dys. . kand. yuryd. nauk: 12.00.09 [The essence of cognition at the initial stage of criminal proceedings: dissertation of candidate of legal sciences: 12.00.09]. Kharkiv (in Ukrainian).

² Kaliuha, K. V. (2014). Zbyrannia, obrobka ta vykorystannia pochatkovoi informatsii pro zlochyn i osobu zlochyntsia: navchalno-metod. posibnyk [Collection, processing and use of initial information about crime and the person of the criminal: educational-methodical

При розслідуванні злочинів із використанням підроблених документів оперативні підрозділи можуть надавати слідчим цінну інформацію про джерела походження підроблених документів, особи, причетні до їх виготовлення та використання, існуючі злочинні схеми та способи їх реалізації. Така інформація часто стає основою для планування слідчих дій та визначення напрямів розслідування.

Важливим аспектом взаємодії є координація проведення слідчих дій та оперативно-розшукових заходів. Неузгоджені дії можуть призвести до втрати важливих доказів, демаскування оперативної роботи, ускладнення розслідування. Тому необхідне чітке планування та координація всіх заходів з урахуванням специфіки конкретної справи.

Криміналістичне забезпечення діяльності спеціалізованих підрозділів, які займаються розслідуванням економічних злочинів, передбачає розробку спеціальних методик взаємодії з оперативними підрозділами¹. Такі методики мають враховувати особливості різних видів економічних злочинів та специфіку оперативної роботи у цій сфері².

Обмін інформацією між слідчими органами та оперативними підрозділами має здійснюватися у формах, передбачених законом, з дотриманням вимог

manual]]. Zaporizhzhia: KPU (in Ukrainian).

¹ Lysenko, V. V. (2004). Kryminalistychne zabezpechennia diialnosti podatkovoi militsii (teoriia ta praktyka): monohrafiia [Forensic support of tax police activities (theory and practice): monograph]. Kyiv: Lohos (in Ukrainian).

² Kirmach, L. A. (2003). Dokazuvannia yak metod piznannia v protsesi rozsliduvannia zlochyniv: dys. . kand. yuryd. nauk: spets. 12.00.09 [Proof as a method of cognition in the process of crime investigation: dissertation of candidate of legal sciences: specialty 12.00.09]. Kharkiv (in Ukrainian).

конфіденційності та збереження державної таємниці. Водночас необхідно забезпечити оперативність передачі інформації та її повноту для ефективного використання у кримінальному провадженні.

Особливої уваги потребує питання використання результатів оперативно-розшукової діяльності як доказів у кримінальному провадженні. Не вся інформація, отримана оперативним шляхом, може бути безпосередньо використана як доказ. Необхідне її процесуальне закріплення шляхом проведення відповідних слідчих дій.

Експертні дослідження відіграють ключову роль у доказуванні фактів підробки документів при розслідуванні економічних злочинів. Ефективність такої співпраці значною мірою залежить від правильної організації взаємодії між слідчими органами та експертними установами на всіх етапах кримінального провадження¹.

Початковий етап співпраці з експертними установами передбачає визначення необхідних видів експертиз, вибір відповідних експертних установ та експертів, підготовку матеріалів для експертного дослідження. При цьому слідчий має враховувати специфіку конкретної справи, складність експертних завдань, наявність необхідного обладнання та кваліфікованих фахівців.

Збирання, обробка та використання початкової інформації про злочин має особливе значення для організації експертних досліджень². Якість первинної інформації,

¹ Lukashevych, V. H., & Yunatskyi, O. V. (2008). Modeliuvannia u kryminalistytsi ta piznavalnii diialnosti slidchoho: monohrafiia [Modeling in criminalistics and cognitive activity of investigator: monograph]. Kyiv: KNT (in Ukrainian).

² Kaliuha, K. V. (2014). Zbyrannia, obrobka ta vykorystannia pochatkovoi informatsii pro zlochyn i osobu zlochyntsia: navchalno-metod. posibnyk [Collection, processing and use of initial information about crime and the person of the criminal: educational-methodical manual]. Zaporizhzhia: KPU (in Ukrainian).

правильність її систематизації та аналізу впливають на формулювання питань для експерта та вибір методів дослідження.

При розслідуванні злочинів із використанням підроблених документів найчастіше призначаються такі види експертиз: почеркознавча експертиза для встановлення автора підпису або рукописного тексту, технічна експертиза документів для виявлення способу виготовлення та ознак підробки, експертиза матеріалів документів для дослідження паперу, чорнила, тонера, комплексна експертиза для вирішення складних багатоаспектних завдань.

Формулювання питань для експертизи є одним з найбільш відповідальних етапів взаємодії з експертними установами. Питання мають бути чіткими, конкретними, не виходити за межі компетенції експерта, не містити правових оцінок. Неправильно сформульовані питання можуть призвести до отримання неповної або неточної інформації, необхідності проведення додаткових експертиз¹.

Підготовка матеріалів для експертного дослідження потребує особливої уваги до забезпечення їх повноти та якості. Експерт має отримати всі необхідні об'єкти дослідження, порівняльні матеріали, довідкові дані. Неповнота або неякісність наданих матеріалів може негативно вплинути на результати експертизи.

Контроль за ходом експертного дослідження є важливим аспектом взаємодії слідчих органів з експертними установами. Слідчий має право отримувати інформацію про хід експертизи, звертатися з проханням про роз'яснення

¹ Stratonov, V. M. (2010). *Teoretychni osnovy ta praktyka piznavalnoi diialnosti slidchoho: avtoref. dys. . kand. yuryd. nauk: 12.00.09* [Theoretical foundations and practice of investigator's cognitive activity: author's abstract of dissertation of candidate of legal sciences: 12.00.09]. Kharkiv (in Ukrainian).

окремих питань, надавати додаткові матеріали за потреби. Водночас необхідно дотримуватися принципу незалежності експерта та не втручатися у процес дослідження.

Оцінка висновку експерта є заключним етапом співпраці з експертними установами. Слідчий має перевірити висновок на предмет його повноти, обґрунтованості, відповідності поставленим питанням. У випадку виявлення недоліків або суперечностей може бути призначена додаткова або повторна експертиза.

Контролюючі органи відіграють важливу роль у виявленні та розслідуванні економічних злочинів із використанням підроблених документів. Такі органи у процесі здійснення своїх контрольних функцій часто виявляють ознаки кримінальних правопорушень та можуть надати слідчим органам цінну інформацію для розслідування¹. Основними контролюючими органами, з якими здійснюється взаємодія при розслідуванні економічних злочинів, є органи державної податкової служби, державної митної служби, державної аудиторської служби, національного банку, інші спеціалізовані контролюючі органи. Кожен з цих органів має свою специфіку діяльності та може надати різні види інформації.

Органи державної податкової служби володіють інформацією про фінансово-господарську діяльність суб'єктів господарювання, їх податкові зобов'язання, факти порушення податкового законодавства. При розслідуванні злочинів із використанням підроблених документів така інформація може мати вирішальне значення для встановлення обставин

¹ Tishchenko, V. V. (2017). Rozkryttia zlochyniv yak piznavalna diialnist i osnovne zavdannia rozsliduvannia [Crime solving as cognitive activity and main task of investigation]. In Tishchenko V.V. Vybrani pratsi [Selected works] (pp. 386-391). Odesa: Vydavn. dim "Helvetyka" (in Ukrainian).

справи.

Державна митна служба може надати інформацію про зовнішньоекономічну діяльність підприємств, факти порушення митного законодавства, використання підроблених документів при здійсненні митних операцій. Ця інформація особливо важлива при розслідуванні транснаціональних економічних злочинів. Взаємодія з контролюючими органами має здійснюватися на основі чітко визначених правових процедур з дотриманням принципу законності та збереження конфіденційної інформації. Важливо забезпечити оперативність обміну інформацією та її достовірність.

Теоретичні та практичні проблеми методики розслідування злочинів включають питання ефективної взаємодії з контролюючими органами¹. Розробка спеціальних методик такої взаємодії дозволяє підвищити якість розслідування та скоротити його строки. Особливої уваги потребує питання використання результатів контрольних заходів як доказів у кримінальному провадженні. Не всі матеріали контрольних органів можуть бути безпосередньо використані як докази. Необхідне їх процесуальне оформлення та перевірка у встановленому законом порядку². Координація дій слідчих органів та контролюючих органів особливо важлива при проведенні одночасних заходів у рамках кримінального провадження та контрольних

¹ Tyshchenko, V. V., Bartsytska, A. A., Vashchuk, O. P., & Hres, Yu. O. (2016). *Teoretychni ta praktychni problemy metodyky i taktyky rozsliduvannia zlochyniv: navchalno-metod. posibnyk* [Theoretical and practical problems of methodology and tactics of crime investigation: educational-methodical manual]. Odesa: Yurydychna literatura (in Ukrainian).

² Tyshchenko, V. V., Bartsytska, A. A., Vashchuk, O. P., & Hres, Yu. O. (2016). *Teoretychni ta praktychni problemy metodyky i taktyky rozsliduvannia zlochyniv: navchalno-metod. posibnyk* [Theoretical and practical problems of methodology and tactics of crime investigation: educational-methodical manual]. Odesa: Yurydychna literatura (in Ukrainian).

процедур. Неузгоджені дії можуть призвести до взаємного заважання та зниження ефективності як розслідування, так і

Глобалізація економічних процесів та розвиток інформаційних технологій сприяють зростанню кількості транснаціональних економічних злочинів, включаючи ті, що вчиняються з використанням підроблених документів. Такі злочини часто мають складну структуру, коли окремі епізоди злочинної діяльності відбуваються в різних країнах, що потребує координованих зусиль правоохоронних органів різних держав.

Міжнародна співпраця у розслідуванні економічних злочинів здійснюється на основі міжнародних договорів про правову допомогу у кримінальних справах, конвенцій про боротьбу з організованою злочинністю, двосторонніх угод між правоохоронними органами різних країн. Основними формами такої співпраці є взаємна правова допомога, екстрадиція, спільні розслідування, обмін інформацією. Особливості міжнародної співпраці при розслідуванні злочинів із використанням підроблених документів обумовлені необхідністю перевірки автентичності документів, виданих в інших країнах, встановлення фактів їх підробки, виявлення джерел походження підроблених документів. Це потребує тісної співпраці з відповідними органами іноземних держав та обміну спеціальною інформацією.

Процедури міжнародної правової допомоги часто є досить тривалими, що може негативно вплинути на ефективність розслідування. Тому важливе значення має розвиток прямих контактів між правоохоронними органами різних країн, створення спрощених процедур обміну

інформацією у невідкладних випадках¹. Використання сучасних інформаційних технологій відкриває нові можливості для міжнародної співпраці у розслідуванні економічних злочинів. Створення міжнародних баз даних, систем автоматизованого обміну інформацією, технологій дистанційної ідентифікації дозволяє значно підвищити ефективність співпраці та скоротити її строки.

Проблеми методології криміналістики включають питання адаптації національних методик розслідування до міжнародних стандартів та вимог². Розробка уніфікованих підходів до розслідування транснаціональних злочинів дозволяє підвищити ефективність міжнародної співпраці.

Ефективна взаємодія під час розслідування економічних злочинів неможлива без налагодженої системи інформаційного забезпечення. Сучасні вимоги до швидкості та якості розслідування потребують використання автоматизованих інформаційних систем, баз даних, засобів телекомунікацій для забезпечення оперативного обміну інформацією між учасниками взаємодії³.

Інформаційне забезпечення взаємодії включає кілька основних компонентів: системи збирання та систематизації інформації, бази даних різного призначення, засоби передачі та обміну інформацією, системи аналізу та обробки інформації, засоби захисту інформації від несанкціонованого

¹ Zhuravel, V. A. (2012). Kryminalistychni metodyky: suchasni naukovi kontseptsii: monohrafiia [Forensic methods: modern scientific concepts: monograph]. Kharkiv: Vyd. ahents. "Apostil" (in Ukrainian).

² Kohutych, I. I. (2016). Problemy metodolohii kryminalistyky ta inshykh yii skladovykh chastyn: navchalnyi posibnyk [Problems of methodology of criminalistics and its other components: textbook]. Ternopil: Pidruchnyky i posibnyky (in Ukrainian).

³ Lysenko, V. V. (2004). Kryminalistychne zabezpechennia diialnosti podatkovoi militsii (teoriia ta praktyka): monohrafiia [Forensic support of tax police activities (theory and practice): monograph]. Kyiv: Lohos (in Ukrainian).

доступу.

При розслідуванні злочинів із використанням підроблених документів особливе значення мають спеціалізовані бази даних, що містять зразки автентичних документів, інформацію про виявлені підробки, дані про осіб, причетних до виготовлення підроблених документів. Створення та ведення таких баз даних потребує координованих зусиль різних відомств та організацій.

Розкриття злочинів як пізнавальна діяльність значною мірою залежить від якості інформаційного забезпечення¹. Сучасні методи аналізу великих масивів даних дозволяють виявляти приховані зв'язки між різними фактами, встановлювати закономірності злочинної діяльності, прогнозувати можливі напрями розвитку ситуації. Важливим аспектом інформаційного забезпечення є забезпечення конфіденційності та захисту персональних даних. При обміні інформацією між різними органами необхідно дотримуватися вимог законодавства про захист персональних даних та забезпечувати належний рівень кібербезпеки. Стандартизація форматів даних та протоколів обміну інформацією є необхідною умовою ефективної взаємодії. Різні відомства часто використовують несумісні інформаційні системи, що ускладнює обмін даними. Розробка єдиних стандартів дозволяє подолати ці проблеми.

Ефективна взаємодія під час розслідування економічних злочинів потребує чіткого правового регулювання та належної організаційної структури. Недосконалість правової бази або організаційних механізмів може стати серйозною

¹ Tishchenko, V. V. (2017). Rozkryttia zlochyniv yak piznavalna diialnist i osnovne zavdannia rozsliduvannia [Crime solving as cognitive activity and main task of investigation]. In Tishchenko V.V. Vybrani pratsi [Selected works] (pp. 386-391). Odesa: Vydavn. dim "Helvetyka" (in Ukrainian).

перешкодою для налагодження ефективної співпраці між різними суб'єктами кримінального провадження.

Правове регулювання взаємодії здійснюється на кількох рівнях: конституційному, законодавчому, підзаконному. Конституційні принципи визначають загальні засади діяльності правоохоронних органів та їх взаємодії. Законодавчий рівень встановлює конкретні процедури та механізми взаємодії. Підзаконні акти деталізують порядок практичної реалізації взаємодії¹. Основними принципами правового регулювання взаємодії є принцип законності, який вимагає здійснення всіх дій у межах, встановлених законом; принцип координації, що передбачає узгодження дій різних суб'єктів; принцип відповідальності за результати спільної діяльності; принцип конфіденційності при обміні службовою інформацією. Організаційна структура взаємодії включає постійні та тимчасові координаційні органи, робочі групи, оперативні штаби. Постійні координаційні органи забезпечують стратегічне планування взаємодії та вирішення системних проблем. Тимчасові структури створюються для вирішення конкретних завдань у рамках окремих кримінальних проваджень.

Розподіл компетенції між різними суб'єктами взаємодії має бути чітко визначеним для уникнення дублювання функцій та забезпечення ефективного використання ресурсів. Кожен учасник взаємодії має виконувати притаманні йому функції та нести відповідальність за результати своєї діяльності. Контроль за здійсненням взаємодії є необхідною умовою її ефективності. Система контролю має включати

¹ Tyshchenko, V. V., Bartsytska, A. A., Vashchuk, O. P., & Hres, Yu. O. (2016). *Teoretychni ta praktychni problemy metodyky i taktyky rozsliduvannia zlochyniv: navchalno-metod. posibnyk* [Theoretical and practical problems of methodology and tactics of crime investigation: educational-methodical manual]. Odesa: Yurydychna literatura (in Ukrainian).

внутрішній контроль з боку керівництва відповідних органів, взаємний контроль з боку зовнішніх органів, громадський контроль. Ефективний контроль дозволяє своєчасно виявляти недоліки у взаємодії та вживати заходів для їх усунення.

Планування взаємодії має здійснюватися на стратегічному та тактичному рівнях. Стратегічне планування визначає довгострокові цілі та завдання взаємодії, основні напрями розвитку співпраці. Тактичне планування стосується конкретних заходів у рамках окремих кримінальних проваджень та має враховувати особливості кожної справи. Сучасна практика розслідування економічних злочинів із використанням підроблених документів виявляє низку проблем у сфері взаємодії між різними суб'єктами кримінального провадження. Ці проблеми мають системний характер та потребують комплексного вирішення на законодавчому, організаційному та технічному рівнях.

Однією з основних проблем є недосконалість нормативно-правової бази, що регулює взаємодію між різними правоохоронними органами. Існуючі нормативні акти часто містять прогалини або суперечливі положення, що ускладнюють практичну реалізацію взаємодії. Особливо це стосується регулювання обміну інформацією між органами різної відомчої підпорядкованості¹. Організаційні проблеми включають недостатню координацію дій різних органів, дублювання функцій, неефективний розподіл ресурсів. Відсутність єдиної системи управління процесом взаємодії призводить до розпорошення зусиль та зниження загальної ефективності розслідування.

¹ Yushko, V. O. (2014). *Sutnist piznannia na pochatkovomu etapi kryminalnoho provadzhennia: dys. . kand. yuryd. nauk: 12.00.09* [The essence of cognition at the initial stage of criminal proceedings: dissertation of candidate of legal sciences: 12.00.09]. Kharkiv (in Ukrainian).

Технічні проблеми пов'язані з несумісністю інформаційних систем різних відомств, застарілістю технічного оснащення, недостатнім рівнем автоматизації процесів обміну інформацією. Це значно уповільнює процеси взаємодії та знижує якість інформаційного забезпечення розслідування. Кадрові проблеми включають недостатню підготовку працівників до здійснення ефективної взаємодії, відсутність спеціалізованих навичок роботи в міжвідомчих групах, низький рівень мотивації до участі у спільних заходах. Особливо гострою є проблема підготовки фахівців, здатних працювати з сучасними технологіями підробки документів.

Інформаційні проблеми стосуються якості та повноти інформації, що передається між учасниками взаємодії, своєчасності її надання, забезпечення конфіденційності. Неякісна інформація може призвести до прийняття помилкових рішень та зниження ефективності розслідування. Вирішення цих проблем потребує комплексного підходу, що включає вдосконалення нормативно-правової бази, оптимізацію організаційних структур, модернізацію технічного оснащення, підвищення кваліфікації кадрів, розвиток інформаційних технологій. Перспективними напрямками вдосконалення взаємодії є впровадження цифрових технологій для автоматизації процесів обміну інформацією та координації дій, створення єдиних інформаційних систем для всіх учасників взаємодії, розробка стандартизованих протоколів взаємодії, формування спеціалізованих міжвідомчих підрозділів. Розвиток штучного інтелекту та машинного навчання відкриває нові можливості для аналізу великих масивів інформації, виявлення прихованих зв'язків між фактами, автоматизованого

виявлення ознак підробки документів. Ці технології можуть значно підвищити ефективність взаємодії та якість розслідування.

Воєнний стан в Україні створив особливі умови для діяльності правоохоронних органів та внес специфічні особливості у процес взаємодії під час розслідування економічних злочинів. Ці особливості стосуються як організаційних аспектів взаємодії, так і змісту завдань, що вирішуються у процесі розслідування. Обмеження пересування та функціонування окремих установ ускладнюють традиційні форми взаємодії, такі як спільні наради, виїзні засідання, безпосередні контакти між представниками різних органів. Це потребує більш широкого використання дистанційних форм співпраці, відеоконференцій, електронного документообігу.

Зміни у структурі злочинності в умовах воєнного стану включають появу нових видів економічних злочинів, пов'язаних з використанням підроблених документів для незаконного отримання гуманітарної допомоги, державних субсидій, соціальних виплат. Це потребує адаптації існуючих методик взаємодії до нових умов¹. Мобілізація частини кваліфікованих кадрів та їх переорієнтація на вирішення завдань оборони країни призвела до скорочення чисельності фахівців, здатних ефективно розслідувати складні економічні злочини. Це потребує більш раціонального використання наявних ресурсів та підвищення ефективності взаємодії. Активізація міжнародної співпраці у сфері надання правової допомоги Україні створила нові можливості для взаємодії з

¹ Lukashevych, V. H., & Yunatskyi, O. V. (2008). Modeliuvannia u kryminalistytsi ta piznavalnii diialnosti slidchoho: monohrafiia [Modeling in criminalistics and cognitive activity of investigator: monograph]. Kyiv: KNT (in Ukrainian).

іноземними правоохоронними органами, але водночас потребує адаптації національних процедур до міжнародних стандартів.

Кібербезпека набула критичного значення в умовах воєнного стану, що потребує посилення заходів захисту інформації при здійсненні взаємодії між різними органами. Використання захищених каналів зв'язку, шифрування інформації, верифікація учасників комунікації стали обов'язковими елементами взаємодії¹.

Аналіз особливостей взаємодії під час досудового розслідування кримінальних правопорушень, вчинених у сфері господарської діяльності з використанням підроблених документів, дозволяє зробити кілька важливих висновків щодо стану та перспектив розвитку цього напрямку криміналістичної діяльності. Взаємодія між різними суб'єктами кримінального провадження є необхідною умовою ефективного розслідування економічних злочинів із використанням підроблених документів. Складність таких злочинів, їх міжгалузевий характер, необхідність використання спеціальних знань з різних сфер діяльності роблять неможливим успішне розслідування силами лише одного органу. Теоретичні основи взаємодії ґрунтуються на фундаментальних принципах криміналістичної науки та кримінального процесу, що розглядають розслідування як складну систему взаємопов'язаних елементів. Сучасні концепції пізнавальної діяльності слідчого підкреслюють колективний характер процесу встановлення істини у кримінальній справі. Основними формами взаємодії є

¹ Stratonov, V. M. (2010). *Teoretychni osnovy ta praktyka piznavalnoi diialnosti slidchoho: avtoref. dys. . kand. yuryd. nauk: 12.00.09* [Theoretical foundations and practice of investigator's cognitive activity: author's abstract of dissertation of candidate of legal sciences: 12.00.09]. Kharkiv (in Ukrainian).

співпраця слідчих органів з оперативними підрозділами, експертними установами, контролюючими органами, іноземними правоохоронними органами. Кожна форма має свою специфіку та потребує особливих підходів до організації та здійснення.

Ефективність взаємодії значною мірою залежить від якості інформаційного забезпечення, яке включає системи збирання, обробки, передачі та захисту інформації. Сучасні вимоги до швидкості та якості розслідування потребують широкого використання автоматизованих інформаційних систем та цифрових технологій. Організаційно-правові аспекти взаємодії потребують подальшого вдосконалення через наявність низки системних проблем, включаючи недосконалість нормативно-правової бази, організаційні недоліки, технічні проблеми, кадрові питання. Вирішення цих проблем потребує комплексного підходу на державному рівні. Особливості взаємодії в умовах воєнного стану вимагають адаптації існуючих форм і методів співпраці до нових реалій, включаючи більше використання дистанційних технологій, посилення заходів кібербезпеки, оптимізацію використання обмежених ресурсів. Перспективи розвитку взаємодії пов'язані з впровадженням сучасних інформаційних технологій, штучного інтелекту, систем автоматизованого аналізу даних. Ці технології можуть значно підвищити ефективність взаємодії та якість розслідування економічних злочинів.

Міжнародна співпраця набуває все більшого значення у зв'язку з глобалізацією злочинності та необхідністю координованих зусиль для боротьби з транснаціональними економічними злочинами. Розвиток прямих контактів між правоохоронними органами різних країн, спрощення

процедур обміну інформацією є важливими напрямками підвищення ефективності міжнародної співпраці. Практичне значення результатів дослідження полягає у можливості їх використання для вдосконалення методик розслідування економічних злочинів, підготовки методичних рекомендацій для працівників правоохоронних органів, розробки програм підвищення кваліфікації фахівців. Теоретичні висновки можуть бути використані для подальших наукових досліджень у сфері криміналістичної методики та тактики розслідування злочинів.

4.2. Проведення слідчих (розшукових) дій для отримання інформації з матеріальних й особистісних джерел у розслідуванні кримінальних правопорушень, вчинених у сфері господарської діяльності з використанням підроблених документів

Під час розслідування кримінальних правопорушень, вчинених у сфері господарської діяльності з використанням підроблених документів, важливим є своєчасний огляд місця події або документів. Огляд є найбільш поширеною слідчою (розшуковою) дією, адже він проводився у 100% кримінальних проваджень досліджуваної нами категорії кримінальних правопорушень. Огляд місця події – це слідча (розшукова) дія, ефективність провадження якої обумовлює успішність подальшого розслідування, повноцінного виконання завдань кримінального провадження, що визначені та закріплені у ст. 2 КПК України.

Термін «місце події» по різному тлумачиться науковцями. Так, В. І. Алексєйчук, В. П. Корж, А. А. Вознюк, І. В. Жук, О. В. Таран, С. С. Чернявський вважають місцем події, що підлягає слідчому огляду, лише ту територію, приміщення, де безпосередньо відбулася протиправна подія^{1;2;3}. Проте такий висновок є, на наш погляд, дещо передчасним, адже на початковому етапі досудового розслідування ще невідомо, де саме було вчинено кримінальне правопорушення. На цьому етапі лише можна стверджувати про місце, де були виявлені ознаки вчиненого кримінального правопорушення, або місце, на яке вказали потерпілий чи свідки. Ю. І. Кондра розглядає місцем події «певну просторову ділянку території, суші, водної поверхні та дна водоймів, де вчинено кримінальне правопорушення або знайдені його матеріальні наслідки»⁴. К. О. Чаплинський, місцем події в кримінальних провадженнях про підробку документів, грошей вважає: «а) місце, де провадилася підробка документів, грошових знаків або цінних паперів; б) місце їхнього збуту; в) місце виявлення предметів, що викривають злочинця»⁵. Цілком вірно вчений вважає, що поняття «місце події» є значно ширшим, ніж поняття «місце злочину», тому що місце злочину – це територія, ділянка, де

¹ Алексєєва О. О. Розслідування окремих видів злочинів: навч. посіб. 2-ге вид. перероб. та доп. / О. О. Алексєєв, В. В. Веселовський, В. В. Пясецький. К.: Центр навчальної літератури, 2014. 320 с.

² Кваліфікація та розслідування порушення законів і звичаїв війни : наук.- практ. посіб. / А. А. Вознюк, І. В. Жук, О. В. Таран, С. С. Чернявський та ін.; за заг. ред. М. С. Цуцкірідзе, В. В. Чернея, А. А. Вознюка. К. : Норма права, 2023. 322 с.

³ Корж В.П. Огляд місця події: процесуальні особливості, криміналістичні рекомендації. Науко-практичний посібник для слідчих, прокурорів, поліцейських патрульної та кримінальної поліції: монографія. Харків: 2018. 264 с.

⁴ Кондра Ю. І. Особливості механізму вчинення економічних злочинів у сфері кредитування та їх розслідування. Право і безпека. 2006. № 51. С. 75–78.

⁵ Чаплинський К.О. Тактика проведення окремих слідчих дій : монографія. Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2006. 308 с.

відбувалася злочинна подія. Під місцем події вчений визначає «територію (приміщення, ділянка місцевості), у межах якої відбувалася злочинна подія або були виявлені її наслідки, з усіма пов'язаними між собою і зазначеною подією наслідковими і просторовими зв'язками, слідами, об'єктами злочинних посягань, знаряддями злочину і змінами в матеріальній обстановці, що цікаві для органів досудового розслідування»¹.

Загалом, одні вчені розглядають поняття «місце події» та «місце злочину» як поняття різнозначні за обсягом (місце події – місце, де були виявлені сліди; місце злочину – місце, де було вчинено кримінальне правопорушення), інші ж вказують, що одне з понять є ширшим (місце події – місце, де було вчинено злочин та (або) виявлені сліди кримінального правопорушення). Дискурс з даного питання є зрозумілим, адже мова йде про використання понять, які між собою є подібними. Водночас слід зробити акцент саме на специфіці кримінального процесуального законодавства, адже саме воно є підґрунтям для оцінки і тлумачення відповідних понять. У КПК України застосовується поняття «місце події», а тому, на нашу думку, за основу необхідно брати саме позицію законодавця, особливо з урахуванням того, що цей дискурс повинен мати не тільки теоретичну основу, а й переміщатися у практичну площину².

Відповідно до вимог ч. 3 ст. 214 КПК України огляд місця події може проводитися у невідкладних випадках до

¹ Чаплинський К. О. Тактичне забезпечення розслідування діяльності злочинних угруповань : монограф. Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ; Ліра ЛТД, 2010. 304 с.

² Гуцуляк М.Я., Сьоміна Н.А. Особливості проведення огляду місця події при розслідуванні розкрадання у сфері будівництва. Науковоінформаційний вісник Право. 2016. № 1 (13). С. 240-246.

внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань, тобто до початку досудового розслідування. Відповідно до ч. 3 ст. 237 КПК України, «для участі в огляді може бути запрошений потерпілий, підозрюваний, захисник, законний представник та інші учасники кримінального провадження. З метою одержання допомоги з питань, що потребують спеціальних знань, слідчий, прокурор для участі в огляді може запросити спеціалістів¹.

Оцінюючи роль суб'єктів кримінального процесу при проведенні огляду місця події, необхідно концентруватися на їх повноваженнях, адже вони не однакові для окремих суб'єктів – учасників кримінальних процесуальних відносин (на відміну від компетенції). Якщо ж дивитися на принципові відмінності між правами та повноваженнями, то значною мірою необхідно робити акцент саме на зв'язок особи, яка залучається до кримінальних процесуальних відносин, з державою. Повноваження реалізують ті суб'єкти, які напряду пов'язані з державою та виконують від її імені та в її інтересах завдання задля розслідування кримінальних правопорушень. У зв'язку з цим доцільно поділити всіх суб'єктів, які приймають участь в огляді місця події, на три групи: а) особи, які мають повноваження та безпосередньо проводять огляд місця події; б) особи, які залучаються до проведення огляду місця події уповноваженими на те учасниками кримінального провадження для сприяння в його проведенні; в) особи, які залучаються до огляду місця події для забезпечення власних прав та інтересів².

¹ Кримінальний процесуальний кодекс України від 11.09.2020. № 4651-VI. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2013, № 9-10, № 11-12, № 13, ст.88. / URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення 09.02.2024).

² 1Zherdev V. K. Features and tactics of conducting separate investigations when fake documents are detected in the sphere of economic activities. Recht der Osteuropäischen

У ч. 1 ст. 237 КПК України зазначено, що слідчий, прокурор проводять огляд місцевості, приміщення, речей та документів з метою виявлення та фіксації відомостей щодо обставин вчинення злочину.

Огляд місця події є важливою слідчою (розшуковою) дією, від успішності і оперативності проведення якої залежить розкриття злочину та ефективність розслідування. Огляд місця події є першочерговою, невідкладною слідчою дією, яка являє собою безпосереднє сприйняття слідчим, прокурором об'єктів з метою виявлення слідів злочинів, з'ясування обстановки події та інших обставин, які мають значення для розкриття та розслідування кримінальних правопорушень, вчинених у сфері господарської діяльності з використанням підроблених документів

Слідчому, прокурору доцільно використовувати наступні криміналістичні рекомендації щодо підготовки до виїзду на місце події після отримання повідомлення про злочинні дії на підприємстві, установі та організації:

- в'яснити, яка подія, де, коли сталося; хто і коли виявив подію;

- дати вказівку поліцейським патрульної поліції організувати охорону місця події; опитати співробітників підприємства, установи, організації; забезпечити присутність понятих;

- залучити до участі в огляді спеціалістів, з урахуванням сфери і предмета злочинного посягання;

- дати завдання спеціалісту-криміналісту перевірити стан техніко-криміналістичних засобів;

- залучити до участі в огляді оперативних працівників

правоохоронних органів.

- доповісти керівнику слідчого відділу про виїзд на місце події та узгодити з ним склад слідчо-оперативної групи і забезпечення її транспортними засобами.

Під час робочого етапу огляду місця події слідчий, прокурор мають дотримуватися певних криміналістичних правил:

1. Визначення меж загального огляду приміщення, сховища, іншого місця та способів послідовного дослідження обстановки вчинення кримінального правопорушення.

2. Проведення за участю спеціаліста детального огляду службового приміщення, фінансової, бюджетної установи, бази, сховища та інших приміщень суб'єктів підприємницької діяльності.

3. Виявлення та вилучення коштів, документів, речей, здійснення фотозйомки та упакування речових доказів.

4. Огляд вилучених у суб'єкта господарської діяльності документів;

5. Виявлення слідів пальців рук, мікрооб'єктів на грошових, паперових виробах та інших предметах, вилучених у суб'єкта господарської діяльності.

6. Висування версій, які виникли в ході огляду місця події¹.

Основними завданнями огляду місця події є встановлення ознак події злочину, вчиненого за допомогою підроблених документів, виявлення слідів і доказів, пов'язаних з особою, яка виготовила та використовувала підроблені документи. Під час огляду місця події слідчий,

¹ Корж В.П. Огляд місця події: процесуальні особливості, криміналістичні рекомендації. Науко-практичний посібник для слідчих, прокурорів, поліцейських патрульної та кримінальної поліції: монографія. Харків: 2018. 264 с.

прокурор можуть отримати такі дані:

1. Про особу злочинця:

- кількість осіб, які вчинили кримінальне правопорушення;
- посада осіб з підприємства, установи, організації, виконувані ними функції під час використання підроблених документів;
- наявність певних кримінальних або професійних навичок;
- дані, що свідчать про підготовку до злочину.

2. Про особу потерпілого:

- фізична чи юридична особа;
- посада, матеріально-відповідальна особа підприємницької діяльності;
- функції на підприємстві, організації.

3. Про спосіб вчинення кримінального правопорушення:

- дії злочинця, пов'язані із підготовкою до вчинення правопорушень у сфері господарської діяльності;
- дії злочинця, спрямовані на приховування слідів злочину (шахрайської діяльності, контрабанди, легалізації злочинних доходів тощо) з підробленими документами;
- спосіб підроблення документу (повне, часткове підроблення);
- наслідки використання підроблених документів.

4. Про обстановку вчинення кримінального правопорушення:

- місце де було виготовлені або використані підроблені документи;
- обставини, що сприяли вчиненню злочину¹.

¹ Романенко Д.О. Психологічні аспекти огляду місця події: монографія. Луганськ: Луганський державний університет внутрішніх справ ім. Е.О. Дідоренко,

Як свідчать матеріали слідчої та судової практики слідчий, прокурор часто оглядають місце затримання підозрюваних на підприємствах, установах та організаціях на гарячому з одночасним вилученням предметів, речей, документів. До таких місць відносяться: службові приміщення фінансової, бюджетної установи, суб'єкта підприємницької діяльності; житлові приміщення, які суб'єкти господарської діяльності використовували з метою реалізації своїх злочинних намірів; бази, сховища, підсобні приміщення суб'єктів підприємницької діяльності; транспортні засоби, які суб'єкти господарської діяльності використовували з метою реалізації своїх злочинних намірів; платформи інформаційних технологій та віртуальний простір (електронні особисті кабінети).

Щодо огляду комп'ютерних даних, то такий огляд зумовлює труднощі у виявленні та дослідженні наявних слідів правопорушення. У таких випадках фактично завжди доводиться застосовувати спеціальні заходи для фіксування виявленої недовговічної інформації, наприклад щодо поточних мережевих IP-з'єднань. Це своєю чергою вимагає застосування спеціальних знань з урахуванням вірогідності швидкого знищення злочинцем електронних слідів (підроблених електронних документів), тому своєчасність виявлення таких слідів підробленого документа у сфері господарської діяльності має виключне важливе значення.

Зазвичай документи, що мають ознаки підроблення, утворюються в результаті внутрішньо проведених господарських операцій, які в більшості випадках містяться на комп'ютері. Під час огляду комп'ютерних даних

здійснюється підключення заздалегідь підготовленого накопичуваного (флеш, вінчестер) до службового комп'ютера, відкриття (виконання) файлів засобами асоційованого програмного забезпечення та безпосереднього сприйняття уповноваженою особою інформації, яку несуть такі дані, з подальшим копіюванням даних. Варто пам'ятати, що комп'ютерні дані можуть містити шкідливий код (так звані «вірус»). Для забезпечення безпеки робочого комп'ютера та збереження досліджуваних даних від видалення вірусними програмами, огляд даних доцільно здійснювати з використанням так званих «віртуальних машин». Окрім того, особа, яка проводить огляд (або залучений спеціаліст), має вжити заходів для недопущення внесення змін до даних під час їх огляду. Дані, що містяться в Інтернеті у відкритому доступі (на вебсайтах), оглядаються з використанням службового комп'ютера слідчого з доступом до Інтернету та програмного забезпечення веб-браузера.

Для забезпечення допустимості комп'ютерних даних, отриманих при огляді, будь-які дії з ними мають здійснюватися уповноваженими особами суто за допомогою сертифікованого та справного службового обладнання, з використанням ліцензійного програмного забезпечення. Використання несертифікованого, несправного обладнання або неліцензійного програмного забезпечення може призвести до викривлення інформації, отриманої з комп'ютерних даних, через апаратні та/або програмні збої та помилки, але навіть без будь-яких збоїв отримані дані можуть бути поставлені під сумнів. Коли досліджуваний носій комп'ютерних даних захищений чи зашифрований і в разі, якщо в залученого спеціаліста відсутні технічні можливості дослідити його вміст (наприклад, відсутній необхідний

інтерфейс підключення або програмне забезпечення), носій слід вилучити для подальшого направлення на дослідження в межах судової експертизи комп'ютерної техніки та програмних продуктів.

Особливостями відрізняється огляд документів під час розслідування правопорушень, вчинених у сфері господарської діяльності за допомогою підроблених документів. Огляд має особливості в залежності від змісту документів.

Під час проведення огляду *документів першої групи* криміналістичний (правовий) аналіз проводиться у такій послідовності: оцінка реквізитів документа (відповідність документа до встановлених зразків); аналіз співвідношення найменування та змісту документа, мети його оформлення та відповідності чинним нормативно-правовим актам; порівняння документів, вилучених у суб'єкта підроблення, адресата підроблення та третіх осіб, що відображають одну і ту ж або кілька пов'язаних між собою операцій. Особливістю огляду цієї групи документів є те, що виявлення недостовірних даних, які є у цих документах, зазвичай пов'язано з необхідністю отримання інших кореспондуючих документів (інформації) щодо порівняльного аналізу. Тому виявити інтелектуальну підробку під час дослідження цих документів без проведення зустрічних перевірок, допитів свідків, отримання інформації від реєструючих, ліцензуючих державних органів практично неможливо.

Під час проведення огляду *документів другої групи* потрібна участь спеціаліста для криміналістичного (економічного) аналізу документів. Оцінюється правова підстава оформлення та реальність (підтвердження з інших джерел) проведення конкретних фінансово-господарських

операцій. Виявлене спотворення інформації про цільове призначення та економічну природу зарахованих на рахунки в банках коштів вказуватиме на їх незаконне перерахування та переведення в готівку. Особливу увагу під час проведення порівняльного аналізу слід звернути на дані первинного обліку, так як ці відомості є вихідними для формування бухгалтерської, податкової, митної інформації, а часткова підробка цієї документації тягне за собою формування повного підроблення при подальшому оформленні документів.

Під час проведення огляду *документів третьої групи* необхідна участь спеціаліста у конкретній сфері економічної діяльності (оподаткування, митного контролю та ін.). Особливістю огляду цієї групи документів є те, що їх форми та перелік відомостей, що підлягають внесенню, визначені нормативно-правовими актами, тому виявити інтелектуальну, похідну підробку для дослідження цих документів без проведення порівняльного аналізу з документами першої та другої групи нереально.

Під час проведення огляду *документів четвертої групи* слідчим може бути отримана інформація, що відображає документальну сторону підроблення, інформація про «тіньового» директора, про інших учасників злочинної діяльності, про легалізацію грошових коштів, здобутих злочинним шляхом, тому результати такого огляду підлягають комплексній перевірці у системі зібраних доказів. За результатами огляду окремого документу у тому випадку, якщо для вчинення правопорушення використовувався комплект документів, не можна зробити висновок про підробку, тому слід оглядати та аналізувати взаємопов'язані документи. Такий аналіз спеціаліст і слідчий проводять під

час виявлення ознак інтелектуального підроблення: кожен документ поміщається ними в комплекс наявних даних, що дозволяє виявити різну за обсягом і цінністю інформацію про спосіб кримінального правопорушення. Аналітична функція, що виконується слідчим, полягає у виявленні ознак підроблення та можливих взаємозв'язків підробленого документа з обстановкою події та обставинами, встановлення яких має важливе значення для розслідування кримінального правопорушення.

Комплексне рішення розумових завдань, пов'язаних з оцінкою виявленої інформації, дозволяє в ході огляду документів використовувати метод моделювання (формулювати інтелектуальну модель події, зіставляючи наявну інформацію зі способом вчинення аналогічних кримінальних правопорушень). Отримана інформація дозволить визначити часові зв'язки події з аналізованими документами та визначити коло суб'єктів, які працювали з документом для їхнього подальшого допиту. У ряді випадків результат активної цілеспрямованої діяльності слідчого з огляду всіх груп документів, що цікавлять, відіграє ключову роль у встановленні способу вчинення і приховування кримінального правопорушення.

Для встановлення матеріальної підробки документа необхідний його ретельний комплексний огляд, аналіз змісту та стилю документа, почерку і машинописного тексту, підписів, реєстраційних позначок (дати, номера), матеріалу документа (папір, барвники), а також знаків, що посвідчують даний документ – відбитків печаток і штампів. Таке попереднє дослідження в певних випадках дозволяє встановити ознаки як інтелектуальної, так і матеріальної підробки.

Огляд документів поділяється на два етапи. На першому етапі ретельно вивчається зміст документа з метою виявлення можливих протиріч, аналізується зміст загального тексту та тексту бланка. При цьому може бути встановлення використання підроблювачем невідповідних бланків, невідповідного характеру та змісту документа відбитків печаток і штампів, знищення або дописки частин тексту. Далі досліджується топографічне розміщення загального тексту відносно до країв паперу, підписів, додаткових надписів, відбитків печаток і штампів, окремих частин документів відносно один одного. На другому етапі огляду з'ясовується, чи не піддавався документ будь-яким змінам, тобто чи має ознаки часткової матеріальної підробки. Перш за все досліджуються відбитки печаток і штампів на можливість їх підробки одним з описаних вище способів. Для цього документ вивчається під різними кутами до джерела освітлення, а також на просвіт, у термінових випадках використовуючи лупу та інші збільшувальні прилади.

Оглядається поверхня документа в ультрафіолетових променях. Якщо в документі є ділянки, які піддавались травленню (змиванню), то спостерігається нерівномірна яскравість поверхні паперу в зв'язку з локальною обробкою його хімічними речовинами. При наявності бурих, жовтих плям на поверхні паперу документа у місці розташування записів, слабо видимих штрихів, що не входять у конфігурацію літер, нерівномірній яскравості поверхні паперу, інших люмінесцючих штрихів, крім тих, які читаються при загальному освітленні, можна зробити висновок, що документ змінювався шляхом травлення або змивання

У ході огляду бажано використовувати найпростіші

прилади: лупу та ультра променевий освітлювач. Лупи мають збільшення від 2 до 20-30 крат. Для отримання збільшеного зображення лупа поміщається перед оком, а предмет, який розглядається, – на відстані, трохи меншій за фокусну відстань лупи. Деякі речовини, виступаючи безбарвними, відповідно, невидимими у звичайному світлі, виявляються за яскравою люмінесценцією у ультрафіолетових променях. Завдяки цій здібності ультрафіолетових променів люмінесцентний аналіз у його найпростішій формі можливо використовувати під час огляду для виявлення як повної, так і часткової (наприклад, яка здійснюється шляхом дописки, травлення) підробки документів. Використовуючи ультрафіолетові промені, іноді можливо відновити записи, які піддавались травленню. У якості джерела ультрафіолетових променів можна використовувати спеціальні прилади для перевірки грошових знаків, які є у банківських установах та касах.

В протоколі огляду доцільно відображати не абсолютно всю досліджену інформацію, а тільки ті дані, які, на думку слідчого, мають значення для кримінального провадження та можуть використовуватись у доказуванні. До описової частини протоколу слід заносити розшифровки, текстові описи ключових моментів аудіо- та відеофайлів; для відеофайлів також скріншоти стопкадрів, на яких відображено речі, документи, відомості, які мають значення для кримінального провадження.

Суттєвим моментом огляду місця події під час розслідування кримінальних правопорушень, вчинених у сфері господарської діяльності з використанням підроблених документів, є фіксація виявлених слідів. Для побудови належної і цілісної системи доказів, тобто перетворення

виявленої інформації та слідів використаного підробленого документа на доказ є складання протоколу [¹, с. 54].

Протокол слідчого огляду складається з трьох частин (вступної, описової та заключної). У вступній частині відповідного протоколу з урахуванням вимог ч. 3 ст. 104 КПК України зазначається відомості про місце, час проведення огляду, уповноважену особу, яка його проводить, усіх присутніх осіб, зокрема й залучених спеціалістів, застосовані технічні засоби фіксації, їхні технічні характеристики та використані носії інформації, відомості щодо повідомлення учасників огляду про застосування технічних засобів. Наприклад, коли здійснюється безперервне відеофіксування екрана комп'ютера, в якому оглядаються електронні документи, у вступній частині протоколу має бути вказано модель і серійний номер використаної камери або назву та версію програмного забезпечення для візуалізації зображення з екрана.

Під час огляду комп'ютерних даних доцільно детально описувати у протоколі дії (операції) слідчого або спеціаліста із комп'ютерною технікою та результати таких дій. Окрім того, до описової частини протоколу має бути занесена інформація, яку містять оглянуті електронні дані у формі, придатній для сприйняття їхнього змісту людиною (тобто у візуальній формі, тоді як аудіовізуальний вираз цієї інформації може міститися на комп'ютерних носіях як додатків до протоколу).

Можна визначити, що основним завданням слідчого під час огляду місця події кримінальних правопорушень,

¹ Коваленко А. В. Організація і тактика проведення огляду комп'ютерних даних. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки». № 4 (2023). С. 53-58.

вчинених у сфері господарської діяльності з використанням підроблених документів, є: ознайомлення з матеріальною обстановкою місця підроблення або використання підроблених документів; виявлення матеріальних чи віртуальних слідів підроблення документів, їх фіксація, вилучення, забезпечення захисту від руйнування, псування, знищення, зміни; аналіз вихідної інформації та висування загальних та окремих версій; при огляді місця події відразу після вчинення правопорушення (використання підробленого документу) організація переслідування та затримання правопорушника за «гарячими слідами». Після проведення огляду місця події та документів здійснюється аналіз отриманих даних, визначається коло осіб яких необхідно допитати, щоб виявити нові факти, підтвердити і перевірити наявні докази.

Крім цього, допит є також поширеною слідчою (розшуковою) дією, яка проводиться під час розслідування правопорушень, вчинених у сфері господарської діяльності з використанням підроблених документів. Допит проводився у 100% досліджуваних нами кримінальних проваджень. Допит є найпоширенішою та найважливішою слідчою (розшуковою) дією в кримінальному судочинстві, що має на меті отримання відомостей та інформації щодо суті кримінального провадження.

Відомо, що ефективність будь-якого різновиду допиту залежить не лише від дотримання норм кримінального процесуального законодавства, але й від використання розроблених криміналістичною наукою тактичних прийомів та методів. Саме тому, суттєву роль у проведенні допиту відіграє його тактичне наповнення. Семантично в загальному, родовому понятті тактика – це сукупність засобів і прийомів

у досягненні наміченої мети. Криміналістична ж інтерпретація цього поняття вносить в нього, природно, елемент умовності, оскільки очевидно, що немає рівності між військовою і криміналістичною тактикою (вони співвідносяться як родове і похідне поняття). Проте такі її елементи, як організація і планування дій, оцінні і поведінкові моменти, наявність прийомів дії виправдовують використання цього терміну.

Серед науковців, які досліджували ті чи інші аспекти криміналістичної тактики проведення допиту, є: В. К. Весельський, А. Ф. Волобуєв, Н. В. Грищенко, Є. Є. Демидова, Н. М. Калинюк, Л. Л. Каневський, В. О. Коновалова, Л. М. Максимішин, Н. В. Павлюк, Д. М. Піскун, М. І. Смирнов, Л. Д. Удалова, В. Ю. Шепітько, В. П. Шибіко і багато інших.

До загальних положень тактики допиту належать активність; цілеспрямованість; об'єктивність і повнота; а також при допиті необхідно враховувати особисті індивідуальні риси особи яка допитується та її місце у сфері господарської діяльності. Розглянемо їх детальніше.

Активність допиту. Слідчий повинен утримувати ініціативу на допиті, вміло використовувати для досягнення мети необхідні тактичні прийоми, чітко дотримуючись при цьому вимог закону. В більшості випадків підозрювані особи, які допитуються ухиляються від дачі правдивих свідчень, тому слідчому необхідно дотримуватись всіх законних засобів і практичних рекомендацій, щоб отримати більше правдивих свідчень.

Цілеспрямованість допиту. Допит проводять за попередньо складеним планом, для отримання конкретної, а не будь-якої різноманітної інформації. Цілеспрямованість

забезпечується наявністю у слідчого чіткого уявлення про предмет допиту і прагненням досягнути поставленої мети.

Об'єктивність і повнота допиту. Полягає в тому, що слідчий не має права за власним бажанням скоротити отримані свідчення; змінювати їх відповідно до власних уявлень про хід подій; нав'язувати допитуваному ці уявлення. Об'єктивність допиту гарантується тим, що закон забороняє ставити допитуваному навідні питання. А гарантія повноти – у вимозі якомога точнішого, дослівного викладу свідчень допитуваного.

Врахування особистих рис допитуваного. Успіх допиту залежить від того, наскільки повно слідчий візьме до уваги і використає при допиті індивідуальні та особисті особливості допитуваного: його темперамент, звички, культурно-освітній рівень, професійні якості, світогляд та ін. Враховувати психологічні особливості допитуваного потрібно при виборі тактичних прийомів допиту. Без такого врахування неможливо встановити психологічний контакт з допитуваним, а це – неодмінна умова отримання правдивих показань під час допиту. Під психологічним контактом розуміють створення такої атмосфери допиту, при якій допитуваний з повагою відноситься до слідчого, розумінням його завдань

Допит певної особи може відбуватися один або кілька разів, з метою здобути основні показання або уточнити, доповнити уже наявні. Залежно від цього розрізняють такі допити: первинний; повторний; додатковий¹.

Під час первинного допиту його предмет, як правило, з'ясовують цілком. Однак є випадки, коли з тактичних

¹ Весельський В.К. Сучасні проблеми допиту (процесуальні, організаційні і тактичні аспекти) : монографія. Харків. 1999. 126 с.

міркувань слідчий навмисне не торкається тих чи інших обставин, оскільки їх з'ясування пов'язане з попереднім проведенням інших слідчих дій. Повторний допит проводять для з'ясування всіх або певних обставин, з приводу яких допитуваний вже давав свідчення на попередньому допиті. Повторний допит має на меті деталізувати, уточнити раніше отримані свідчення; отримати повторні свідчення для порівняння їх із початковими; виявити у них можливі протиріччя; схилити допитуваного до зміни зайнятої ним неправильної позиції – отримати від нього правдиві свідчення. На відміну від повторного, додатковий допит – це процес отримання свідчень про ті обставини кримінального провадження, що не обговорювались на попередніх допитах. Його головне завдання – поповнити додатковою інформацією уже отримані свідчення. Тому додатковий допит може будуватися за схемою: запитання – відповідь, тобто без вільної розповіді допитуваного¹.

Допит при розслідуванні кримінальних правопорушень, вчинених у сфері господарської діяльності за допомогою підроблених документів, включає процес отримання показань від особи (суб'єкта господарської діяльності), яка володіє певною інформацією, що має значення для кримінального провадження. Проведення цієї складної слідчої дії, вимагає від слідчого високої загальної та професійної культури, глибокого знання людей, їх психології, майстерного володіння тактико-криміналістичними прийомами, зокрема знаннями в області господарської діяльності. Оскільки мета допиту – отримати повні та об'єктивно відображаючи дійсність показання, що є джерелом доказів, а наявні в них

¹ Шепітько В.Ю. Допит: науково-практичний посібник. Харків, 1998. 35 с.

фактичні дані – доказами¹.

Для підозрюваного показання є ще й засобом захисту від підозри. На допиті здебільшого підозрюваний не бажає говорити правду чи навіть не хоче давати жодних показань, або навпаки, у потерпілого є прагнення повідомити слідчому все відоме йому по злочинні дії у сфері господарської діяльності. У ході допиту допитуваний передає слідчому інформацію про розслідувану подію, її обставини та пов'язаних з нею осіб. Процес формування цих показань – від відтворення до передачі інформації – носить психологічний характер. При цьому на психіку людини впливають численні об'єктивні та суб'єктивні фактори, дія яких неминуче позначається на повноті та об'єктивності свідчень². Такими факторами, що перешкоджають відтворенню розслідуваної події є: обставини в яких здійснювалися злочинні дії з підробленими документами; в якому стані перебуває допитаний: страх, переляк, хвилювання; які дії особисто здійснював: чинив опір, намагався утекти, хто йому в цьому допомагав, чим обґрунтовані його висновки, думки і т. ін.

Запорукою успішного допиту є чітке усвідомлення того, яку інформацію, за допомогою яких прийомів і засобів слід отримати слідчому від допитуваного. Коло тих обставин, які слідчий планує з'ясувати шляхом допиту, складає предмет допиту. До предмету допиту належать: обставини, пов'язані з власне підробленими документами (спосіб виготовлення, місце використання, обладнання, час та ін.); обставини використання підроблених документів, дані, які встановлюють або заперечують вину окремих осіб; обставини

¹ Вапнярчук В.В. Досудове провадження. Глава 14. Кримінальний процес: підручник. Харків : Право. 2013. с. 334.

² Удалова Л.Д. Допит як засіб процесуального доказування на досудовому слідстві. Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності. 2012. № 4. С. 123–126.

характеру і розміру шкоди, заподіяних злочином. До предмету допиту також можуть входити обставини, що сприяли вчиненню предикатного злочину. Взагалі предметом допиту можуть виступати всі обставини, що мають значення для з'ясування істини у розслідуванні кримінальних правопорушень, вчинених у сфері господарської діяльності за допомогою підроблених документів. Предмет допиту залежить як від процесуального статусу допитуваного, так і від того, якою інформацією він володіє¹.

Існує низка загальних положень процесуального й тактичного характеру, що застосовуються при проведенні допитів у кримінальних провадженнях різних видів. Під час підготовки до допитів у процесі розслідування кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності, вчинених за допомогою підроблених документів, майже в кожному випадку потрібно ознайомлюватися зі значною кількістю документів та нормативних актів щодо регулювання порядку ведення господарських операцій (наприклад, виготовлення, зберігання промислової продукції або проектування, будівництва й експлуатації будівель і споруд). Необхідно також мати уявлення про склад і зміст діяльності учасників цих процесів, розподіл їхніх функцій. Проведення допиту осіб, які є обізнаними у господарській діяльності потребує володіння спеціальними знаннями та термінологією.

З урахуванням складних у провадженні слідчих ситуацій слід побудувати оптимальну послідовність допитів адресатів підроблення (свідків), суб'єкта підроблення (підозрюваного) та інших осіб, для з'ясування їхньої причетності до вчинення протиправних дій. Для визначення послідовності виклику на

¹ Максимішин Л.М. Судовий допит: процесуальне і криміналістичне дослідження: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Львів, 2016. 250 с.

допит осіб, які мають криміналістично значущу інформацію, виходячи із системи дій суб'єкта підроблення за певний період, слід проаналізувати, який обсяг даних може бути відомий кожній особі. Спочатку слід допитувати свідків, які у переважній більшості схильні до надання правдивих показань – працівників контролюючих органів, потім адресатів підроблення.

Вивчення кримінальних проваджень дає змогу зробити ще деякі загальні висновки про типові коло свідків, які допитуються у таких провадженнях, до яких віднесено:

- працівники органів державного податкового контролю, а також інші особи, які здійснюють перевірки господарської діяльності, виконують окремі контрольні функції або є фахівцями в галузі бухгалтерського обліку (наприклад, податкові інспектори, аудитори, ревізори);

- бухгалтерські працівники й інші посадові особи суб'єкта підприємницької діяльності (партнери в ланцюзі формування податкового кредиту), які безпосередньо здійснювали облік господарської діяльності та складали звітність;

- особи, які брали участь у проведенні окремих етапів господарської або фінансової діяльності (юристи, секретарі, нотаріуси, касири, митники, представники охоронних структур, комірники, вантажники, водії, банківські службовці та ін.);

- осіб, які брали участь у вчиненні предикатного злочину, але не є співучасниками легалізації злочинних доходів;

- осіб, які хоча й виконували операції з підробленими документами, але не усвідомлювали злочинну природу походження майна чи коштів, з якими здійснювалися

фінансові операції або укладалися цивільно-правові правочини;

- осіб, яким відома будь-яка інформація щодо обставин використання підроблених документів (легалізації та суб'єкта легалізації доходів);

- підставні особи, які вказані як засновники, керівники або працівники фіктивних суб'єктів господарської діяльності;

- знайомі підозрюваних та обвинувачуваних за позаслужбовою ознакою (родичі, колеги, сусіди, друзі, коханці).

Підготовка до допиту передбачає:

- 1) ознайомлення з матеріалами кримінального провадження. Насамперед це документи, що стосуються порядку виконання певних робіт, посадові обов'язки, нормативні документи, що визначають вимоги ведення господарської діяльності, порядок виконання робіт, отримання консультацій спеціаліста;

- 2) ознайомлення зі спеціальною літературою з метою вивчення певних термінів, удосконалення понятійного апарату; з'ясування призначення та зв'язку господарських операцій тощо. Якщо потрібні спеціальні знання, пов'язані з особливостями галузевої специфіки діяльності, потрібно отримати відповідні консультації;

- 3) визначення спеціаліста (спеціалістів), якого доцільно залучити для допомоги у формулюванні запитань та контролюванні правильності відповідей допитаних;

- 4) з'ясування обставин, що характеризують особу допитуваного. Також слід акцентувати на характері його стосунків з іншими учасниками кримінального провадження (свідки, підозрюваний, потерпілий), а саме: субординація, особисті стосунки, родинні зв'язки тощо;

5) отримання даних про факти притягнення особи до відповідальності за правопорушення (адміністративна, дисциплінарна, акти реагування перевіряючих і контролюючих органів);

6) оцінювання рівня заінтересованості допитуваного в результатах розслідування.

На підставі проведених підготовчих дій складається письмовий план допиту. Так як процес отримання показань носить аналітичний характер, під час складання письмового плану допиту, для встановлення способу вчинення кримінального правопорушення, послідовність постановки та формулювання питань повинні йти від загального до окремого. Ретельна, всебічна підготовка допиту дозволить детально спланувати не лише участь спеціаліста, а й використовувати такий тактичний прийом, як пред'явлення документів, ефективність якого при допиті підозрюваних трудно переоцінити.

У випадках використання підроблених документів для різноманітних схем легалізації в механізмі ухилення від сплати податків підлягають допиту свідки – співробітники підприємств, яким в першу чергу необхідно поставити такі запитання:

- яким чином вони причетні до фірми-експортера (у разі її фіктивності, тобто оформлення на неіснуючих або підставних осіб)?;

- яку діяльність здійснювала вказана фірма, ухиляючись від сплати податків (які саме документи були підроблені)?;

- коли, з ким і які укладалися угоди, договори, контракти на постачання товарів?;

- яке походження вказаних товарів (коли, з ким і які укладалися угоди, яким чином вони виконані, як

здійснювалася оплата по них)?;

- які саме та кому подавалися документи під час ухилення від сплати податків, хто саме з посадових осіб їх розглядав (перевіряв)?;

- які суми коштів несплачені до бюджету, їх подальший рух – легалізація (відмивання) тощо?

Важливу роль у викритті механізму злочинної діяльності з підробленими господарськими документами відіграє допит головного бухгалтера, керівника підприємства. У 86% випадків таких осіб допитують як свідків на початковому етапі розслідування (див. Додаток А). Значну частину матеріалів кримінального провадження становлять дані, викладені саме в протоколі допиту головного бухгалтера (керівника) підприємства. Перед слідчим постає низка труднощів організаційного й тактичного характеру під час роботи зі свідками, а саме: проблеми виклику та явки осіб, яких потрібно допитати як свідків; негативне ставлення допитуваних до правоохоронних органів; вплив на допитуваних з боку зацікавлених осіб, а також оперативних працівників, які проводили попередню перевірку тощо.

Особливе значення мають допити як свідків спеціалістів різного профілю (економістів, бухгалтерів, фахівців з банківської справи) для отримання довідкової інформації (наприклад, про порядок здійснення фінансової операції за підробленим документом, розподіл посадових обов'язків серед персоналу підприємства, особливості технологічних процесів тощо), а також про можливі невиявлені підроблені документи у сфері господарської діяльності. Предметом допитів свідків – представників органів податкового контролю, які здійснювали документальну перевірку суб'єкта господарювання, є питання, що стосуються встановлених

ними фактів порушення податкового законодавства, у тому числі заявлених сум ухилення від сплати. Зазначені особи переважно не зацікавлені у результатах кримінального провадження, можуть допомогти розібратися в документах, визначити коло свідків, підозрюваних і надати іншу важливу інформацію.

Отримана під час допиту свідків інформація аналізується й слугує підставою для складання плану допиту підозрюваних. Предмет допиту підозрюваного (крім загальнообов'язкових даних) охоплює: 1) з'ясування посади, змісту посадових обов'язків допитуваного; 2) дані про документальну (наказ, розпорядження, доручення) і нормативно-правову регламентацію виконання певних дій; 3) порядок виконання робіт; 4) результат виконання робіт; 5) причини настання, на думку допитуваного, шкідливих наслідків. Конкретний перелік запитань формують залежно від обставин провадження й особи допитуваного. Доцільно спочатку запропонувати допитуваному дати показання у формі вільної розповіді, а потім поставити уточнюючі, конкретні та інші види запитань¹.

Під час робочого етапу допиту слідчий спочатку повинен пересвідчитись в особі допитуваного; з'ясувати відомості анкетного характеру, розтлумачити його права, обов'язки. Допит розпочинається з пропозиції допитуваному розповісти все, що відомо йому по кримінальному провадженню, після чого слідчий починає ставити підготовлені запитання. Показання допитуваного фіксуються у протоколі, зокрема вносяться не тільки відповіді

¹ Плетенець В. М. Особливості встановлення психологічного контакту під час допиту. Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. 2016. № 2. С. 244-247.

допитуваного, а й поставлені запитання слідчого. Під час дачі показань допитуваний має право написати свої свідчення власноручно. По закінченню допиту протокол пред'являється допитуваному для прочитання чи на його прохання зачитується слідчим. Правильність запису показань засвідчують підписами допитуваного та слідчого¹.

З огляду на загальні властивості допиту, допит підозрюваного за кримінальними правопорушеннями, вчиненими у сфері господарської діяльності має свою специфіку та особливості. У процесі вивчення проблеми допиту під час розслідування кримінальних правопорушень, вчинених у сфері господарської діяльності за допомогою підроблених документів, нами було опитано 42 слідчих, які спеціалізуються на розслідуванні економічних злочинів, щодо використання тактичних можливостей допиту в розслідуванні. Більшість опитаних слідчих (80%) вказали, що підготовчі дії ними реалізуються стосовно допиту підозрюваного. Підготовка до допиту переважно включає (див. Додаток А):

- визначення переліку питань, які будуть задані в ході допиту (100%);
- вивчення матеріалів ревізій, документальних перевірок, результатів фактичних контрольних заходів (65%);
- прогнозування можливої лінії поведінки підозрюваного на допиті та надання їм передбачуваних пояснень (60%).

Виражену специфіку допиту осіб, які мають інформацію, що значима для кримінального провадження щодо кримінальних правопорушень, вчинених у сфері

¹ Когутич І. І. Судовий допит: процесуальне і криміналістичне дослідження : монографія / І. І. Когутич, Н. М. Максимішин, Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка. Юридичний факультет. Львів : Колір ПРО, 2019. 238 с.

господарської діяльності, визначають:

1. Характеристика предмета злочинного посягання, розуміння якого зможе забезпечити перелік питань допитуваному.

2. Спосіб виготовлення та використання підроблених документів для ведення господарської діяльності, що характеризується специфікою виду зайнятості, скоєння злочину та приховування його слідів. Знання специфіки застосування підроблених документів у сфері господарської діяльності сприятиме підвищенню ефективності проведення допиту (які питання слід формулювати і в якій послідовності задавати).

3. Просторово-тимчасові зв'язки та відносини. Кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності вчинені за допомогою підроблених документів характеризуються специфікою особливих та характерних умов їх скоєння: місцем та часу, що впливають на організацію розслідування та індивідуальність планування слідчих дій.

Особливого значення в тактиці допиту слід приділити необхідності застосування спеціальних знань з галузі бухгалтерського обліку, виробничих та технологічних процесів господарської діяльності. У ході допитів слідчі зазначені знання використовують, в основному, самостійно задля чого, попередньо вивчають спеціальну літературу та отримують необхідні консультації. Однак для того, щоб досконально розібратися в наявних обставинах, вказаного не завжди буває достатньо, що пояснюється складністю технологічних процесів сучасного ведення бізнесу (електронний документообіг).

У більшості випадків слідчими до допиту залучаються

спеціалісти. Спеціаліст, який бере участь у допиті, допомагає усвідомити обставини кримінального провадження, що розслідується, і правильно оцінити одержувані показання. За категорією злочинів, що вивчається, спеціалісти залучаються до проведення допитів через те, що змістовна їх частина має виражену специфіку, а слідчий, як правило, не володіє знаннями всіх особливостей технологічних, документальних і виробничих процесів у сфері господарської діяльності. Без допомоги відповідних спеціалістів у галузі господарської діяльності, що здійснюється з веденням безлічі документів різного характеру, слідчому важко розібратися у причинах події. У зв'язку з цим гарантією ефективності розслідування даної категорії злочинів, що вивчається, є активна участь спеціалістів у допитах аудиторів, ревізорів, економістів, бухгалтерів, фахівців у сфері інформаційних технологій, діловодів та інших. Ефективно проведений допит дозволить повноцінно зібрати всі необхідні матеріали для майбутньої експертизи; грамотно сформулювати завдання експерту; встановити спосіб та механізм скоєння злочину; припинити помилкові свідчення щодо спеціальних питань^{1,2}.

Наприклад, спеціаліст у галузі бухгалтерського обліку, який може надати консультації з приводу: 1) процедури руху грошових коштів; 2) документального фіксування й обліку фінансових операцій; 3) бухгалтерської звітності; 4) нормативних актів, що регулюють відносини в галузі бухгалтерського обліку й оподаткування; 5) постановки запитань на допиті; 6) підбору необхідних для пред'явлення

¹ Задорожний О.С. Криміналістична характеристика ухилень від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів та основні положення їх розслідування : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2005. 212 с.

² Чернявський С. С. Фінансове шахрайство : методологічні засади розслідування : монографія. Київ : «Хай-Тек Прес», 2010. 624 с.

документів тощо.

Допит підозрюваних є однією з найважливіших дій, від того, чи зуміє слідчий перебороти протидію з їхнього боку, головним чином залежить хід і спрямування подальшого розслідування. Як відомо, результативність допиту залежить від рівня загальної (майстерність) і спеціальної (готовність до конкретного допиту) підготовки слідчого.

Як свідчить практика, підозрюваним - працівники підприємницьких структур притаманні певні властивості поведінки під час допиту, що іноді перешкоджають ефективному проведенню цієї слідчої (розшукової) дії, а саме: штучність формально-логічної структури показань (показання надто «сухі», мають характер навмисне офіційної бесіди, не виходять за межі заздалегідь відомої слідчому інформації); «відхід» від теми (допитуваний уникає дачі прямих відповідей на конкретні запитання слідчого або ухиляється від висвітлення конкретних фактів, посиляючись на свою необізнаність або безпам'ятність).

Проведене нами дослідження дає змогу зробити висновок, що кращий результат може бути отриманий, якщо спочатку будуть допитані особи, які проводили безпосередні перевірки господарської діяльності і виявили підроблені документи або документи, які мають фальсифікацію. Після чого допитують представників підприємств, які виконували технічні операції у відповідній схемі (програмісти, бухгалтера тощо), зрештою, керівників і бухгалтерських працівників. Допити, які проводяться без пред'явлення первинних документів бухгалтерського та податкового обліку, неефективні та мають, як правило, поверховий характер. Доцільно закріплювати («прив'язувати») показаннями свідків наявні первинні

документи, які згодом можуть спростувати версії підозрюваних, зокрема про відсутність у них товарів (складських приміщень), надання фіктивних відомостей до податкових інспекцій, банківських установ.

Тактика допиту підозрюваного, зокрема його предмет, залежить від того, до якої групи належить допитуваний. На прикладі розслідування легалізації (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом, можна виокремити такі групи підозрюваних. До *першої групи* належать особи, що здійснюють легалізацію своїх злочинно здобутих доходів за допомогою підроблених документів, але ці документи самі не виготовляють. *Другу групу* становлять особи, які здійснюють легалізацію чужих злочинних доходів, тобто надають допомогу власникам цих злочинних доходів у перериванні безпосереднього зв'язку між цими доходами та злочином, унаслідок учинення якого вони утворилися, маскуванні слідів цього злочину й подальшому введенні злочинних доходів у легальний цивільно-правовий обіг з метою остаточного надання їм видимості законно отриманих (самі здійснюють фальсифікацію і підроблення документів).

У підозрюваних другої групи, крім обставин безпосереднього здійснення незаконної господарської діяльності, з'ясовують питання щодо каналів надходження злочинних капіталів, характеру стосунків із власником цих капіталів, умов, за яких здійснюються операції з легалізації (час, місце, юридичні та фізичні особи, що задіяні в легалізації, сума винагороди за проведені операції), наявність корумпованих зв'язків з працівниками правоохоронних органів, органів державної влади й управління, депутатським

корпусом тощо¹.

При підготовці до допиту підозрюваного обов'язковим є вивчення особистості суб'єкта підроблення, встановлення його посади, функцій у господарської діяльності, які безпосередньо пов'язаний із характером правопорушення та змістом використаних підроблених документів. Перед допитом слід провести ознайомлювальну розмову, роз'яснити права допитуваного, вказати на те, що надання показань може сприяти проясненню суперечливих моментів, що по провадженню вже є відомості, за якими потрібно провести певні уточнення. На стадії заповнення анкетних даних протоколу слідчий повинен активно використовувати метод спостереження, вловити манеру поведінки, реакцію допитуваного під час викладення правдивих відповідей на питання формального характеру (анкетні дані), які потребують психологічної напруги. Під час допиту рекомендується спостерігати за зміною поведінки, реакцією допитуваного, визначати моменти нещирості з його боку, для фіксації ходу допиту доцільно використовувати відеозапис.

Пропонуючи розповісти про використання підроблених документів, слідчий у загальній формі позначає коло обставин, що його цікавлять. На початку допиту слід з'ясувати мотив вибору виду економіки, правовий статус (посадове становище, стиль керівництва) суб'єкта. Особливу увагу слід приділити з'ясування суб'єктного складу правопорушення, особи, яка була автором фальсифікації, ініціатором пред'явлення підроблених документів конкретному адресату фальсифікації. У ході допиту

¹ Шевчук В.М. Тактичні операції у криміналістиці: теоретичні засади формування та практика реалізації: монографія В.М. Шевчук. Х.:Вид. агенція «Апостіль», 2013. 440с.

конкретизуються дії щодо використання підроблених документів із зазначенням обставин та обстановки такого використання (зміна вимог міграційних правил, підвищена потреба у виконанні ремонтно-будівельних робіт, підвищення мита, зміна ліцензійних вимог, умов оподаткування тощо). З'ясовується також період, місце та система відносин, пов'язаних з використанням підроблених документів, з адресатами підроблення та іншими особами, які можуть мати криміналістичну інформацію по провадженню. З'ясовується, чим зумовлено використана злочинцем структури комплекту підроблених документів та як використання підроблених документів вплинуло на досягнення злочинного результату.

Під час допиту керівника (індивідуального підприємця) слід враховувати його зв'язки із адресатами підроблення, знання правового регулювання підприємницької діяльності, поінформованість про вимоги щодо ведення бухгалтерського (податкового) обліку. Лінія захисту зазвичай спирається на зазначені обставини: обґрунтування підроблення «несправедливістю» законодавчого регулювання підприємницької діяльності, митних зборів, оподаткування, вказівку на факти невиконання контрагентами та (або) державою своїх зобов'язань.

Тільки під впливом наявного у слідства комплексу зібраних доказів можна схилити підозрюваного до надання правдивих показань про використання підроблених документів (23,5% кримінальних проваджень за 2018-2023 р.р.). Однак типовим є отримання в результаті допиту непрямих відомостей, які можуть сприяти встановленню факту використання підроблених документів (29,5% кримінальних проваджень за 2018-2023 р.р.).

Проведене анкетування надало наступні результати: 47%

суб'єктів підроблення протидіяли розслідуванню, приховували обставини вчинення кримінального правопорушення. Заперечуючи викладені в повідомленнях про підозру обставини, 25% допитуваних давали неправдиві показання, обґрунтовуючи відсутність вини посиланнями на законність своєї діяльності та (або) на винуватість іншої особи. Дещо рідше зустрічається відмова давати показання і неодноразова зміна даних показань.

Крім цього, варто враховувати, що підозрювані здебільшого мають спеціальну освіту (фінансову, економічну, юридичну, технічну тощо), досвід роботи в комерційних і фінансових установах, знають усі особливості й вади нормативного регулювання бухгалтерського обліку, податкової звітності, банківської справи, технологій здійснення фінансово-господарської діяльності, документообігу, порядку обліку та контролю. Тому як вказано вище, під час розслідування слідчому слід заздалегідь ознайомлюватися із спеціальною літературою щодо господарської діяльності, отримувати консультації у фахівців, залучати до допиту відповідних спеціалістів.

Практика свідчить, що кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності, вчинені за допомогою підроблених документів, здійснюється переважно в складі злочинного угруповання. З огляду на це важливого значення має вибір послідовності допиту декількох підозрюваних. Починати, як правило, слід з рядових членів організованого угруповання для отримання максимальної інформації про злочинну діяльність, а завершувати допитом організатора. (лідера). Неправильно вибраний порядок нерідко веде до притягнення до відповідальності другорядних осіб, а не організаторів злочинної діяльності.

Тактичні особливості допитів підозрюваних мають певні відмінності, які впливають насамперед на обрання слідчим окремих прийомів¹. Низку обставин має бути враховано у зв'язку з проведенням допиту підозрюваного учасника організованої злочинної групи. Знання слідчим типологічних особливостей особистих якостей і рольових функцій членів організованого злочинного угруповання допомагає прогнозувати поведінку особи під час допиту. Правильному вирішенню тактичних завдань під час проведення допиту підозрюваного організатора злочинного формування, активних і менш активних учасників організованої злочинної діяльності передують з'ясування ознак, які характеризують особистість (вік, освіта, займана посада, на якій ланці перебуває в злочинній організації, частка із загального злочинного прибутку). Варто враховувати, що керівне ядро, організатор злочинного формування – це особи, які мають авторитет у суспільстві у зв'язку зі службовим становищем тощо².

Проведене нами дослідження свідчить, що здебільшого допити підозрюваних у кримінальних провадженнях у сфері господарської діяльності вчинених за допомогою підроблених документів, здійснюються в конфліктних тактичних ситуаціях, коли допитуваний:

- не визнає свої участі у відповідних операціях (експортних, господарських, фінансових тощо), пов'язаних з використанням підроблених документів, наприклад для

¹ Лук'янчиков Є. Д., Лук'янчиков Б. Є. Чи вичерпано можливості допиту як способу формування доказів у кримінальному провадженні. ВІСНИК НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право. Випуск 3(51) 2021. С. 57-62.

² Маслова О. О. Кримінально-правова характеристика обстановки вчинення злочину: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2019. 186 с.; Митрофанов І. І. Загальна частина кримінального права України: навч. посібник. Одеса: Фенікс, 2015. 576 с.

ухиленням від сплати податків з подальшою їх легалізацією (відмиванням);

- не заперечує своєї участі в учиненні злочину, проте наполягає, що не усвідомлював протиправного характеру своїх дій;

- перекладає вину на інших осіб (підлеглих, керівників);

- повністю відмовляється від спілкування зі слідчим або дає неправдиві (суперечливі) свідчення.

У першому випадку ситуація характеризується повним невизнанням підозрюваним своєї участі в учиненні кримінального правопорушення за допомогою підроблених документів. Допитувані, як правило, сподіваються на відсутність матеріальних слідів їхньої участі. Специфіка другої і третьої ситуацій, які характеризуються частковим визнанням вини, полягає в тому, що їй не властиві риси жорсткого конфлікту. Найчастіше підозрюваний дає достовірні показання в тій частині інкримінованих дій, яка, на його думку, слідчому відома.

Нерідко позиція допитуваного залежить від розподілу функцій у злочинній групі. Як правило, підозрюваний головний бухгалтер суб'єкта підприємницької діяльності розуміє, що сам по собі підписаний ним як посадовою особою документ (наприклад, заява до податкового органу) з ознаками підробки не є беззаперечним доказом його вини в ухиленні від сплати податків, оскільки в окремих випадках може свідчити лише про службову недбалість (ст. 367 КК України) або службове підроблення (ст. 366 КК України). Підозрюваний може приховати дані, що стосуються бухгалтерського обліку і звітності, наприклад, про те, у яких документах відображено той чи інший факт, а іноді ввести слідчого в оману, пославшись, наприклад, на різного роду

положення в інструкції, які вже докорінно змінилися або взагалі втратили чинність. У зв'язку з цим, як вже вказувалось вище, при допиті велику допомогу може надати спеціаліст-бухгалтер.

Також як зазначає А. М. Падалка «... в умовах конфліктної ситуації найвідчутнішим методом допиту є психологічний вплив, що включає використання прийомів, що забезпечують найбільш ефективну форму повідомлення доказового матеріалу і спрямованих на зміну ходу психічних процесів, суб'єктивної позиції допитуваного, переконання його в необхідності дати правдиві показання, допомогти слідству»¹. Ефективними є такі тактичні прийоми: максимальна деталізація показань допитуваного; пред'явлення бухгалтерських, розрахункових, нормативних і податкових документів; пред'явлення інших доказів у кримінальному провадженні (протоколи допитів, оглядів, обшуку); проведення серії повторних допитів.

Після допиту суб'єкта підроблення за всіма обставинами, у тому числі пов'язаними з пред'явленням підроблених документів адресатам підроблення, доцільно пред'явити підроблені документи в календарній послідовності здійснення його протиправної діяльності. Під час пред'явлення кожного документа з'ясовувати, чи знайомий суб'єкту конкретний документ, чи достовірний його зміст, хто, де, як і коли його оформляв, як документ потрапив до суб'єкта підроблення (до адресата підроблення), ким, де, як і коли документ використовувався. Шляхом постановки непрямих питань, з'ясовується: ким продуманий

¹ Падалка А. М. Теоретико-методологічні засади розслідування організованої злочинної діяльності у сфері оподаткування : монографія. Університет ДФС України. Ірпінь, 2020. 368 с.

спосіб приховування кримінального правопорушення, яка оцінка дається суб'єктом власним діям та прогнозування їх результатів та наслідків.

На практиці розслідування даної категорії кримінальних правопорушень часто супроводжується одночасним допитом двох чи більше осіб відповідно до ч. 9 ст. 224 КПК України, в якій зазначається, що слідчий, прокурор має право провести одночасний допит двох чи більше вже допитаних осіб для з'ясування причин розбіжностей у їхніх показаннях.

Одночасний допит може бути проведений між двома і більше допитаними раніше свідками, свідками і підозрюваними, потерпілими і підозрюваними, між двома і більше підозрюваними. Одночасний допит двох чи більше осіб має специфічні, притаманні тільки йому особливості такі як: мета – не тільки з'ясування відомостей, які відомі особам, а й виявлення розбіжностей у показаннях декількох осіб; предмет – усунення неточностей і суперечностей у показаннях декількох осіб; психологічна обстановка – протистояння декількох осіб, у показаннях яких є розбіжності чи неточності; суб'єктний склад – активними учасниками такої процесуальної дії є одночасно дві або більше особи. За своїм характером одночасний допит двох чи більше осіб є психологічно й тактично складною слідчою дією, яка часто поєднується з вирішенням гостро конфліктних ситуацій, ризиком несвоєчасного розголошення відомостей, які становлять таємницю слідства, втратою доказового значення раніше взятих показань, тому він має бути належним чином підготовлений, забезпечений необхідними засобами аудіо-, відеозапису, іншими заходами адекватного отримання, фіксації інформації й запобігання можливим деструктивним акціям з боку допитуваних, іншим небажаним ексцесам і

наслідкам¹. Для того, щоб проведення одночасного допиту двох чи більше осіб було більш ефективним, слідчий має уміло поєднувати його з іншими процесуальними діями, наприклад допитом свідків, слідчим експериментом, пред'явленням для впізнання. Поєднання таких процесуальних дій дає можливість з більшою ймовірністю отримати правдиві відомості від учасників одночасного допиту за допомогою здійснення додаткового психологічного впливу на них².

Під час розслідування аналізованих кримінальних правопорушень проводяться допити потерпілих – адресатів підроблення, у яких виявляються нові факти, підтверджуються і перевіряються раніш отримані докази. Метою допиту даної категорії учасників є встановлення обставин придбання підроблених документів, змісту даних документів та особливості їх використання, як засобу досягнення злочинного результату. Предметом допиту виступають обставини, що входять у предмет доказування у кримінальному провадженні, та інші обставини правопорушення. Допити проводяться після вилучення та огляду документів та визначення кола осіб, які мають криміналістично значущу інформацію.

¹ Криміналістика : підручник / Ю. П. Аленін, Л. І. Аркуша, О.О. Подобний, В. В. Тіщенко, О. П. Ващук, В. Ю. Калугін, Р. В. Комісарчук, О. А. Самойленко, Д. М. Цехан, А. А. Барцицька, Л. С. Белік, В. А. Динту, С. П. Чумак, Ю. О. Гресь, Н. В. Чіпко; // за ред.: В. В. Тіщенко; Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.». Одеса : Гельветика, 2017. 555 с.

² Лук'янчиков Є. Д., Лук'янчиков Б. Є. Чи вичерпано можливості допиту як способу формування доказів у кримінальному провадженні. ВІСНИК НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право. Випуск 3(51) 2021. С. 57-62.

4.3. Використання спеціальних знань як засіб тактичного забезпечення досудового розслідування кримінальних правопорушень, вчинених у сфері господарської діяльності з використанням підроблених документів

Особливість виявлення та розслідування кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності, вчинених за допомогою підроблених документів, полягає у необхідності застосування спеціальних знань. Як правило, формами застосування спеціальних знань є документально-перевірочні дії; отримання консультацій у фахівців; проведення слідчих (розшукових) дій за участю спеціаліста; проведення судових експертиз.

Саме можливість використання спеціальних знань у різних формах, залучення обізнаних осіб на етапі досудового розслідування багато в чому визначає хід кримінального провадження, вирішуючи питання щодо наявності або відсутності ознак підроблення документів.

Практичне значення мають критерії розмежування форм використання спеціальних знань щодо яких єдиної позиції вченими не вироблено. Традиційно наука криміналістика виділяє дві основні відмінності між судовою експертизою та іншими формами (ревізією, перевіркою, висновком спеціаліста, його участю у проведенні слідчих дій) – процесуальні та методичні¹. Процесуальні відмінності

¹ Падей А. С. Про деякі питання застосування технологічного підходу в криміналістичній методиці розслідування. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: «Юриспруденція». 2015. Вип. 16, т. 2. С. 104–106.

проявляються у порядку призначення, проведення та результатах дій, а також прав та обов'язків суб'єкта, чия діяльність використовується. Методичні відмінності виявляються в порядку отримання та дослідження об'єктів, обсязі досліджуваних матеріалів, застосовуваних методах та способах дослідження, вирішуваних питаннях тощо.

В. В. Тіщенко, підтримуючи дану позицію наголошує, що «ревізори та перевіряючі відмінності мають лише в процесуальному статусі...: спочатку і експерт, і ревізор, і особа, яка проводить документальну перевірку, застосовують, по суті, одну й ту саму методику дослідження»¹. А. С. Падей визначає, що з ґносеологічної точки зору, між діяльністю спеціаліста та експерта як суб'єктів, які наділені спеціальними знаннями, немає принципових відмінностей². В контексті піднятої проблематики слід навести позицію Р. Л. Степанюка, який досліджуючи питання участі спеціаліста у кримінальному провадженні про злочини в бюджетній сфері, наголошує на необхідності у залучення: «а) спеціаліста для застосування технічних засобів фіксації ходу та результатів слідчих (розшукових) дій і негласних слідчих (розшукових) дій; б) спеціаліста у відповідній галузі знань (бухгалтера, інженера-будівельника, економіста, фінансиста) для участі в допиті підозрюваного, а іноді – свідка й експерта; в) спеціаліста-бухгалтера, економіста, фінансиста або фахівця у галузі комп'ютерної техніки до обшуку чи вилучення документів; г) спеціаліста в галузі інженерної справи, будівництва до огляду місця проведення робіт, у ході яких

¹ Тіщенко В. В. Теоретичні і практичні основи методики розслідування злочинів: монографія /В. В. Тіщенко. Одеса: Фенікс, 2007. 260 с.

² Падей А. С. Про деякі питання застосування технологічного підходу в криміналістичній методиці розслідування. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: «Юриспруденція». 2015. Вип. 16, т. 2. С. 104–106.

були допущені розкрадання чи інші зловживання; г) спеціаліста для відібрання будівельних матеріалів, обладнання, сировини, інших зразків для експертизи; д) спеціаліста-товарознавця для участі у слідчих (розшукових) діях, пов'язаних із тимчасовим вилученням майна; е) спеціаліста в галузі криміналістичної техніки для участі в огляді технічних засобів, які містять зафіксовану інформацію щодо обставин вчиненого кримінального правопорушення; є) спеціаліста у галузі почеркознавства, документознавства для участі в огляді документів – речових доказів тощо»¹.

Відповідно до ч. 1 ст. 71 КПК України «спеціалістом у кримінальному провадженні є особа, яка володіє спеціальними знаннями та навичками застосування технічних або інших засобів і може надавати консультації під час досудового розслідування і судового розгляду з питань, що потребують відповідних спеціальних знань і навичок»². Під час кримінального провадження спеціаліст здійснює науково-технічний супровід слідчих (розшукових) дій.

Підстави залучення спеціаліста до кримінального провадження можуть бути різними. Як зазначається у юридичній літературі, під час розслідування господарських злочинів спеціалісти залучаються до участі в слідчих (розшукових) діях у випадках: а) відсутності у слідчого спеціальних знань і навичок, необхідних для кваліфікованої підготовки та проведення слідчої (розшукової) дії; б) недостатнього оволодіння слідчим прийомами та засобами

¹ Степанюк Р. Л. Криміналістичне забезпечення розслідування злочинів, вчинених у бюджетній сфері України : моногр. Харків : НікаНова, 2012. 382 с.

² Кримінальний процесуальний кодекс України від 11.09.2020. № 4651-VI. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2013, № 9-10, № 11-12, № 13, ст.88. / URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>

швидкого і якісного виконання певної роботи, що вимагає спеціальних знань і навичок; в) необхідності з етичних чи тактичних міркувань доручити виконання частини певних дій саме спеціалістові; г) одночасному застосуванні декількох засобів криміналістичної техніки; д) необхідності виконати значний обсяг роботи, яка потребує спеціальних знань та навичок¹.

Для підвищення ефективності участі спеціаліста у вирішенні конкретної слідчої ситуації на етапі планування слідчої (розшукової) дії його доцільно ознайомити із необхідною актуальною інформацією по кримінальному провадженню. Як ми зазначали, за потреби участі спеціаліста у допитах слід коротко охарактеризувати особливості правового статусу допитуваного (наприклад, особа є одночасно засновником та керівником); його освітній та професійний рівень; вироблену ним лінію захисту тощо. Слідчий повинен спільно з спеціалістом визначити доцільність фіксації ходу та результатів слідчої дії за допомогою відеотехніки, виготовлення схем, таблиць, що ілюструють механізм дій злочинця (руху документів, товарів, робіт, послуг тощо). За якісної та ефективної роботи слідчого та спеціаліста можливе отримання достатньої доказової інформації для направлення кримінального провадження до суду².

Проведений аналіз наукових джерел щодо використання

¹ Шевчишен А. В. Проблеми доказування стороною обвинувачення у досудовому розслідуванні корупційних злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг : дис... докт. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2019. 624 с.

² Жердев В.К. Актуальні проблеми судово-експертних технологій під час розслідування економічних правопорушень. Шістдесят дев'яти економіко-правові дискусії. Серія: Соціальні та гуманітарні науки: матеріали Міжнародної наукової інтернет-конференції, (м. Львів, Україна – м. Переворськ, Польща, 27-28 вересня 2022 р.). С. 53-56.

спеціальних знань у кримінальному провадженні^{1;2;3;4;5}, а також з'ясування цього питання з точки зору його нормативного урегулювання дає можливість нам виокремити такі завдання участі спеціаліста у кримінальних провадженнях про злочини, вчинені у сфері господарської діяльності:

- тактичні – підготовка та участь разом зі слідчим у допиті, обшуку, огляді або іншій слідчій (розшукової) дії;

- науково-технічні – надання безпосередньої технічної допомоги (фотографування, складення схем, планів, креслень тощо) (ч. 2 ст. 71 КПК України), виявлення та вилучення слідів, і зокрема документації, отримання відповідних зразків для проведення експертизи;

- консультативні – надані порад, довідок, рекомендацій під час підготовки, організації, проведення слідчих (розшукових) дій.

Основною формою застосування спеціальних знань, спрямованою на формування доказів під час розслідування кримінальних правопорушень у господарській сфері, вчинених з використанням підроблених документів, якій потрібно віддавати перевагу, є проведення судових експертиз

¹ Щербаковський М.Г. Стандарт достовірності висновку експерта у кримінальному процесі. Теорія та практика судової експертизи ікриміналістики. Харків: ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», 2021. Вип. 3 (25). С. 21–39.

² Щербаковський М. Г., Дементьев М. В., Проценко А. М. Критерії та види процесуальних порушень як підстави недопустимості висновку експерта. Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е.О. Дідоренка. 2022. № 3 (99). С. 173–186.

³ Щур Б. В. Теоретичні основи формування та застосування криміналістичних методик: монографія. Харків: Харків юридичний, 2010. 320 с.

⁴ Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко та ін. Київ : «Укр. енцикл.», 2003. Т. 5: П–С. 736 с.

⁵ Яцик Т.П., Шкелебей В.А. Дослідча перевірка: новий підхід до порядку відкриття кримінального провадження. Правове регулювання суспільних відносин: перспективні напрями на шляху до сталого розвитку: міжнародна науково-практична конференція, (9-10 жовтня 2020 року), м. Київ С. 172-179.

судово-економічних, криміналістичних (почеркознавчої, техніко-криміналістичної експертизи документів, трасологічної), комп'ютерно-технічної¹.

Судово-економічна експертиза на стадії досудового розслідування призначається тоді, коли перед слідчим виникають конкретні запитання, вирішити які може лише з використанням спеціальних знань, і коли у кримінальному провадженні є достатньо матеріалів, необхідних експерту-економісту². Момент призначення експертизи визначає сам слідчий з урахуванням особливостей кримінального провадження. На стадії досудового розслідування, судово-економічна експертиза призначається у таких випадках:

- коли висновки перевірок фінансово-господарської діяльності підприємства суперечать іншим документам господарських операцій і для з'ясування причин невідповідностей необхідне експертне дослідження;
- коли ревізором не прийняті до розгляду пред'явлені матеріально відповідальними та посадовими особами виправдовуючі документи (акти про псування і нестачу товарів, податкові накладні тощо) за мотивами несвоєчасного їх пред'явлення і неправильного оформлення;
- коли заявлене обґрунтоване клопотання підозрюваного про призначення судово-економічної експертизи;
- коли є протиріччя у висновках первинної та повторної перевірки бухгалтерської звітності;
- коли застосовані методи дослідження фінансово-

¹ Чернявський С.С. Протидія злочинам у бюджетній сфері : методичні рекомендації / О. Є. Користін, С. С. Чернявський, В. І. Василичук та ін. ; за заг. ред. О. М. Джужі. Київ : Нац. акад. внутр. справ. 2012. 92 с.

² Перевозова І.В. Економічна експертиза як специфічна галузь знань. Економіка: реалії часу. 2015, С. 97-105.

господарської діяльності підприємства, проведені аудиторами, податковими інспекціями викликають сумніви;

- коли з'являється необхідність більш детального дослідження окремих питань, що вимагають застосування спеціальних знань у галузі бухгалтерського обліку;
- коли необхідність проведення судово-економічної експертизи впливає з висновку експерта іншого фаху (почеркознавчої експертизи)¹.

Судово-економічна експертиза може бути призначена за матеріалами перевірок (ревізії), а також за документами та обліковими записами, що надані слідчому безпосередньо підприємством. Якщо експерт-економіст вважає за необхідне одержати пояснення від бухгалтера-ревізора, він повинен поставити перед слідчим питання про виклик ревізора на допит за його участю.

Обсяг матеріалів, що надаються експерту слідчим, мають бути достатніми для встановлення:

- документальної обґрунтованості розміру нестачі або надлишків товарно-матеріальних цінностей і грошових коштів на підприємствах, в установах, організаціях і їх структурних підрозділах, періоду їх утворення;
- документальної обґрунтованості оформлення операцій з одержання, зберігання, виготовлення, реалізації товарно-матеріальних цінностей, грошових коштів, основних засобів, надання послуг;
- документальної обґрунтованості відображення в обліку операцій з основними засобами, товарно-матеріальними цінностями, грошовими коштами, цінними

¹ Черевко О.В. Організаційно-економічний механізм протидії злочинам в економічній сфері : монографія / За ред. Черевка О.В., Мігус І.П., Гнилицька Л.В. Черкаси : видавець Чабаненко Ю.А. Черкаси, 2016. 466 с.

паперами та іншими активами;

- документальної обґрунтованості відображення в обліку операцій з нарахування та виплати заробітної плати, інших виплат;

- документальної обґрунтованості, задекларованої платником податку бази оподаткування податком на прибуток підприємств, та суми податку, що підлягає сплаті за певний звітний період, визначеної органом податкового контролю;

- документальної обґрунтованості формування платником податкових зобов'язань та податкового кредиту з податку на додану вартість, визначення суми податку на додану вартість, що підлягає сплаті, та суми податку на додану вартість, заявленої до бюджетного відшкодування;

- документальної обґрунтованості окремих елементів податків та зборів, визначених платником у відповідних деклараціях (розрахунках, звітах)¹.

Важливою умовою проведення судово-економічної експертизи є точне формулювання слідчим питань експертові. Для цього слідчий повинен не лише добре знати матеріали кримінального провадження, але й точно орієнтуватися в загальних питаннях економічної експертизи та уявляти її можливості.

І. В. Перевозова вказує, що судово-економічна експертиза, яка досліджує зміст записів бухгалтерського обліку для визначення отриманих організацією результатів фінансово-господарської діяльності, достовірності чи

¹ Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень. Наказ Міністерства юстиції України від 08.10.98 № 53/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text>

недостовірності документів та бухгалтерської звітності, проводилася за 2016-2023 р.р. лише в 7% кримінальних проваджень. Спільним під час проведення судово-економічної експертизи є дослідження документів податкового обліку, фінансово-господарських операцій, фінансово-кредитних операцій, зміни в офіційних документах, підроблені документи видатків і надходжень тощо. Тому для дослідження рахунків бухгалтерського обліку, при формуванні яких використовувалися програмні засоби, де на експертизу частина відомостей представлена в електронному вигляді, доцільно призначати комплексну судово-економічну та комп'ютерно-технічну експертизу¹.

Електронні документи та документи на паперовому носії як об'єкти судово-економічної експертизи сприймаються як відображення реального змісту фактично проведених господарських операцій та фактичних результатів фінансово-господарської діяльності, тому результатом дослідження може бути виявлення фактів невідображення в документах даних бухгалтерського обліку (або) недостовірності їх відображення у документах. З. Б. Литвин розкриваючи зміст проведення судово-економічних досліджень підкреслює широке застосування методів економіко-правового аналізу хронологічних невідповідностей, обов'язкової оперативно-бухгалтерської взаємодії, стереотипів, бухгалтерських невідповідностей, граничних розрахункових показників. Слідчий, прокурор, ставлять на вирішення експерту питання, пов'язані з особливостями фінансово-господарської діяльності, оцінки наслідків угод, оскільки їхнє рішення дозволяє обґрунтувати висновок про спосіб вчинення

¹ Перезовова І.В. Економічна експертиза як специфічна галузь знань. Економіка: реалії часу. 2015, С. 97-105.

підроблення документів¹.

Розслідування кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності неможливе без аналізу фінансово-господарчої діяльності конкретної підприємницької структури, а іноді кількох підприємств і комерційних банків. Експертизи призначають у разі, якщо виникли сумніви щодо повноти, об'єктивності, професійності проведеної ревізії та застосованих ревізорами методів, а також за необхідності перевірити правильність оформлення окремих фінансово-господарських операцій. Залежно від особливостей конкретної галузі діяльності можуть призначати такі різновиди судової економічної експертизи: бухгалтерського та податкового обліку; фінансово-господарської діяльності; фінансово-кредитних операцій².

Призначенню судово-бухгалтерської експертизи передуює робота, яка включає в себе ретельне вивчення матеріалів кримінального провадження, вилучення та вивчення бухгалтерських документів, допити службових осіб щодо фінансово-господарських операцій та інші відповідні слідчі (розшукові) дії. Об'єктом судово-бухгалтерської експертизи є документи бухгалтерських операцій з обліку, контролю та звітності товарно-матеріальних цінностей і грошових коштів. Під час підготовки і призначення судово-бухгалтерської експертизи треба виходити з наступних положень. По-перше, разом з дорученням про призначення експертизи експертові

¹ Литвин З.Б. Економічна експертиза як пріоритетна форма фінансового контролю на підприємствах. Науковий журнал «Причорноморські економічні студії». 2018. 36-2 С.123- 128

² Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень. Наказ Міністерства юстиції України від 08.10.98 № 53/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text>

слід надати документи бухгалтерського обліку, які містять вихідні дані для вирішення поставлених питань. По-друге, документи, що надаються експертові, мають бути систематизованими (за епізодами діяння, періодами тощо), підшитими, прошнурованими та пронумерованими.

Призначення експертиз фінансово-господарської діяльності та фінансово-кредитних операцій має іншу специфіку. Під час розслідування даної категорії кримінальних правопорушень в багатьох випадках виникає необхідність залучення не тільки бухгалтерських, але і спеціальних знань у галузі фінансів та кредитування. Вивчення матеріалів кримінальних проваджень вказаної категорії свідчить, що слідчі досить часто в дорученнях про призначення судово-бухгалтерських експертиз ставлять питання, які відносяться до інших сфер економіки. В такому разі дослідженню підлягає саме фінансова сторона діяльності підприємства, яка має своє коло питань і відповідну методику дослідження».

Головними завданнями експертиз фінансово-господарської діяльності та фінансово-кредитних операцій є:

1) проведення аналізу:

- показників фінансово-економічного стану (платоспроможності, фінансової стійкості, прибутковості тощо) підприємства/організації;

- структури майна та джерел його придбання;

2) визначення:

- документальної обґрунтованості розрахунків з дебіторами і кредиторами;

- документальної обґрунтованості аналізу складу витрат;

- документальної обґрунтованості розрахунків плати за

оренду майна;

- документальної обґрунтованості розрахунків частки майна у разі виходу учасника зі складу засновників підприємства;

- документальної обґрунтованості розрахунків втраченого заробітку (від несвоєчасної виплати компенсації заподіяної шкоди у разі втрати працездатності та в інших випадках);

- документальної обґрунтованості цільового витрачання бюджетних коштів;

- документальної обґрунтованості розрахунків втраченої вигоди;

- документальної обґрунтованості розрахунків економічного показника майнової шкоди (збитки, втрачена вигода), проведених суб'єктами фінансово-господарського контролю, органами досудового розслідування або заявлених у позовних вимогах;

- документальної обґрунтованості здійснених фінансово-господарських операцій із придбання товарів, робіт, послуг за бюджетні кошти.

Зважаючи на різні галузі господарської діяльності та великий обсяг документів в даній сфері вважаємо за необхідне до завдань експертизи фінансово-господарської діяльності доповнити завданнями:

- 1) проведення аналізу: джерел формування фінансових ресурсів підприємства; документів щодо витрачання кредитних коштів; звітності перерахування коштів за межі України;

- 2) визначення: відомостей платоспроможності підприємства (спроможність виконувати зобов'язання перед постачальниками, кредиторами, державою, акціонерами і

власними працівниками); призначення витрачання коштів, одержаних з бюджетного фінансування.

Перед експертом можуть бути поставлені й інші завдання, виконання яких пов'язано з перевіркою джерел формування і використання фінансових ресурсів підприємства, його фінансовим становищем, платоспроможності, додержання відповідного законодавства.

Передусім можливості експертизи фінансово-господарської діяльності залежать від того, наскільки в представлених матеріалах первинних перевірок і документах знаходять відбиття фінансова сторона діяльності підприємства, суми заподіяної шкоди, конкретні правопорушення посадових осіб, їх детальні пояснення, недоліки бухгалтерського обліку та їх вплив на фінансовий стан підприємства тощо. Якщо слідчий зазнає труднощів у визначенні документів, які необхідні для надання експертного висновку, то йому необхідно звернутися за консультацією до спеціаліста.

Багато кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності, зокрема неправомірні дії при банкрутстві, ухилення від сплати податків, незаконне отримання кредиту і т.д., здійснюються шляхом подання комплекту документів, що поєднує матеріальну та інтелектуальну підробку, фальшиві та справжні документи. Зазначені особливості визначають проблеми доведення механізму спотворення інформації, що досліджується. Багато в чому ці проблеми допомагає вирішити судово-економічна експертиза, за проведення якої висловилися 57% опитаних працівників Національної поліції та яка проводилась по 24,4%. досліджуваних кримінальних проваджень за період

2018-2023 років¹.

Однак під час виявлення підробленої інформації (установчих документів, договорів та інших документів) власноруч від суб'єкта господарської діяльності, судово-економічна експертиза не дає бажаного результату, оскільки з даних питань необхідна допомога судово-почеркознавчої експертизи.

Об'єктами судово-почеркознавчої експертизи виступають рукописні тексти, короткі записи, підписи, цифрові записи й записи, виконані друкованими літерами². На практиці часто підписи у документах виконуються від імені вигаданих осіб, що також потребує експертного дослідження. Однак у більшості таких випадків виконавця підпису експертним шляхом встановити не вдається, оскільки відсутня особа-ймовірний виконавець підпису, у якого можна було б отримати зразки для порівняльного дослідження. Для усунення дефіциту інформації, необхідної для експертного дослідження, слідчому слід вибірково відпрацьовувати зв'язки суб'єкта підроблення. Суб'єкт підроблення за рідкісним винятком не залучатиме до підписання документів сторонню людину, побоюючись витoku інформації про підробку, тому саме в його оточенні слід шукати виконавця підпису від імені вигаданої особи.

Відповідно до вимог щодо проведення почеркознавчих експертиз для проведення судової почеркознавчих досліджень надаються оригінали документів на паперових носіях, які містять безпосередні почеркові об'єкти, та

¹ Статистична інформація Офісу Генерального прокурора. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-rezultati-borotbi-z-organizovanimi-grupami-ta-zlochinnimi-organizacijami-2>

² Слінько С.В. Доктринальні положення кримінального процесу України. Європейські Перспективи. № 2, 2018, С. 63-73.

порівняльні зразки. Зокрема, згідно із пунктом 3.5. «Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень», затвердженої наказом Міністерства юстиції України від 08.10.1998 № 53/5 (зі змінами) передбачено: «Коли об'єкт дослідження не може бути представлений експертові, експертиза може проводитись за фотознімками та іншими копіями об'єкта (крім об'єктів почеркознавчих досліджень)»¹.

Завдання судово-почеркознавчої експертизи під час розслідування кримінальних правопорушень, вчинених у сфері господарської діяльності за допомогою підроблених документів, поділяється на три групи:

- 1) ідентифікаційні – спрямовані на встановлення виконавця рукопису (підпису);
- 2) діагностичні – спрямовані на встановлення відомостей про особу виконавця рукопису, який підробив документ;
- 3) ситуаційні – спрямовані на встановлення обстановки й умов виконання рукопису (пози, незвичної установки виконавця на письмо, навмисної зміни ним свого почерку).

У попередніх підрозділах нашого дослідження ми детально окреслювали, що підроблення вчиняють здебільшого самі суб'єкти господарської діяльності. Водночас за результатами вивчення матеріалів кримінальних проваджень необхідно зауважити, що є документи, які можуть стати спірними, попри предмет дослідження почеркознавчої експертизи. У таких ситуаціях доречно вибірково відпрацьовувати зв'язки суб'єкта господарської

¹ Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень. Наказ Міністерства юстиції України від 08.10.98 № 53/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text>

діяльності. У більшості випадків правопорушники не просять сторонніх осіб виконувати такі дії, саме тому виконавців потрібно шукати серед їхніх співробітників, товаришів і близьких.

Для прикладу, ОСОБА_1 вчинила привласнення грошових коштів АТ «Ощадбанк» шляхом зловживання своїм службовим становищем та службовим підробленням. Реалізуючи свій злочинний умисел, ОСОБА_1 під час виконання функцій службової особи та маючи прямий доступ до матеріальних цінностей, 11 травня 2019 року близько 10 год. у приміщенні касового вузла ТВБВ № 10019/028, що за адресою: просп. Незалежності, 7, смт Гусятин, Тернопільської області, під час поміщення грошових коштів усередину сейфа, переслідуючи корисливий мотив та з метою власного збагачення, переконавшись, що за її злочинними діями ніхто не спостерігає, заховала частину готівки в кишені власних штанів. Після закінчення операційного дня, близько 13 год., службова особа ОСОБА_1, провівши підрахунок готівкових коштів ТВБВ № 10019/028, перебуваючи в приміщенні касового вузла ТВБВ № 10019/028, з метою приховання нестачі, яка утворилася внаслідок привласнення грошей, у порушення вимог п. 1.3 розділу 1 «Порядку зберігання готівки та цінностей у сховищах цінностей» глави IV «Порядку зберігання готівки та цінностей, відкриття, закриття та опечатування сховищ цінностей» Інструкції з організації касової роботи та здійснення касових операцій в установах АТ «Ощадбанк», умисно вніс в офіційний документ «Книга обліку готівки та цінностей, що зберігаються у сховищі цінностей» по ТВБВ №10019/028, затвердженого вказаною Інструкцією, завідомо неправдиві відомості про суму готівкових коштів. Згідно з висновком

судової почеркознавчої експертизи № 3/3-174/20 від 27 березня 2020 року, вбачається, що в зазначеній вище «Книзі обліку готівки та цінностей, що зберігаються у сховищі цінностей» по ТВБВ № 10019/028, два нижні підписи із чотирьох підписів, розміщених унизу 16-го аркуша книги, виконані ОСОБА_1. Підписи в клітинках із 7-ї до 10-ї (якщо рахувати знизу), що в крайньому правому стовпці 33 аркуша книги від імені «ОСОБА_2», виконані ОСОБА_1. Підписи в клітинках з 5-ї до 9-ї (якщо рахувати знизу), що в крайньому правому стовпці 40 аркуша книги від імені «ОСОБА_13, ОСОБА_14, ОСОБА_15, ОСОБА_16, ОСОБА_17, ОСОБА_18, ОСОБА_3», виконані ОСОБА_1¹.

Слідчий повинен зосередити увагу на відповідності та збігу не лише смислової складової офіційних документів, а й графічного матеріалу. Тому важливе значення для проведення ідентифікаційного дослідження мають не лише документи – речові докази, а й порівняльний матеріал – вільні, умовно-вільні й експериментальні зразки почерку.

Судові експерти зауважують, що від якості та кількості зразків порівняння залежить результат експертизи. Стисло розглянемо кожен з видів зразків для розуміння їх сутності під час почеркознавчого дослідження за фактами підроблення господарських документів.

Вільними зразками є рукописні тексти, рукописні записи (літерні та цифрові), підписи, які достовірно виконані певною особою до початку кримінального провадження і не пов'язані з його обставинами². До вільних зразків можна віднести

¹ Детальніше з текстом постанови ВС від 07.07.2021 у справі № 487/1817/18 (провадження № 51-1960км21) можна ознайомитися за посиланням <https://reyestr.court.gov.ua/Review/98220764>

² Смалъ І.В. Методика розслідування підроблення проїзних квитків : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09. Донецьк, 2007. 16 с.

особисті записи в блокнотах, власноручно написані заяви, підписи в ознайомчих документах тощо, але вони не повинні стосуватися кримінального провадження. Цінність таких зразків полягає в тому, що під час виконання таких документів або підписуючи такий документ особа не лише не знає, а й не може передбачити, що їх згодом буде використовувати орган досудового розслідування. В усіх випадках отримання вільних зразків слідчий, який виніс постанову про призначення почеркознавчої експертизи, перевіряє безсумнівність їх походження. Вільні зразки отримують шляхом запиту про надання відповідних документів (ст. 93 КПК України), під час тимчасового доступу до речей і документів (ст. 165 КПК України), обшуку (ст. 236 КПК України).

Необхідною умовою використання вільних зразків є впевненість у тому, що їх виконала особа, яку перевіряють, а не будь-хто інший від її імені. Під час вивчення архівних матеріалів Головного слідчого управління Національної поліції України в Дніпропетровській області виявлено факти, коли один і той самий документ був представлений у первинній експертизі як порівняльний матеріал, а в додатковій – як досліджуваний¹. Проте в будь-якому разі їх достовірність і цінність необхідно перевіряти шляхом порівняння з іншими видами зразків. До прикладу, зі змісту й матеріалів клопотання Головне слідче управління Національної поліції України здійснює досудове розслідування в кримінальному провадженні № 42014000000000931, зареєстрованому в ЄРДР від 15 вересня 2020 року за фактами зловживання службовим

¹ Бідняк Г. С. Використання спеціальних знань при розслідуванні шахрайств : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Дніпро. 2018. 244 с.

становищем, що спричинило тяжкі наслідки, шахрайства з фінансовими ресурсами, що завдало значної матеріальної шкоди, службового підроблення, що спричинило тяжкі наслідки, легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом в особливо великих розмірах, за ч. 2 ст. 364, ч. 2 ст. 222, ч. 2 ст. 366, ч. 3 ст. 209 КК України. Слідчий зазначає, що тимчасовий доступ до документів, які містять вільні зразки почерку й підписів ОСОБА_4, ОСОБА_5, ОСОБА_6, ОСОБА_7, має суттєве значення для встановлення важливих обставин у кримінальному провадженні, ці відомості можуть бути використані як докази під час судового розгляду. У судовому засіданні суддя задовольнив клопотання слідчого й зобов'язав надати слідчому тимчасовий доступ до речей та документів, які знаходяться у володінні Національного медичного університету ім. О. О. Богомольця, з можливістю вилучення оригіналів документів, а саме: – документів, які містять вільні зразки почерку й підписів ОСОБА_8, ІНФОРМАЦІЯ_1; ОСОБА_5, ІНФОРМАЦІЯ_2; ОСОБА_7, ІНФОРМАЦІЯ_3, ОСОБА_9, ІНФОРМАЦІЯ_4, у кількості по 10 (десять) документів щодо кожної особи¹. Слід урахувати, що як вільні, так й експериментальні зразки буквеного або цифрового письма бажано надавати не менше ніж на 15 аркушах. Чим більш стислим є досліджуваний текст (запис), тим більшою є потреба у вільних зразках. Вільні зразки підпису надають за можливості не менше ніж на 15 документах, експериментальні – у кількості не менше ніж 50 зразків. Крім цього, якщо необхідно встановити, чи виконаний підпис від

¹ Ухвала Печерського районного суду м. Києва від 27 верес. 2021 р. у справі № 757/46272/16-к. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/62018762#>.

імені певної особи іншою особою, надають вільні й експериментальні зразки почерку та підписів обох осіб.

Додатково відбирають експериментальні зразки почерку передбачуваного виконавця не менше ніж на 10–15 аркушах у вигляді записів прізвища й ініціалів особи, від імені якої виконано підпис. Відповідний процесуальний порядок експериментального отримання зразків для експертизи закріплено у ст. 245 КПК України, у п. 1 якої передбачено, що «в разі необхідності отримання зразків для проведення експертизи їх відбирає сторона кримінального провадження, яка звернулася за проведенням експертизи або за клопотанням якої експертиза призначена слідчим суддею».

Умовно-вільні зразки – це тексти, самостійно складені особою, яка підлягає ідентифікації, що виникли після відкриття кримінального провадження, але не в зв'язку з експертизою. До таких зразків належать: підписи в протоколах слідчих (розшукових) дій, пам'ятках, заяви, клопотання, скарги, пояснення й інші документи. Водночас орган досудового розслідування часто не прогнозує подальші дії осіб, які можуть бути підозрюваними, і недооцінюють значущість таких видів зразків. Проте саме ці зразки мають важливий інформаційний характер, передусім коли немає інших видів. На етапі розслідування виконавець, перебуваючи в стресовій ситуації, зосереджується на змістовній частині документа, а графічну частину упускає. Саме тому в кримінальних провадженнях за фактами службового підроблення слідчому необхідно створити максимальні умови для виконавця, щоб він написав власноруч якомога більше рукописних документів. Зокрема, пропонуємо, щоб особа, яка буде підписувати процесуальний документ, виконала свої підписи на всіх сторінках протоколу

або ж власноруч записала відповіді на запитання слідчого в протоколах допиту.

Слід урахувувати, що особи, які підроблюють документ за цією категорією кримінальних правопорушень, мають переважно високо сформований почерк, тому й ступінь варіативності під час виконання підпису може бути високим. Якщо досліджуваний об'єкт – це підпис, необхідно відібрати зразки з такою самою транскрипцією. Вважаємо, що такі рекомендації допоможуть слідчому швидше призначити експертизу. Водночас у певних ситуаціях постають проблеми, пов'язані з отриманням усіх видів зазначених зразків. Основною поміж них є отримання експериментальних зразків. Оскільки категорія осіб, які можуть бути підозрюваними в кримінальних провадженнях за фактами господарських правопорушень, є досвідченими й мають знання щодо своїх прав, то поширеними є випадки відмови таких осіб від дачі експериментальних зразків.

Оскільки кожен почерк контролюється виконавцем, тому отримати їх у примусовому порядку відповідно ч. 3 ст. 245 КПК України неможливо. Наприклад, у кримінальному провадженні № 42016250000000068 від 29 березня 2019 року за ознаками кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 366 КК України, посадові особи ОСОБА_3 та ОСОБА_4. ДП «Черкаське лісове господарство» внесли до офіційних документів (до бланка постанови та протоколу про адміністративне правопорушення) завідомо неправдиві відомості про порушення правил пожежної безпеки в лісі, а саме розпалювання багаття в пожежонебезпечний період в лісовому масиві Тясминського лісництва. З метою всебічного, повного і неупередженого дослідження обставин кримінального провадження постала необхідність у

проведенні почеркознавчої експертизи, у зв'язку з чим в ОСОБА_5, ІНФОРМАЦІЯ_1, яким було складено зазначені вище протоколи й постанови, необхідно було відібрати експериментальні зразки почерку та підпису. Під час проведення досудового розслідування ОСОБА_5 відмовлявся надавати зразки для проведення почеркознавчої експертизи, а тому слідчий просив суд винести ухвалу, якою зобов'язати ОСОБА_5 надати експериментальні зразки почерку й підпису. Слідчий суддя відмовив у примусовому відібрання зразків, оскільки зразки почерку й підпису в розумінні ч. 3 ст. 245 КПК України не можна вважати біологічними зразками. Експериментальні зразки почерку та підпису особи, на відміну від біологічних зразків, неможливо відібрати примусово¹.

У зв'язку із цим у таких ситуаціях важливе значення мають вільні й умовно-вільні зразки, які слід отримати в якомога більшої кількості. Тому вважаємо, що з метою проведення об'єктивного та повного дослідження слідчий має надати експерту в достатній кількості та якості порівняльний матеріал.

Особливість цієї експертизи полягає в тому, що вона має багаторівневий, комплексний характер і потребує залучення до експертної комісії фахівців інших спеціальностей².

За результатами здійсненого дослідження та власного практичного досвіду вдалося встановити, що в кримінальних провадженнях за фактами підроблення господарських документів в більшості випадків призначаються комплексні

¹ Ухвала Придніпровського районного суду м. Черкаси від 24 листопада 2019 р. у справі № 711/10125/16-к. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/62977964>.

² Бідняк Г. С. Використання спеціальних знань при розслідуванні шахрайств : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Дніпро. 2018. 244 с.

судові експертизи: 1) почеркознавча й технічна експертиза документів – 47,4 %; 2) технічна експертиза документів та економічна – 23,5 %; 3) почеркознавча й будівельно-технічна – 16,2 %; 4) економічна й товарознавча – 10,1 %; інші види – 2,8 % (див. Додаток А).

Ми вже зазначали, що еволюція інформаційного суспільства сприяє автоматизації людської діяльності, зокрема широкому впровадженню електронних документів у сферу господарської діяльності, систем електронного документообігу та електронного цифрового підпису спрощують та прискорюють процес обробки документів, автоматизують обробку підроблених документів у цифровому форматі. ІТ-рішення для обміну електронними документами з контрагентами, партнерами, клієнтами та підрядниками і підписання цих документів за допомогою електронного документообігу набирає популярності. Водночас, як показано у підрозділі 1.3, за допомогою новітніх технологій удосконалюються способи підробки документів

Значну кількість експертних об'єктів складають підроблені документи, які направляються на судово-технічну експертизу документів, в якій досліджуються реквізити документів; відбитки печаток і штампів; спосіб виготовлення текстів, дописки й додруковки; змінені тексти тощо. Документ як об'єкт судово-технічної експертизи зазнає комплексного дослідження: встановлюються факти порушення встановленого порядку та способу виготовлення документа в цілому (повна підробка) або його окремих частин (часткова підробка). Особливості призначення технічної експертизи документів зумовлені наступними факторами: по-перше, широке використання в підприємницькій діяльності документів, виготовлених за

допомогою комп'ютерної і копіювально-розмножувальної техніки; по-друге, використання кліше печаток і штампів, виготовлених за технологією зарубіжних фірм.

Одною з розповсюджених підробок є виготовлення цифрових, записів невеликого обсягу, а також підписів в документах з використанням комп'ютерної техніки. В даному разі експерти встановлюють, наприклад, «штрихи підпису, виконані за допомогою лазерного принтера, які візуально майже не відрізняються від штрихів підпису, виконаних гелевою ручкою з чорним барвником. У той самий час при мікроскопічному дослідженні різні засоби виконання підпису досить легко діагностуються за морфологічними ознаками штрихів»¹. А. В. Шевчишен запропонував у структурі інформаційного поля документа такі складові дослідження: кожен реквізит окремо; за матеріалом документа та використаними матеріалами друку; за відображенням використаних технічних засобів, за допомогою яких виготовлено документ та нанесено його окремі реквізити². Дослідження кожної складової дозволяє встановити спосіб нанесення тексту, формування знаків, відбитків.

Розслідування кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності, вчинених з використанням підроблених документів, ускладнюється постійним розвитком інформаційних технологій з'являються підроблені електронні документи, яких раніше не було, змінюються, модифікуються механізми і методи вчинення раніше відомих

¹ Протидія економічній злочинності / П.І. Орлов, А.Ф. Волобуєв, І.М. Осика, Р.Л. Степанюк та ін. Харків: Нац. ун-т внутр. справ, 2012. 568 с. С. 215-259.

² Шевчишен А. В. Проблеми доказування стороною обвинувачення у досудовому розслідуванні корупційних злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг : дис... докт. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2019. 624 с.

видів кримінальних правопорушень, з'являються абсолютно нові їх види. Велика кількість об'єктів, що надходить на дослідження до експертних установ, становлять документи, виготовлені з використанням комп'ютерної техніки, які є новим видом експертних досліджень. Такі об'єкти надаються на дослідження комп'ютерно-технічній експертизі. Вона є основною процесуальною формою використання спеціальних знань у галузі комп'ютерних технологій, а її результати можуть являти собою найважливішу частину доказової бази у конкретному кримінальному провадженні.

Завдання виявлення підроблення в електронних документах є достатньо складними і потребує розробки нових методичних підходів для розв'язання. В цьому разі не можна застосувати такі методи які використовують при діагностичному та ідентифікаційному дослідженні почеркознавчої експертизи, техніко-криміналістичної експертизи кліше печаток та штампів. Кінцевий вигляд документа на паперовому носіїві залежить також від програмного забезпечення комп'ютера та принтера, які використовуються при роздруківці документу¹.

Експертизи комп'ютерної техніки в залежності від об'єктів та завдань, що вирішуються, поділяються на два різновиди: 1) апаратну експертизу комп'ютерів, їх вузлів та пристроїв (встановлення призначення і характеристик комп'ютерної техніки, її технічного стану; можливостей використання для досягнення певною мети тощо); 2) експертизу комп'ютерних даних та програмного забезпечення (виявлення інформації, що міститься на комп'ютерних носіях, та визначення її цільового

¹ Щербаковський М.Г. Проведення та використання судових експертиз у кримінальному провадженні : монографія. Харків : В деле, 2015. 560 с.

призначення; відновлення «зітертої» інформації; розшифровка закодovаних файлів; встановлення характеру змін в документ, внесених в програми, і т. ін.)

Під час підготовки і призначення комп'ютерно-технічної експертизи треба виходити з наступних положень:

- для дослідження інформації, що міститься на комп'ютерних носіях, експертові необхідно надавати сам комп'ютерний носій (вінчестер, флеш-накопичувач тощо), а також комп'ютерний комплекс, до складу якого входить досліджуваний носій;

- для встановлення відповідності програмних продуктів певним параметрам, а також вартості програмного продукту експертові надається носій з копією досліджуваного програмного продукту і еталонна (дистрибутивна копія програмного продукту);

- для дослідження технічного стану і визначення вартості комп'ютерної техніки експертові надається сама комп'ютерна техніка, а також технічна документація до неї;

- для встановлення авторства досліджуваного програмного продукту експертові надаються самі програми у вигляді вихідних текстів, бібліотечних та виконуваних модулів, а також програми (вихідні тексти, бібліотечні та виконувані модулі), що створені особою, щодо якої перевіряється версія: чи вона є автором досліджуваного продукту;

- для ідентифікації друкуючого пристрою, на якому надрукований підроблений документ надається комп'ютерний комплекс – принтер разом із системним блоком, оскільки формування тексту, графічного матеріалу здійснюється за допомогою програмного забезпечення комп'ютера, що керує роботою принтера в момент

виготворення документа. Дослідження такого роду підроблених документів має здійснюватись комплексно експертом з технічного дослідження документів та експертом з комп'ютерно-технічної експертизи.

Проблематиці комплексного дослідження документів на електронних носіях та їх машинограм (паперовим копіям) присвятили свої праці цілий ряд українських та зарубіжних науковців. О. В. Шаповал вважає, що мета, яка ставиться при призначенні комплексних експертиз, — встановлення джерела походження досліджуваного документа та вихід на суб'єктів, що мали доступ до апаратно-програмного комплексу підготовки документів. Також він зазначає, що при визначенні об'єкта враховується природа слідів та межі компетенції експерта¹. Слід відзначити, що безпосередні об'єкти дослідження технічної експертизи документів та комп'ютерно-технічної експертизи є різними. В технічній експертизі документів досліджуються властивості знакосинтезуючих механізмів принтера, в комп'ютерно-технічній експертизі — програмне забезпечення роботи принтера. В комплексі досліджується система властивостей всього апаратно-програмного комплексу, що використовувався при виготовленні документа (комп'ютер та принтер і їх програмне забезпечення).

У разі призначення технічної експертизи документа, виготовленого з використанням комп'ютерної чи копіювально-розмножувальної техніки, треба мати на увазі, що при наданні експертові тільки документів, можуть бути вирішені наступні питання: 1) спосіб виготовлення документа (діагностичне завдання); 2) вид та модель технічного засобу,

¹ Шаповал О. В. Криміналістичне забезпечення розслідування економічних злочинів : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2017. 20 с.

за допомогою якого було виготовлено документ (діагностичне завдання); 3) факт виготовлення кількох документів за допомогою одного і того ж технічного засобу (ідентифікаційне завдання). При наданні експертові документів і технічного обладнання, що перевіряється, вирішується проблема з ідентифікації цього обладнання.

Встановлені в результаті такого дослідження системні зв'язки об'єднують властивості, що досліджуються експертами різних спеціальностей, в одне ціле, в результаті чого можливий синтезуючий спільний висновок, що характеризує в цілому обставини виготовлення документу. В цьому разі слідосприймаючим об'єктом є документ на паперовому носії, а слідоутворюючими об'єктами є комп'ютер та принтер – компоненти апаратно-програмного комплексу. Тому об'єктом такої комплексної експертизи є друкований документ та комп'ютерні засоби.

Прикладом об'єктів таких досліджень є підроблені ліцензії, державні спеціальні марки, акцизні марки та інші документи, що забезпечені спеціальними засобами захисту. Для виготовлення зазначених документів використовується спеціальний матеріал, папір, фарби, технологія нанесення зображень, і необхідні елементи захисту. Слідчо-експертна ситуація щодо названої категорії кримінальних проваджень потребує встановлення факту підробки, який не може бути доведений без застосування експертного дослідження. Значна частина таких підробок виготовляється з використанням сучасної техніки, яка дозволяє виконувати імітацію необхідних елементів захисту, а тому їх дослідження на думку І. Г. Завдов'єва, А. М. Падалки, А. В. Свиницького та інших науковців у такій слідчій ситуації є призначення комплексної комп'ютерно-технічної та технічної експертизи

документів. У рамках судово-технічної експертизи документів встановлюється спосіб виготовлення документів, їх реквізитів (з допомогою комп'ютера). При проведенні судової комп'ютерно-технічної експертизи встановлюється наявність на магнітних та оптичних носіях інформації файлів, що містять зображення документу. Сумісним дослідженням двох експертів, шляхом зміни різних параметрів принтера роздруковується експериментальний зразок документу, який порівнюється із наданим на експертизу. За результатами порівняння встановлюється факт того, що подані на дослідження документи роздруковані з файлів, виявлених на носіях інформації, та надруковані за допомогою представленого на дослідження принтера (знакодруючого пристрою)^{1;2;3}.

У рамках комплексної експертизи можливе вирішення і зворотного завдання, коли потрібно встановити, чи не було використано реквізити з справжнього паперового документа для створення електронного документа. Таке використання може бути як повне, коли весь документ сканують і переводять його в електронний формат pdf або RTF, Word тощо, або лише його частини, – печатку, підпис, кутовий штамп та ін. З огляду на такі варіанти підроблення електронних документів більшість досліджень має проводитись комплексно і вирішується в рамках

¹ Завдов'єва І.Г. Особливості призначення і проведення комплексних комп'ютерно-технічних та економічних судових експертиз. Криміналістичний вісник. № 2 (22), 2014. С. 107-111.

² Падалка А. М. Теоретико-методологічні засади розслідування організованої злочинної діяльності у сфері оподаткування : монографія. Університет ДФС України. Ірпінь, 2020. 368 с.

³ Падалка А. М., Свінцицький А. В. Поняття та значення судових експертиз у розкритті й розслідуванні організованої злочинної діяльності у сфері оподаткування. Інформація і право. № 3(34), 2020. С. 96-103.

комплексних експертиз. Водночас доводиться констатувати, що на практиці розслідування кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності, вчинених за допомогою підроблених документів, використання можливостей комплексних експертиз супроводжуються проблемними аспектами, які пов'язані з такими чинниками.

По-перше, статус комплексних експертиз окремо не визначено в кримінальному процесі. Зокрема, ні в КПК України, ні в Законі України «Про судову експертизу» не вказано, що це за процесуальний різновид дослідження і в яких випадках його проводять. Лише в підзаконному нормативно-правовому акті, а саме наказі Міністерства юстиції України від 8 жовтня 1998 року № 53/5 «Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень», визначено поняття комплексної експертизи, яку слід тлумачити як експертизу, що «проводять із застосуванням спеціальних знань різних галузей науки, техніки або інших спеціальних знань (різних напрямів у межах однієї галузі знань) для виконання одного спільного (інтеграційного) завдання (питання). До проведення таких експертиз у разі потреби залучають як експертів експертних установ, так і фахівців установ та служб (підрозділів) інших центральних органів виконавчої влади або інших фахівців, що не працюють у державних спеціалізованих експертних установах»¹. Слід зауважити, що наукова спільнота вже

¹ Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень. Наказ

неодноразово зверталася до законодавця з пропозицією усунути цю прогалину у кодексі, однак досі це питання лишається невирішеним.

З метою процесуального закріплення статусу не лише комплексних експертиз, а й повторних, додаткових і комісійних, вважаємо за необхідне внести доповнення до ст. 69 КПК України, передбачивши, що: «Судові експерти можуть виконувати первинні, повторні, додаткові, комплексні та комісійні судові експертизи». Вважаємо, що прийняття таких змін мінімізує ризик оскарження таких постанов і визнання висновків таких експертиз згодом недопустимими доказами.

Висновки до розділу 4

Ефективність досудового розслідування злочинів у сфері господарської діяльності значною мірою залежить від належного тактичного забезпечення. Воно охоплює організацію взаємодії між усіма суб'єктами кримінального провадження — слідчими, оперативними працівниками, експертами, прокурорами, судовими органами та контролюючими установами. Координація їхніх дій є ключовою умовою успішного виявлення, фіксації та доказування фактів використання підроблених документів.

Тактичні заходи спрямовані на оптимізацію розслідування: правильне планування слідчих дій, визначення послідовності доказування, формування слідчих версій. Особливої уваги потребує побудова комунікації між органами, оскільки неузгодженість дій призводить до втрати доказів, дублювання функцій або розкриття оперативної інформації. Злагодженість забезпечується через чіткі інструкції, міжвідомчі угоди й використання єдиних електронних баз.

Важливою складовою тактичного забезпечення є експертна діяльність. Якість експертних висновків безпосередньо залежить від коректного формулювання питань та своєчасного залучення фахівців. Удосконалення процесу можливе шляхом створення спеціалізованих експертних груп з криміналістичного аналізу документів і застосування автоматизованих систем для виявлення фальсифікацій.

В умовах воєнного стану та цифровізації суспільства тактичне забезпечення набуває нових вимірів. Поширення

дистанційних процесуальних дій, електронного документообігу, цифрових доказів вимагає адаптації традиційних форм взаємодії та створення безпечних каналів обміну інформацією. Підвищення кіберзахисту і контроль доступу до даних стають необхідними умовами збереження доказової інформації.

У підсумку, підвищення результативності розслідування можливе лише за умови комплексного підходу, що поєднує криміналістичні, організаційні й аналітичні методи. Створення єдиної міжвідомчої системи координації, автоматизація обміну інформацією та використання інтелектуальних технологій аналітики стануть основою сучасної моделі розслідування економічних злочинів із використанням підроблених документів.

ВИСНОВКИ

Результати проведеного дослідження дозволили обґрунтувати та сформулювати ряд теоретичних висновків та запропонувати науково-практичні рекомендації:

1. Генеза становлення права громадян України на підприємницьку діяльність свідчить про складний і багатоступеневий процес еволюції національної правової системи — від повної заборони приватної економічної ініціативи в радянський період до конституційного закріплення цього права як фундаментальної економічної свободи людини. Перехід від адміністративно-командної до ринкової моделі господарювання супроводжувався формуванням нормативної бази, що забезпечила інституційне становлення підприємництва: від Закону УРСР «Про економічну самостійність» (1990 р.) та Закону України «Про підприємництво» (1991 р.) до Конституції України 1996 р. і Господарського кодексу 2003 р. Таким чином, закріплення принципу презумпції дозволеності підприємницької діяльності стало переломним моментом у розвитку українського господарського права.

Водночас становлення системи кримінально-правового захисту підприємницької діяльності відбувалося паралельно із розвитком економічних свобод. Кримінальний кодекс України 2001 р. уперше комплексно врегулював відповідальність за злочини у сфері господарської діяльності, спрямовані як проти інтересів держави, так і проти прав добросовісних підприємців. Еволюція кримінальної політики — від репресивної до охоронної — засвідчує докорінну зміну ставлення держави до підприємництва як до законного виду

діяльності, що потребує правового захисту. Водночас проблеми розмежування адміністративної та кримінальної відповідальності, недосконалість норм і практики їх застосування залишаються суттєвими викликами.

Сучасний етап розвитку характеризується інтеграцією України до європейського правового простору, дерегуляцією та цифровізацією економічних процесів. Водночас зберігаються системні проблеми — корупція, нестабільність законодавства, недовіра до судової влади, тінізація економіки. Подальший розвиток правового регулювання підприємництва потребує гармонізації з правом ЄС, створення ефективних спеціалізованих механізмів захисту підприємницьких прав (зокрема бізнес-омбудсмена, медіації, арбітражу), а також підвищення правової культури та правосвідомості підприємців. Лише за таких умов можливо забезпечити сталий розвиток національної економіки й утвердження права на підприємницьку діяльність як реальної, а не декларативної конституційної гарантії.

Охарактеризовано типові ознаки господарської діяльності, яка здійснюється з використанням підроблених документів: здійснення підприємницької діяльності без державної реєстрації, без отримання дозвільних документів з використанням документів інших суб'єктів, у тому числі неіснуючих; створення (реорганізація) суб'єкта підприємницької діяльності з недостовірними даними «засновників», юридичної та (або) фактичної адреси, мети діяльності та (або) провадження діяльності від імені цих суб'єктів; відсутність у штаті організації інших найманих працівників, крім директора; відсутність бухгалтерського обліку, звітності щодо проведених фінансово-господарських операцій; розбіжність документальної інформації з

результатами зустрічних перевірок; виконання недоцільних, нетипових, необґрунтованих фінансово-господарських операцій; ухилення від банківського контролю; невідоме джерело походження доходів; недоцільні (наднормативні) витрати; використання орендованих приміщень для здійснення діяльності, що приховується від контролюючих органів і громадян; обмеження обсягу поданих документів контрагентам, аудиторам, контролюючим, правоохоронним органам; замовчування, ухилення від розкриття інформації щодо господарської діяльності, державної реєстрації, юридичної адреси та ін.

2. Аргументовано, що криміналістична методика розслідування кримінальних правопорушень, вчинених у сфері господарської діяльності із використанням підроблених документів, є міжвидовою, оскільки спрямована на розслідування різних видів правопорушень, об'єднаних у Розділі VII КК України «Кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності». Її структура представлена такими елементами: 1) криміналістична характеристика; 2) слідчі ситуації та версії початкового етапу розслідування; 3) обставини, що підлягають встановленню; 4) планування розслідування; 5) тактичні особливості огляду місця події, документів, допиту; 6) використання спеціальних знань, проведення судових експертиз.

Зазначено, що криміналістична характеристика є інформаційною базою розслідування кримінальних правопорушень, являє собою систему типових відомостей про криміналістично-значущі ознаки злочинів, слугує побудові слідчих версій, оптимізує процес розслідування кримінального правопорушення.

Констатовано, що взаємозалежними структурними

елементами криміналістичної характеристики правопорушень, вчинених у сфері господарської діяльності з використанням підроблених документів, є: 1) документи, що функціонують у сфері господарської діяльності й найчастіше піддаються підробці; 2) способи вчинення злочинів (створення підроблених документів та їх використання); 3) предмет злочинного посягання (матеріальні кошти); 4) наслідки правопорушення (слідові картина); 5) особа правопорушника (суб'єкт підроблення документа, суб'єкт господарської діяльності); 6) обстановка вчинення кримінального правопорушення (певні умови, час, місце як частина матеріального середовища).

3. Розглянуто сучасний електронний документообіг у сфері господарської діяльності, який здійснюється за допомогою програмного забезпечення: ІнстаДок; Deals; КЕП та Document; DocuSign; WebCenter Spaces; Tettra; Kipwise; SmartDoc\$; BAS Документообіг КОПІ; InterOffice; Optima-WorkFlow; M.E.Doc; Сота.

Розроблено класифікацію документів, що функціонують у сфері господарської діяльності, які розподілені за такими підставами: 1) місцем складання (внутрішні та зовнішні); 2) призначенням (розпорядчі, виконавчі, бухгалтерського оформлення, комбіновані); 3) видом інформації (бухгалтерські, податкові, митні); 4) порядком використання (первинні, зведені); 5) способом використання (разові, накопичувальні); 6) видом фінансових операцій (грошові, розрахункові, матеріальних цінностей); 7) рівнем господарської діяльності (внутрішньо-підприємницькі, внутрішньо-державні, зовнішньо-державні); 8) законністю (законодавчо затверджені, кримінального походження); 9) носієм – паперові, електронні.

4. Криміналістична характеристика кримінальних правопорушень, учинених у сфері господарської діяльності з використанням підроблених документів, виявляє системну сукупність закономірностей, що відображають як технічні, так і соціально-психологічні аспекти цього виду злочинів. Її ключовими елементами є предмет посягання, способи вчинення та приховування злочину, особа злочинця й потерпілого, слідова картина та типові слідчі ситуації. Злочини цього типу мають високий рівень інтелектуальної організації, ретельне планування й часто здійснюються особами, які мають професійну освіту у сфері економіки, права чи документознавства. Водночас, розвиток цифрових технологій суттєво ускладнив виявлення підробок, перетворивши їх із матеріальних у гібридні — частково або повністю електронні, що потребує розширення арсеналу криміналістичних методів.

Слідова картина таких злочинів поєднує традиційні матеріальні сліди (механічні, хімічні, електрографічні) із цифровими, які залишаються в інформаційних системах, метаданих і лог-записах. Це обумовлює необхідність комплексного застосування техніко-криміналістичних, комп'ютерно-технічних і документознавчих експертиз. Особливу роль у розслідуванні відіграє точне формулювання питань до експерта, від якого залежить ефективність дослідження та доказове значення його висновків. Практика засвідчує, що поєднання лабораторних (спектроскопічних, хроматографічних) і цифрових методів забезпечує найвищу достовірність результатів і дозволяє ідентифікувати технічні засоби підробки. Разом із тим, відсутність уніфікованих стандартів цифрової експертизи та недостатня оснащеність експертних установ залишаються серйозною проблемою.

Подальше вдосконалення методики розслідування цих правопорушень пов'язане з автоматизацією процесів аналізу документів, використанням штучного інтелекту, створенням єдиних баз даних типових підробок і міжвідомчою інтеграцією експертно-аналітичних систем. Важливими завданнями є також підвищення рівня підготовки слідчих і експертів, зміцнення нормативної бази у сфері електронного документообігу та посилення міжнародної співпраці у протидії транснаціональним схемам підробки. У результаті саме синергія технічних, організаційних і правових заходів може забезпечити ефективне реагування на сучасні виклики економічної злочинності та реальний захист законного підприємництва від зловживань у сфері документообігу.

5. Доведено, що способи вчинення кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності з використанням підроблених документів, є повно структурними: включають підготовку, вчинення та приховування протиправних дій. У вчиненні кримінальних правопорушень у господарської діяльності із використанням підроблених документів, виокремлюються дві складові – документальна (відображена в документах) та поведінкова (відображена в діях суб'єктів підроблення документів та їх використання у господарської діяльності). З'ясовано, що основними етапами та наслідками вчинення досліджуваних кримінальних правопорушень є: а) створення умов вчинення і приховування кримінальних правопорушень; б) залучення суб'єктів, які здатні здійснити підробку документів; в) використання підроблених документів; г) виникнення сукупності матеріальних та ідеальних слідів злочинної діяльності. Вказані способи підроблення документів, які застосовуються з метою умисного використання хибної

інформації – матеріальний (повний та частковий) й інтелектуальний. Розкрито сучасні способи матеріального підроблення документів за допомогою комп'ютерних програм Adobe Sign, Photoshop, InDesign, DocuSign, Inkscape з наступним друком на лазерних або струменевих принтерах та вказані ознаки обох видів друку на документах.

Наведено обставин, що підлягають встановленню під час розслідування кримінальних правопорушень, вчинених у сфері господарської діяльності з використанням підроблених документів: зміст підробленого документу, вид підроблення документу, особливості використання підробленого документу, суб'єкти правопорушення, кримінально-правова характеристика правопорушення, наслідки правопорушення, причини та умови, що сприяли вчиненню кримінального правопорушення.

6. Початок досудового розслідування кримінальних правопорушень, вчинених у сфері господарської діяльності з використанням підроблених документів, має багатовимірний характер і поєднує як процесуальні, так і криміналістичні аспекти. Специфіка таких правопорушень полягає у їх високій латентності, складності виявлення та доведення факту підробки, що потребує від слідчих спеціальних знань, залучення експертів і застосування технічних засобів. Визначальним етапом є внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань, правильність якого впливає на подальшу кваліфікацію злочину, підслідність та хід кримінального провадження. Водночас практика засвідчує наявність проблемних питань, пов'язаних із недостатнім рівнем підготовки слідчих, неузгодженістю дій між органами досудового розслідування та затримками у проведенні експертиз.

Збирання та оцінка доказів у справах цього типу потребує особливої процесуальної культури та методичної точності. Ключову роль відіграє експертиза документів — почеркознавча, технічна, експертиза матеріалів, — без якої неможливо обґрунтовано підтвердити факт підробки. Важливою є також адаптація традиційних методів розслідування до умов цифровізації, оскільки все більша кількість документів існує в електронній формі, що потребує вдосконалення правового регулювання збору та дослідження електронних доказів. У цьому контексті актуальним є залучення ІТ-фахівців, створення спеціалізованих баз даних зразків документів і підписів, а також використання систем штучного інтелекту для первинного аналізу документів.

В умовах воєнного стану розслідування економічних злочинів із використанням підроблених документів набуває додаткової складності через обмеження безпекового та організаційного характеру, але водночас стимулює впровадження дистанційних процесуальних форм і спрощення окремих процедур. Підвищення ефективності цієї діяльності потребує комплексного підходу: удосконалення нормативного регулювання, розвитку міжвідомчої координації, підвищення кваліфікації слідчих, а також розширення технічних можливостей експертних установ. У перспективі важливими напрямками залишаються гармонізація з європейськими стандартами кримінального процесу, формування системи профілактики підробок та зміцнення правових гарантій учасників господарських відносин як запоруки стабільності економічного обігу та захисту прав суб'єктів підприємництва.

Обґрунтовано, що підставами початку досудового розслідування кримінальних правопорушень у сфері

господарської діяльності, вчинених з використанням підроблених документів, є: а) заява потерпілого; б) повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення від представників контролюючих органів; в) матеріали оперативно-розшукової діяльності; г) виявлення ознак правопорушення слідчим чи прокурором під час іншого кримінального провадження.

Доведено, що на етапі проведення документально-перевірочних дій задля виявлення правопорушень, що вчиняються з використанням підроблених документів, застосовується документальний аналіз, який включає методи юридичної оцінки правомірності господарської діяльності; зустрічної перевірки; аналіз бухгалтерських документів; економічний аналіз господарської діяльності, податковий аналіз.

7. Встановлено, що планування розслідування кримінальних правопорушень, вчинених у сфері господарської діяльності з використанням підроблених документів, є складним процесом, у якому можна виділити такі загальні положення: систематизація та аналіз всього обсягу інформації, яка є в розпорядженні у слідчого й ґрунтується на виявлених слідах; визначення стратегічних й тактичних цілей на початковому та наступному етапах розслідування; висування загальних та окремих слідчих версій на підставі вихідних даних та криміналістичної характеристики, формулювання наслідків як підстав планування, визначення напрямів розслідування; складання плану розслідування в цілому та відповідно до перевірки кожної версії у вигляді переліку слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій, процесуальних, організаційних заходів отримання й використання доказів;

виокремлення найбільш ефективних тактичних прийомів проведення окремих слідчих (розшукових) дій та їх комплексів (тактичних операцій) в залежності від слідчих ситуацій початкового та наступного етапів розслідування; визначення форм та способів взаємодії із оперативними підрозділами, контролюючими та іншими органами; передбачення заходів подолання протидії розслідуванню кримінального правопорушення.

Акцентовано, що під час досудового розслідування діяльність слідчого з висування та перевірки загальних й окремих версій включає наступні етапи: 1) отримання вихідної інформації по кримінальному провадженню; 2) логічна обробка вихідних даних та їх зіставлення із криміналістичною характеристикою; 3) висування версій; 4) формулювання наслідків із кожної версії; 5) перевірка наслідків шляхом проведення слідчих (розшукових) дій, процесуальних заходів.

Показано, що загальні версії про вчинення кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності з використанням підроблених документів, стосуються наявності суспільно небезпечного діяння, що містить ознаки кримінального правопорушення; наявності одного або декілька взаємопов'язаних правопорушень (злочинної технології); відсутності обставин, що виключають кримінальну відповідальність за вчинене. Окремі версії висуваються щодо особи правопорушника, свідків, часу, місця, способу та засобів виготовлення та використання підроблених документів; конкретного змісту дій правопорушника; суспільно небезпечних наслідків (заподіяної шкоди); характеру та ступеню вини кожного співучасника та ін.

8. Визначено дві типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування. Згідно першої ситуації встановлено факт наявності та використання підробленого документа у сфері господарської діяльності, особа правопорушника невідома. Тактичними завданнями є: визначення характеру і обсягу відомостей, наявних у матеріалах провадження; складання переліку свідків; встановлення місця вчинення кримінального правопорушення; виявлення осіб, причетних до вчинення кримінального правопорушення; визначення комплексу слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій та інших організаційних заходів для викриття усіх учасників. Вирішення завдань включає проведення огляду місця події та документів; допит свідків; тимчасовий доступ до речей і документів; призначення судових експертиз; надання доручення оперативному підрозділу щодо проведення негласних слідчих (розшукових) дій.

Відповідно до другої ситуації встановлено правопорушення у сфері господарської діяльності, вчинене за допомогою використання підроблених документів; осіб, які виготовляли чи використовували підроблені документи встановлено або вони знаходяться у обмеженому колі суб'єктів. Характерним є проведення тактичних операцій: «Правопорушник та співучасники», «Підроблений документ», «Спосіб підроблення», «Спосіб використання підробленого документа». Для виявлення підроблених електронних документів додатково застосовуються такі тактичні операції: «Виконавець (відправник) документа», «Місце відправлення документа», «Електронний цифровий підпис», «Інформаційна безпека», «Цифрові розрахунки». Першочерговими слідчими (розшуковими) діями є:

затримання правопорушника; огляд місця події, огляд документів; допит підозрюваного, потерпілого, свідків; обшук, зокрема груповий обшук; тимчасовий доступ до речей і документів; тимчасове вилучення майна; проведення судових експертиз.

9. Дослідження особливостей взаємодії під час розслідування кримінальних правопорушень, учинених у сфері господарської діяльності з використанням підроблених документів, засвідчує, що ефективність досудового розслідування безпосередньо залежить від рівня координації дій між усіма суб'єктами кримінального провадження. Складність таких злочинів, їх багатofакторність та високий рівень латентності зумовлюють необхідність системної співпраці слідчих, оперативних підрозділів, експертних установ, контролюючих органів і міжнародних партнерів. Взаємодія набуває як внутрішньовідомчого, так і міжвідомчого характеру, що вимагає чіткого правового регулювання, належної організаційної структури та налагодженого інформаційного забезпечення. Саме на початковому етапі провадження визначається якість такої взаємодії, що впливає на подальший хід розслідування та достовірність доказової бази.

Особливе значення у процесі взаємодії має інтеграція експертних, аналітичних і інформаційних компонентів. Використання сучасних технологій, автоматизованих систем збору й аналізу даних, створення спільних баз зразків документів та електронних підписів, а також стандартизація протоколів обміну інформацією між відомствами забезпечують оперативність і достовірність доказування. Водночас зберігаються проблеми нормативного, організаційного та технічного характеру — дублювання

функцій, несумісність інформаційних систем, недостатня кваліфікація персоналу. Вирішення цих проблем вимагає уніфікації правових механізмів, впровадження єдиних цифрових платформ взаємодії та підготовки спеціалізованих кадрів, здатних працювати із сучасними засобами криміналістичного аналізу.

В умовах воєнного стану взаємодія у сфері розслідування економічних злочинів зазнала суттєвих трансформацій. З'явилася потреба в дистанційних формах співпраці, підвищенні рівня кіберзахисту та забезпеченні інформаційної безпеки під час обміну даними. Паралельно зростає значення міжнародної правової допомоги й обміну інформацією між іноземними правоохоронними структурами. Подальший розвиток системи взаємодії пов'язується із впровадженням технологій штучного інтелекту, аналітики великих даних і цифрової криміналістики, що здатні значно підвищити результативність розслідувань. Комплексна модернізація організаційно-правових механізмів співпраці між суб'єктами кримінального процесу є запорукою зміцнення довіри до системи правосуддя та ефективного протидії злочинності у сфері господарської діяльності.

10. Охарактеризовано огляд місця події під час розслідування кримінальних правопорушень, вчинених у сфері господарської діяльності з використанням підроблених документів, включаючи фіксацією і вилучення підроблених документів. Сформульовано основні завдання огляду місця події: ознайомлення з матеріальною обстановкою місця підроблення або використання підроблених документів; виявлення матеріальних чи віртуальних слідів підроблення документів, їх фіксація, вилучення, забезпечення захисту від руйнування, псування, знищення, зміни; аналіз вихідної

інформації й висування загальних та окремих версій; при огляді місця події відразу після вчинення правопорушення (використання підробленого документу) організація переслідування та затримання правопорушника за «гарячими слідами». Узагальнено криміналістичні рекомендації щодо підготовки слідчого до виїзду на місце події.

Розкрито дані, які можна отримати під час проведення огляду місця події щодо особи злочинця, потерпілого, способу та обставині вчинення кримінального правопорушення. Наведено рекомендації щодо огляду комп'ютерних даних із обов'язковим залученням спеціаліста для своєчасного виявлення й фіксування недовговічної інформації, збереження електронних слідів підроблення. Підкреслено, що для забезпечення допустимості виявлених комп'ютерних даних всі дії мають бути виконані за допомогою сертифікованого обладнання, з використанням ліцензійного програмного забезпечення.

Вказано, що огляд документів має особливості в залежності від їх змісту, в якому можлива підробка юридичної інформації; бухгалтерської інформації; податкової чи митної інформації; а також документів, що свідчать про вчинення та (або) приховування протиправної діяльності. Огляд документів поділяється на два етапи: на першому ретельно вивчається зміст документа з метою виявлення протиріч; на другому – з'ясовується спосіб виготовлення й наявність можливих змін.

Сформульовано загальні положення тактики допиту: активність; цілеспрямованість; об'єктивність і повнота; врахування особистих індивідуальних рис допитуваного. Висвітлено етапи допиту, зокрема підготовка до допиту передбачає: аналіз матеріалів кримінального провадження,

ознайомлення зі спеціальною літературою для з'ясування особливостей та зв'язку господарських операцій; визначення спеціаліста (спеціалістів), якого доцільно залучити для допомоги у підготовці (формулюванні запитань) й участі у допиті з метою оцінювання правильності показань допитуваних; з'ясування обставин, що характеризують особу допитуваного. Особливу увагу приділено обов'язковому залученню спеціаліста – фахівця в галузі господарської діяльності, бухгалтерського обліку, комп'ютерної техніки та ін. Визначено предмет допиту; типове коло осіб, які допитуються у таких провадженнях; черговість їх допиту; необхідність складання письмового плану допиту. Виділено проблеми одночасного допиту, допиту підозрюваних, які протидіють розслідуванню, зокрема членів організованого угруповання. Запропоновано тактичні прийоми отримання показань в конфліктних ситуаціях.

11. Окреслено проблеми залучення обізнаних осіб під час розслідування кримінальних правопорушень, вчинених у сфері господарської діяльності з використанням підроблених документів. Доведено, що спеціаліст у кримінальному провадженні вирішує тактичні (підготовка та участь у слідчих діях), науково-технічні (пошук, вилучення слідів, документів, здійснення фото, відео зйомки) й консультативні (надання довідок, порад) завдання. Залучення спеціаліста певного фаху (бухгалтера, економіста, фінансиста, фахівця у галузі комп'ютерної техніки) залежить від виду документу та завдань щодо отримання доказової інформації.

Визначено коло експертиз, які найбільше значимі під час розслідування кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності, вчинених за допомогою підроблених документів: судово-економічні експертизи

(бухгалтерського та податкового обліку; фінансово-господарської діяльності; фінансово-кредитних операцій), криміналістичні (почеркознавча, техніко-криміналістична експертиза документів), комп'ютерно-технічна. Встановлено ситуації призначення експертиз, об'єкти дослідження й завдання, що вирішують експерти. Підкреслена важливість надання доброякісних зразків порівняння для ототожнення осіб та приладів, що застосовувались для підробки документів.

Вказано, що розв'язання завдань досудового розслідування щодо підроблених документів нерідко вимагає проведення комплексних експертиз декількома експертами й надання спільного висновку, проте такий вид експертиз кримінальним процесуальним законодавством не визначений. Висунуто пропозиції щодо процесуального закріплення статусу комплексних, а також повторних, додаткових і комісійних експертиз, які має виконувати судовий експерт відповідно до ст. 69 КПК України.

CONCLUSIONS

The results of the conducted research have made it possible to substantiate and formulate a number of theoretical conclusions and to propose scientific and practical recommendations:

1. The genesis of the establishment of the right of Ukrainian citizens to engage in entrepreneurial activity demonstrates a complex and multi-stage process of evolution of the national legal system - from the complete prohibition of private economic initiative during the Soviet period to the constitutional consolidation of this right as a fundamental economic freedom. The transition from an administrative-command model to a market economy was accompanied by the formation of a regulatory framework that ensured the institutional establishment of entrepreneurship: from the Law of the Ukrainian SSR “On Economic Independence” (1990) and the Law of Ukraine “On Entrepreneurship” (1991) to the 1996 Constitution of Ukraine and the 2003 Commercial Code. Thus, the consolidation of the principle of the presumption of permissibility of entrepreneurial activity became a turning point in the development of Ukrainian commercial law.

At the same time, the development of a system of criminal-law protection for entrepreneurial activity occurred in parallel with the expansion of economic freedoms. The 2001 Criminal Code of Ukraine for the first time provided a comprehensive regulation of liability for offences in the sphere of economic activity aimed both at the interests of the state and at the rights of bona fide entrepreneurs. The evolution of criminal policy - from repressive to protective - reflects a fundamental shift in the state’s attitude towards entrepreneurship as a lawful form of activity

requiring legal protection. However, the challenges of distinguishing between administrative and criminal liability, as well as deficiencies in legal norms and in their practical application, remain significant problems.

The modern stage of development is characterised by Ukraine's integration into the European legal space, deregulation, and the digitalisation of economic processes. At the same time, systemic problems persist - corruption, instability of legislation, lack of trust in the judiciary, and the shadowing of the economy. Further development of the legal regulation of entrepreneurship requires harmonisation with EU law, the creation of effective specialised mechanisms for protecting entrepreneurial rights (in particular, a business ombudsman, mediation, arbitration), as well as the enhancement of legal culture and legal awareness among entrepreneurs. Only under such conditions can sustainable development of the national economy be ensured and the right to entrepreneurial activity be affirmed as a real - rather than declarative - constitutional guarantee.

Typical features of economic activity carried out using forged documents have been characterised. These include: conducting entrepreneurial activity without state registration, without obtaining the required permits, or using the documents of other entities, including fictitious ones; the creation (or reorganisation) of a business entity using false information about its "founders", legal and/or actual address, purpose of activity, and/or conducting activity on behalf of such entities; the absence of any employees in the organisation other than the director; lack of accounting records and reporting on financial and business operations; discrepancies between documentary information and the results of cross-checks; the performance of impractical, atypical, or unjustified financial and business operations; evasion

of banking control; unknown sources of income; impractical (excessive) expenditures; the use of rented premises to conduct activities concealed from supervisory bodies and the public; limiting the amount of documentation provided to counterparties, auditors, supervisory or law-enforcement bodies; concealing or avoiding disclosure of information regarding economic activity, state registration, legal address, and other relevant aspects.

2. It is argued that the criminalistic methodology for investigating criminal offences committed in the sphere of economic activity using forged documents is intertype in nature, as it is directed at the investigation of various types of offences grouped under Section VII of the Criminal Code of Ukraine, “Criminal Offences in the Sphere of Economic Activity”. Its structure is represented by the following elements: 1) the criminalistic characteristics; 2) investigative situations and versions of the initial stage of the investigation; 3) the circumstances to be established; 4) investigation planning; 5) the tactical features of the crime scene examination, document examination, and interrogation; 6) the use of special knowledge and the conduct of forensic examinations.

It is noted that the criminalistic characteristics serve as the informational basis of the investigation of criminal offences. They represent a system of typical data on criminalistically significant features of offences, support the construction of investigative versions, and optimise the process of investigating a criminal offence.

It has been established that the interrelated structural elements of the criminalistic characteristics of offences committed in the sphere of economic activity using forged documents are as follows: 1) the documents functioning in the sphere of economic activity that are most frequently subject to forgery; 2) the methods

of committing the offences (creating forged documents and using them); 3) the object of criminal encroachment (material assets); 4) the consequences of the offence (the pattern of traces); 5) the offender's personality (the person who forges the document and/or the economic actor involved); 6) the environment in which the criminal offence is committed (specific conditions, time, and place as part of the material setting).

3. The modern electronic document workflow in the sphere of economic activity has been examined, which is carried out using the following software: InstaDoc; Deals; QES and Document; DocuSign; WebCenter Spaces; Tettra; Kipwise; SmartDoc\$; BAS Document Management CORP; InterOffice; Optima-WorkFlow; M.E.Doc; Sota.

A classification of documents functioning in the sphere of economic activity has been developed, divided according to the following criteria: 1) place of preparation (internal and external); 2) purpose (administrative, executive, accounting, combined); 3) type of information (accounting, tax, customs); 4) procedure of use (primary, summary); 5) method of use (single-use, cumulative); 6) type of financial operations (monetary, settlement, material assets); 7) level of economic activity (intra-enterprise, intra-state, inter-state); 8) legality (legally approved, criminal in origin); 9) medium – paper, electronic.

4. The criminalistic characteristics of criminal offences committed in the sphere of economic activity using forged documents reveal a systemic set of patterns that reflect both the technical and the socio-psychological aspects of this type of crime. Their key elements include the object of the offence, the methods of committing and concealing the crime, the identities of the offender and the victim, the pattern of traces, and typical investigative situations.

Such offences are characterised by a high level of intellectual organisation, careful planning, and are often committed by individuals with professional education in economics, law, or document studies. At the same time, the development of digital technologies has significantly complicated the detection of forgeries, transforming them from material into hybrid - partially or fully electronic - forms, which requires an expansion of the arsenal of criminalistic methods.

The pattern of traces in such offences combines traditional material traces (mechanical, chemical, electrographic) with digital traces that remain in information systems, metadata, and log files. This necessitates the integrated application of technical-criminalistic, computer-technical and document-examination forensic analyses. A particularly important role in the investigation is played by the precise formulation of questions for the expert, as the effectiveness of the examination and the evidential value of its conclusions depend on this. Practice shows that a combination of laboratory methods (spectroscopic, chromatographic) and digital techniques provides the highest reliability of results and enables the identification of technical means used to forge documents. At the same time, the lack of unified standards for digital forensic examination and the insufficient technical capacity of forensic institutions remain serious challenges.

Further improvement of the methodology for investigating these offences is linked to the automation of document-analysis processes, the use of artificial intelligence, the creation of unified databases of typical forgeries, and interagency integration of expert-analytical systems. Important tasks also include raising the professional level of investigators and forensic experts, strengthening the regulatory framework in the field of electronic

document management, and enhancing international cooperation in combating transnational forgery schemes. Ultimately, it is the synergy of technical, organisational, and legal measures that can ensure an effective response to the modern challenges of economic crime and provide real protection for lawful entrepreneurship from abuses in the field of document circulation.

5. It has been proven that the methods of committing criminal offences in the sphere of economic activity using forged documents are fully structured: they include the preparation, commission, and concealment of unlawful actions. In the commission of criminal offences in economic activity using forged documents, two components can be distinguished - the documentary component (reflected in the documents) and the behavioural component (reflected in the actions of the individuals who forge the documents and use them in economic activity). It has been established that the main stages and consequences of committing the offences under study are: a) creating conditions for committing and concealing the criminal offences; b) involving individuals capable of forging documents; c) using the forged documents; d) the emergence of a set of material and ideal traces of the criminal activity. The methods of forgery applied for the deliberate use of false information include material forgery (complete and partial) and intellectual forgery. Modern methods of material forgery of documents carried out using computer programs such as Adobe Sign, Photoshop, InDesign, DocuSign, and Inkscape, followed by printing on laser or inkjet printers, have been described. The characteristic features of both types of printing on documents have also been identified.

The circumstances that must be established during the investigation of criminal offences committed in the sphere of economic activity using forged documents have been outlined: the

content of the forged document, the type of forgery, the specific features of the use of the forged document, the subjects of the offence, the criminal-law characteristics of the offence, the consequences of the offence, and the causes and conditions that facilitated the commission of the criminal offence.

6. The initiation of the pre-trial investigation of criminal offences committed in the sphere of economic activity using forged documents is multidimensional and combines both procedural and criminalistic aspects. The specificity of such offences lies in their high latency, the complexity of detection, and the difficulty of proving the fact of forgery, all of which require investigators to possess specialised knowledge, involve experts, and apply technical means. A decisive stage is the entry of information into the Unified Register of Pre-trial Investigations, the accuracy of which affects the subsequent legal classification of the offence, investigative jurisdiction, and the course of the criminal proceedings. At the same time, practice demonstrates the presence of problematic issues related to the insufficient level of training of investigators, lack of coordination between pre-trial investigation bodies, and delays in conducting forensic examinations.

The collection and assessment of evidence in cases of this type require a particularly high level of procedural competence and methodological precision. A key role is played by document examinations - handwriting, technical, and materials analysis - without which it is impossible to substantiate the fact of forgery. Equally important is the adaptation of traditional investigative methods to the conditions of digitalisation, as an increasing number of documents exist in electronic form, which necessitates improved legal regulation of the collection and examination of electronic evidence. In this context, the

involvement of IT specialists is essential, as is the creation of specialised databases of document and signature samples, along with the use of artificial intelligence systems for the preliminary analysis of documents.

Under martial law, the investigation of economic offences involving the use of forged documents becomes even more complex due to security and organisational constraints, while at the same time stimulating the introduction of remote procedural formats and the simplification of certain procedures.

Improving the effectiveness of this activity requires a comprehensive approach: enhancing regulatory frameworks, strengthening interagency coordination, improving the qualifications of investigators, and expanding the technical capabilities of forensic institutions. Looking ahead, important areas remain the harmonisation with European standards of criminal procedure, the development of a system for preventing document forgery, and the strengthening of legal safeguards for participants in economic relations as a foundation for the stability of economic turnover and the protection of the rights of business entities.

It has been substantiated that the grounds for initiating the pre-trial investigation of criminal offences in the sphere of economic activity committed using forged documents are: a) a complaint submitted by the victim; b) a report of a criminal offence filed by representatives of supervisory bodies; c) materials obtained through operational and search activities; d) the detection of signs of an offence by an investigator or prosecutor during another criminal proceeding.

It has been proven that, at the stage of conducting document-verification actions aimed at detecting offences committed using forged documents, documentary analysis is applied. This analysis

includes methods of legal assessment of the lawfulness of economic activity; cross-checks; analysis of accounting documents; economic analysis of business operations; and tax analysis.

7. It has been established that the planning of the investigation of criminal offences committed in the sphere of economic activity using forged documents is a complex process, within which the following general principles can be identified: the systematisation and analysis of all information available to the investigator, based on the traces identified; the determination of strategic and tactical objectives at the initial and subsequent stages of the investigation; the development of general and specific investigative versions based on the initial data and the criminalistic characteristics, the formulation of consequences as the basis for planning, and the determination of the directions of the investigation; the drafting of an overall investigation plan and individual plans for verifying each version, presented as a list of investigative (search) actions, covert investigative (search) actions, procedural and organisational measures for obtaining and using evidence; the identification of the most effective tactical methods for conducting individual investigative (search) actions and their complexes (tactical operations) depending on the investigative situations of the initial and subsequent stages of the investigation; the determination of forms and methods of interaction with operational units, supervisory bodies, and other agencies; the anticipation of measures to overcome resistance to the investigation of the criminal offence.

It is emphasised that during the pre-trial investigation, the investigator's activity in putting forward and verifying general and specific versions includes the following stages: 1) obtaining the initial information on the criminal proceedings; 2) logically

processing the initial data and comparing them with the criminalistic characteristics; 3) putting forward investigative versions; 4) formulating the consequences of each version; 5) verifying these consequences by conducting investigative (search) actions and procedural measures.

It has been shown that the general versions concerning the commission of criminal offences in the sphere of economic activity using forged documents relate to: the existence of a socially dangerous act containing the elements of a criminal offence; the presence of one or several interrelated offences (a criminal scheme); and the absence of circumstances that exclude criminal liability for the act committed.

Specific versions are put forward regarding the identity of the offender, the witnesses, the time, place, method and means of creating and using the forged documents; the precise content of the offender's actions; the socially dangerous consequences (the harm caused); and the nature and degree of guilt of each accomplice, among other aspects.

8. Two typical investigative situations of the initial stage of the investigation have been identified. According to the first situation, the fact of the existence and use of a forged document in the sphere of economic activity has been established, while the identity of the offender remains unknown. The tactical tasks are: determining the nature and scope of the information contained in the case materials; compiling a list of witnesses; establishing the place where the criminal offence was committed; identifying the persons involved in the commission of the offence; determining the set of investigative (search) actions, covert investigative (search) actions, and other organisational measures necessary to expose all participants. The resolution of these tasks includes conducting an examination of the crime scene and documents;

interviewing witnesses; obtaining temporary access to items and documents; appointing forensic examinations; and issuing instructions to the operational unit regarding the conduct of covert investigative (search) actions.

According to the second situation, an offence in the sphere of economic activity committed through the use of forged documents has been established; the individuals who produced or used the forged documents have been identified, or they are within a limited circle of potential subjects.

Characteristic for this situation is the conduct of tactical operations such as: “The Offender and Accomplices”, “The Forged Document”, “The Method of Forgery”, “The Method of Using the Forged Document”. To detect forged electronic documents, additional tactical operations are applied: “The Document Executor (Sender)”, “The Place of Document Submission”, “Electronic Digital Signature”, “Information Security”, “Digital Transactions”. The priority investigative (search) actions include: the detention of the offender; the examination of the crime scene and documents; the interrogation of the suspect, victim, and witnesses; searches, including group searches; temporary access to items and documents; temporary seizure of property; and the conduct of forensic examinations.

9. The study of the specifics of interaction during the investigation of criminal offences committed in the sphere of economic activity using forged documents demonstrates that the effectiveness of the pre-trial investigation directly depends on the level of coordination between all participants in the criminal proceedings.

The complexity of such offences, their multifactorial nature and high level of latency necessitate systematic cooperation between investigators, operational units, forensic institutions,

supervisory bodies and international partners. Interaction takes both intra-agency and inter-agency forms, which requires clear legal regulation, an appropriate organisational structure, and well-established information support. It is at the initial stage of the proceedings that the quality of such interaction is determined, influencing the further progress of the investigation and the reliability of the evidence base.

A particularly important aspect of interaction is the integration of expert, analytical, and information components. The use of modern technologies, automated systems for data collection and analysis, the establishment of shared databases of document and electronic-signature samples, as well as the standardisation of information-exchange protocols between agencies, ensures the efficiency and reliability of evidence collection. At the same time, several regulatory, organisational, and technical issues persist - duplication of functions, incompatibility of information systems, and insufficient staff qualifications. Solving these problems requires the unification of legal mechanisms, the introduction of unified digital platforms for interagency interaction, and the training of specialised personnel capable of working with modern tools of criminalistic analysis.

Under martial law, interaction in the field of investigating economic offences has undergone significant transformation. There has emerged a need for remote forms of cooperation, enhanced cybersecurity, and strengthened information security during data exchange. At the same time, the importance of international legal assistance and the exchange of information with foreign law-enforcement agencies is increasing. The further development of the system of interaction is linked to the introduction of artificial intelligence technologies, big-data analytics, and digital forensics, which can substantially improve

investigative outcomes. Comprehensive modernisation of the organisational and legal mechanisms of cooperation between participants in the criminal process is essential for strengthening public trust in the justice system and for ensuring effective counteraction to offences in the sphere of economic activity.

10. The examination of the crime scene during the investigation of criminal offences committed in the sphere of economic activity using forged documents has been characterised, including the recording and seizure of forged documents. The main tasks of the crime scene examination have been formulated: familiarisation with the material environment of the place where the forged documents were created or used; detection of material or virtual traces of document forgery, their recording, seizure, and ensuring protection from damage, destruction, or alteration; analysis of the initial information and the development of general and specific investigative versions; and, when examining the crime scene immediately after the offence (use of the forged document), the organisation of the pursuit and apprehension of the offender “in hot pursuit.” Criminalistic recommendations regarding the preparation of the investigator for departure to the crime scene have been summarised.

The information that may be obtained during the examination of the crime scene regarding the offender, the victim, as well as the method and circumstances of the commission of the criminal offence has been outlined. Recommendations have been provided concerning the examination of computer data, with the mandatory involvement of a specialist to ensure the timely detection and recording of short-lived information and the preservation of electronic traces of forgery.

It has been emphasised that, in order to ensure the admissibility of the computer data discovered, all actions must be

carried out using certified equipment and licensed software.

It is noted that the examination of documents has specific features depending on their content, in which forgery may concern legal information; accounting information; tax or customs information; as well as documents indicating the commission and/or concealment of unlawful activity. The examination of documents is divided into two stages: at the first stage, the content of the document is carefully studied in order to identify contradictions; at the second stage, the method of production and the presence of possible alterations are determined.

General principles of interrogation tactics have been formulated: activeness; purposefulness; objectivity and completeness; taking into account the personal individual characteristics of the person being questioned. The stages of interrogation are outlined, in particular, preparation for interrogation includes: analysis of the materials of the criminal proceedings; familiarisation with specialist literature in order to clarify the specifics and interconnections of economic operations; identifying the specialist(s) whose involvement is advisable to assist in preparation (formulating questions) and participation in the interrogation in order to assess the accuracy of the interviewees' statements; establishing the circumstances characterising the person being questioned. Particular attention is paid to the mandatory involvement of a specialist - an expert in the field of economic activity, accounting, computer technology, etc. The subject matter of the interrogation has been defined; the typical range of persons questioned in such proceedings; the order in which they are questioned; and the need to draw up a written interrogation plan. Problems of simultaneous interrogation and interrogation of suspects who oppose the investigation, in particular members of an organised group, have been highlighted.

Tactical techniques for obtaining testimony in conflict situations have been proposed.

11. The problems of involving knowledgeable persons during the investigation of criminal offences committed in the sphere of economic activity using forged documents have been outlined. It has been proven that the specialist in criminal proceedings fulfils tactical tasks (preparation for and participation in investigative actions), scientific and technical tasks (searching for and seizing traces and documents, taking photographs and video recordings), and consultative tasks (providing explanations and advice). The involvement of a specialist of a particular profile (accountant, economist, financial expert, computer-technology specialist) depends on the type of document and the tasks related to obtaining evidential information.

The range of forensic examinations most significant during the investigation of criminal offences in the sphere of economic activity committed using forged documents has been identified: forensic economic examinations (accounting and tax accounting; financial and business activities; financial and credit operations), criminalistic examinations (handwriting analysis, technical-criminalistic examination of documents), and computer-technical examinations. The situations requiring the appointment of forensic examinations, the objects of examination, and the tasks solved by experts have been established. The importance of providing high-quality comparison samples for the identification of individuals and the devices used in the forgery of documents has been emphasised.

It is noted that solving the tasks of the pre-trial investigation involving forged documents often requires conducting complex forensic examinations by several experts and issuing a joint conclusion; however, this type of examination is not defined in

the criminal procedural legislation. Proposals have been put forward regarding the procedural consolidation of the status of complex, as well as repeat, additional, and commission forensic examinations, which should be carried out by a forensic expert in accordance with Article 69 of the Criminal Procedure Code of Ukraine.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Агеев А. І. Підприємництво: проблема власності і культури : навч. посіб. Харків, 1991.
2. Аленін Ю. П. Початок досудового розслідування за КПК 2012 року // Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. 2013. № 1. С. 198–203.
3. Алексеева О. О. Розслідування окремих видів злочинів : навч. посіб. 2-ге вид. перероб. та доп. / О. О. Алексеев, В. В. Веселовський, В. В. Пясецький. К. : Центр навчальної літератури, 2014. 320 с.
4. Архіпов С. І. Суб'єкт права (теоретичне дослідження) : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01. Харків, 2005.
5. Багинський Валерій Зионович. Основні питання розслідування розкрадань (ст.ст. 84, 861 КК України), які відбуваються в умовах економічних перетворень : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. Харків, 1999. 189 с.
6. Бахін В. П., Карпов Н. С., Зеленковський С. П. Розширювати методи розкриття злочинів, або обмежувати можливості розслідування? Прокуратура, людина, держава. К., 2005. № 3(45). С. 68–75.
7. Бідняк Г. С. Використання спеціальних знань при розслідуванні шахрайств : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Дніпро, 2018. 244 с.
8. Біленчук П. Д. Криміналістика. Кредитно-модульний курс : [підручник] / за ред. П. Д. Біленчука. 4-те вид., змін., допов. і доопр. Київ : ВД «Дакор», 2014. 520 с.

9. Білоус В. В. Проблеми методики розслідування фіктивного підприємництва : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2004. 20 с.

10. Білоус В. В., Шепітько В. Ю. Фіктивне підприємництво (криміналістична характеристика та програма розслідування) : довід. слідчого. Харків : Одиссей, 2007. 183 с.

11. Богачук В. С. Тактична операція «Вивчення механізму вчинення злочину» під час розслідування підроблення грошей // Актуальні проблеми юридичних наук у дослідженнях учених. 2010. № 92. С. 7–13.

12. Булатецький Ю. Я. (ред.). Господарське (підприємницьке) право : підручник. Харків, 2011.

13. Вапнярчук В. В. Досудове провадження. Глава 14 // Кримінальний процес : підручник. Харків : Право, 2013. С. 334.

14. Весельський В. К. Сучасні проблеми допиту (процесуальні, організаційні і тактичні аспекти) : монографія. Харків, 1999. 126 с.

15. Вирок Суду. Справа № 357/2093/19, 1-кп/357/753/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/81763915>

16. Гора І. Поняття способів вчинення злочину та його значення в розкритті та розслідуванні // Закон и жизнь. 2012. № 9. С. 35–48. URL: <http://www.legeasiviata.in.ua/archive/2012/9/08.pdf>

17. Господарський кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 р. // Відомості Верховної Ради України. 2003. № 18, № 19–20, № 21–22. Ст. 144.

18. Гусева А. Л. До питання про гарантії реалізації конституційного права на свободу підприємницької

діяльності // Вісник Міжнародного гуманітарного університету. 2013. № 2. С. 35–39.

19. Гуцуляк М. Я., Сьоміна Н. А. Особливості проведення огляду місця події при розслідуванні розкрадання у сфері будівництва // Науково-інформаційний вісник «Право». 2016. № 1 (13). С. 240–246.

20. Постанова Верховного Суду від 07.07.2021 у справі № 487/1817/18 (провадження № 51-1960км21). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/98220764>

21. Дондик Н. Я. Спеціальні бухгалтерські знання та їх застосування під час розкриття та розслідування економічних злочинів : монографія. Запорізький юридичний ін-т Дніпропетровського держ. ун-ту внутр. справ. Київ : Атіка, 2007. 144 с.

22. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105447545>

23. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/91997521>

24. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93340896>

25. Єршова І. В. Економічна діяльність: поняття і співвідношення суміжних категорій // Lex Visnyk. 2016. № 9. С. 46–61.

26. Жердев В. К. Особливості та тактика проведення окремих розслідувань у разі виявлення підроблених документів у сфері економічної діяльності // Право держав Східної Європи. Велика Британія, 27–28 лютого 2023 р. № 1. С. 17–22.

27. Жердев В. К. Актуальні проблеми судово-експертних технологій під час розслідування економічних правопорушень // Шістдесят дев'яті економіко-правові

дискусії. Серія: Соціальні та гуманітарні науки : матеріали міжнар. наук. інтернет-конф. (Львів, Україна – Переворськ, Польща, 27–28 вересня 2022 р.). С. 53–56.

28. Жердєв В. К. Аналіз криміналістичної інформації про підроблення документів при розслідуванні кримінальних правопорушень, вчинених у сфері економіки // Юридичний науковий електронний журнал. 2023. № 2. С. 472–475.

29. Жердєв В. К. Класифікація документів, які можуть бути підроблені під час вчинення злочинів організованою групою у сфері економіки // Процесуальне, криміналістичне та експертне забезпечення фінансових розслідувань : тези міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. Ірпінь : Університет ДФС України, 2020. С. 113–117.

30. Жердєв В. К. Класифікація та структура окремих методик розслідування підроблення документів // Актуальні дослідження правової та історичної науки : матеріали міжнар. наук. інтернет-конф. Вип. 44 (Львів, Україна – Переворськ, Польща, 7–8 лютого 2023 р.). С. 139–142.

31. Жердєв В. К. Криміналістична характеристика підроблення документів // Світ наукових досліджень : матеріали міжнар. наук. інтернет-конф. Вип. 13 (Львів, Україна – Переворськ, Польща, 25–26 жовтня 2022 р.). С. 132–134.

32. Жердєв В. К. Підроблення документів як форма злочинного діяння у сфері економіки // Економічна безпека держави в контексті національних інтересів : зб. тез доп. міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 23 квіт. 2021 р.). МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків : ХНУВС, 2021. С. 71–74.

33. Жердєв В. К. Проблемні аспекти дослідження обстановки вчинення кримінальних правопорушень з

використанням підроблених документів // Прикарпатський юридичний вісник. 2022. № 5. С. 72–75.

34. Жердев В. К., Пашинська І. В. Організована злочинність у сфері економічної діяльності: характеристика способу вчинення правопорушень за допомогою підроблення документів // Прикарпатський юридичний вісник. 2022. № 3. С. 61–72.

35. Жилінський С. Є. Підприємницьке право : підручник. Харків, 2002.

36. Журавель В. А. Криміналістичні методики: сучасні наукові концепції : монографія. Харків : Апостиль, 2012.

37. Завдов'єва І. Г. Особливості призначення і проведення комплексних комп'ютерно-технічних та економічних судових експертиз // Криміналістичний вісник. 2014. № 2 (22). С. 107–111.

38. Задорожний О. С. Криміналістична характеристика ухилень від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів та основні положення їх розслідування : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2005. 212 с.

39. Калюга К. В. Збирання, обробка та використання початкової інформації про злочин і особу злочинця : навч.-метод. посіб. Запоріжжя : КПУ, 2014.

40. Кваліфікація та розслідування порушення законів і звичаїв війни : наук.-практ. посіб. / А. А. Вознюк, І. В. Жук, О. В. Таран, С. С. Чернявський та ін.; за заг. ред. М. С. Цуцкірідзе, В. В. Чернея, А. А. Вознюка. Київ : Норма права, 2023. 322 с.

41. Кікінчук В. В. Методика розслідування злочинів, пов'язаних з використанням бюджетних коштів в агропромисловому комплексі : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2014. 252 с.

42. Кірмач Л. А. Доказування як метод пізнання в процесі розслідування злочинів : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2003.

43. Князєв С. В. Криміналістичне розуміння механізму вчинення злочину та його значення для розслідування кримінальних проваджень // Прикарпатський юридичний вісник. 2018. Вип. 1 (22). Т. 3. С. 112–115.

44. Коваленко А. В. Організація і тактика проведення огляду комп'ютерних даних // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки». 2023. № 4. С. 53–58.

45. Когутич І. І., Максимішин Н. М. Судовий допит: процесуальне і криміналістичне дослідження : монографія. Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка. Юридичний факультет. Львів : Колір ПРО, 2019. 238 с.

46. Когутіч І. І. Проблеми методології криміналістики та інших її складових частин : навч. посіб. Тернопіль : Підручники і посібники, 2016.

47. Колесниченко А. Н., Коновалова В. Е. Криминалистическая характеристика преступлений : учеб. пособие. Харьков : Юрид. ин-т, 1985. 93 с.

48. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004

49. Кондра Ю. І. Особливості механізму вчинення економічних злочинів у сфері кредитування та їх розслідування // Право і безпека. 2006. № 51. С. 75–78.

50. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30.

51. Корж В. П. Теоретические основы методики расследования преступлений, совершаемых организованными преступными образованиями в сфере экономической деятельности : монография. Харьков : Изд-во Нац. ун-та внутр. дел, 2002. 412 с.

52. Корж В. П. Огляд місця події: процесуальні особливості, криміналістичні рекомендації. Науково-практичний посібник для слідчих, прокурорів, поліцейських патрульної та кримінальної поліції : монографія. Харків, 2018. 264 с.

53. Корноухов В. Е. Методика расследования преступлений: теоретические основы. Одесса : Феникс, 2007. 260 с.

54. Корупційні схеми: їх кримінально-правова кваліфікація і досудове розслідування / за ред. М. І. Хавронюка. К. : Москаленко О. М., 2019. 464 с.

55. Кочнева А. О. Криміналістична методика розслідування злочинів: сучасний стан і проблеми розвитку // Наукові праці Національного авіаційного університету : збірник наук. праць. Київ, 2016. С. 157–161.

56. Криміналістика : підручник / В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель [та ін.] ; за ред. В. Ю. Шепітька. 4-е вид., переробл. і доп. Харків : Право, 2008. 464 с.

57. Криміналістика : підручник / В. В. Пясковський, Ю. М. Чорноус, А. В. Самодін та ін. ; за заг. ред. В. В. Пясковського. 2-ге вид., перероб. і допов. Київ : Філія вид-ва «Право», 2020. 752 с.

58. Криміналістика : підручник / Ю. П. Аленін, Л. І. Аркуша, О. О. Подобний, В. В. Тіщенко, О. П. Ващук, В. Ю. Калугін, Р. В. Комісарчук, О. А. Самойленко, Д. М. Цехан, А. А. Барцицька, Л. С. Белік, В. А. Динту, С. П. Чумак, Ю. О.

Гресь, Н. В. Чіпко ; за ред. В. В. Тіщенко ; Нац. ун-т «Одеська юридична академія». Одеса : Гельветика, 2017. 555 с.

59. Криміналістика : підручник / В. Ю. Шепітько, В. А. Журавель, В. О. Коновалова [та ін.] ; за ред. В. Ю. Шепітька. 5-те вид., переробл. та доп. Київ : Ін Юре, 2016. 640 с.

60. Кримінальна відповідальність за використання підробленого документа. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/99575355>

61. (дата звернення: 09.02.2024).

62. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05 квітня 2001 р. № 2341-III. Офіційний вебпортал Верховної Ради України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>

63. Кримінальний процесуальний кодекс України від 11.09.2012 № 4651-VI // Відомості Верховної Ради України. 2013. № 9–10, № 11–12, № 13. Ст. 88. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.

64. Курбатов А. Я. Забезпечення балансу приватних і публічних інтересів – основне завдання права на сучасному етапі // Підприємництво, господарство і право. 2001. № 6. С. 88–97.

65. Лазебний А. М. Роль спеціальних знань у кримінальному судочинстві України // Міжнародний юридичний вісник : збірник наук. праць Національного університету державної податкової служби України. 2016. Вип. 2. С. 23–29.

66. Лисенко В. В. Криміналістичне забезпечення діяльності податкової міліції (теорія та практика) : монографія. Київ : Логос, 2004.

67. Литвин З. Б. Економічна експертиза як пріоритетна форма фінансового контролю на підприємствах //

Причорноморські економічні студії. 2018. Вип. 36-2. С. 123–128.

68. Лоневський Л. Вимоги до результатів оперативно-розшукової діяльності для їх використання під час досудового розслідування ухилень від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів) // Підприємництво, господарство і право. 2020. № 6 (292). С. 237–242.

69. Лоскутов Т. О. Правове регулювання кримінального процесуального затримання в умовах воєнного стану // Науковий вісник Ужгородського національного університету. 2022. С. 417–423.

70. Лук'янчиков Є. Д. Криміналістична характеристика – елемент методики розслідування окремих видів злочинів // Вісник Академії адвокатури України. Київ, 2017. № 1 (38). С. 225–230.

71. Лук'янчиков Є. Д., Лук'янчиков Б. Є. Чи вичерпано можливості допиту як способу формування доказів у кримінальному провадженні // Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право. 2021. Вип. 3 (51). С. 57–62.

72. Лукашевич В. Г. Основи теорії професійного спілкування : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 1993.

73. Лукашевич В. Г., Юнацький О. В. Моделювання у криміналістиці та пізнавальній діяльності слідчого : монографія. Київ : КНТ, 2008.

74. Максимішин Л. М. Судовий допит: процесуальне і криміналістичне дослідження : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Львів, 2016. 250 с.

75. Маслова О. О. Кримінально-правова характеристика обстановки вчинення злочину : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2019. 186 с. ; Митрофанов І. І.

Загальна частина кримінального права України : навч. посібник. Одеса : Фенікс, 2015. 576 с.

76. Облік і зберігання електронних документів : метод. рекомендації / Державна архівна служба України, Український науково-дослідний інститут архівної справи та документознавства ; уклад.: В. Ф. Бойко, О. Я. Гаранін, З. М. Сverdлик, Т. М. Ковтанюк. Київ, 2020. 44 с.

77. Огляд судової практики Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду в провадженнях про кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності. URL:

https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/ogliady/Oglyad_KKS_zloch_gosp_dijal.pdf

78. Окунєв І. С. Загальнотеоретичні засади правового статусу суб'єктів права : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2009.

79. Олійник А. Ю. Конституційна свобода особи на підприємницьку діяльність в Україні : монографія. Київ : КНУТД ; Дніпро : ДДУВС, 2021.

80. Олішевський О. В. Організація розслідування злочинів і планування: проблеми співвідношення // Актуальні проблеми сучасної науки в дослідженнях молодих вчених : наук.-практ. конф., 23 трав. 2009 р. Харків, 2009. С. 60–63.

81. Осика І. М. Розслідування підроблення документів та їх використання у сфері підприємництва : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2006. 23 с.

82. Особливості кримінального провадження під час воєнного стану : текстова версія онлайн-зустрічі з Головою Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду Станіславом Кравченком. URL: <https://uba.ua/ukr/news/9268/>

83. Падалка А. М. Криміналістична характеристика способів формування організованої злочинної групи у сфері оподаткування // Актуальні питання судової експертології, криміналістики та кримінального процесу : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. / за заг. ред. О. Г. Рувіна, Н. В. Нестор. Київ, 2019. С. 418–421.

84. Падалка А. М. Теоретико-методологічні засади розслідування організованої злочинної діяльності у сфері оподаткування : монографія. Університет ДФС України. Ірпінь, 2020. 368 с.

85. Падалка А. М., Свінцицький А. В. Поняття та значення судових експертиз у розкритті й розслідуванні організованої злочинної діяльності у сфері оподаткування // Інформація і право. 2020. № 3 (34). С. 96–103.

86. Падей А. С. Про деякі питання застосування технологічного підходу в криміналістичній методиці розслідування // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: «Юриспруденція». 2015. Вип. 16, т. 2. С. 104–106.

87. Панов Н. И. Способ совершения преступления и уголовная ответственность. Харьков : Издательство при ХГУ, 1982. 161 с.

88. Перезовова І. В. Економічна експертиза як специфічна галузь знань // Економіка: реалії часу. 2015. С. 97–105.

89. Плетенець В. М. Особливості встановлення психологічного контакту під час допиту // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. 2016. № 2. С. 244–247.

90. Погорілко В. Ф., Федоренко В. Л. Конституційне право України : підручник / за ред. В. Ф. Погорілка. Київ, 2007.

91. Положення про Єдиний реєстр досудових розслідувань, порядок його формування та ведення : затв. наказом Офісу Генерального прокурора від 30.06.2020 № 298. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0298905-20>

92. Потомська Н. А. Особливості збирання і дослідження документів у справах про ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2010. 213 с.

93. Практика розгляду кримінальних справ про злочини, склад яких передбачено ст. 366 Кримінального кодексу України (службове підроблення) : Узагальнення Верховного Суду України від 19 жовтня 2009 року. База даних «Законодавство України». URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/n_002700-09

94. Про акціонерні товариства : Закон України від 27.07.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2465-20/ed20220727#Text>

95. Про електронний цифровий підпис : Закон України від 22.05.2003 // Відомості Верховної Ради України. 2003. № 36. Ст. 276. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/852-15/ed20030522#Text>

96. Про електронні документи та електронний документообіг : Закон України від 22.05.2003 // Відомості Верховної Ради України. 2003. № 36. Ст. 275. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/851-15/ed20030522#Text>

97. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та

призначення судових експертиз та експертних досліджень : наказ Міністерства юстиції України від 08.10.98 № 53/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text>

98. Про затвердження Положення про здійснення банками фінансового моніторингу : постанова Правління Національного банку України від 19.05.2020 № 65. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0065500-20#Text>

99. Проблеми розслідування економічних злочинів : навч. посіб. / В. М. Попович, М. В. Попович. К. : Юрінком Інтер, 2016. 352 с.

100. Продавали автомобілі, завезені в Україну як гуманітарна допомога для військових: правоохоронці викрили протиправну схему. URL: <https://mvs.gov.ua/uk/news/prodavali-avtomobili-zavezeni-v-ukrayinu-yak-gumanitarna-dopomoga-dlya-viiskovix-pravooxoronci-vikrili-protipravnu-sxemu>

101. (дата звернення: 02.02.2024).

102. Протидія економічній злочинності / П. І. Орлов, А. Ф. Волобуєв, І. М. Осика, Р. Л. Степанюк та ін. Харків : Нац. ун-т внутр. справ, 2012. 568 с. (С. 215–259).

103. Протидія злочинам у бюджетній сфері : методичні рекомендації / О. Є. Користін, С. С. Чернявський, В. І. Василичук та ін. ; за заг. ред. О. М. Джужі. К. : Нац. акад. внутр. справ, 2012. 92 с.

104. Пчеліна О. В. Теоретичні основи формування та реалізації методики розслідування злочинів у сфері службової діяльності : монографія. Харків : ТОВ «В справі», 2017. 524 с.

105. Пчолкін В. Д., Іванцова О. В. Криміналістична характеристика злочинів, що вчинюються у сфері економічної діяльності // Вісник ХНУВС. 2016. № 3 (74). С. 151–158.

106. Романенко Д. О. Психологічні аспекти огляду місця події : монографія. Луганськ : Луганський держ. ун-т внутр. справ ім. Е. О. Дідоренка, 2008. 180 с.

107. Скакун О. Ф. Теорія права і держави : підручник. 3-тє вид. Київ : Алерта, 2012.

108. Слінько С. В. Доктринальні положення кримінального процесу України // Європейські перспективи. 2018. № 2. С. 63–73.

109. Смаль І. В. Методика розслідування підроблення проїзних квитків : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09. Донецьк, 2007. 16 с.

110. Спрінсян В. Г. Управління документообігом як складовою документаційного менеджменту // Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія. 2014. № 1. С. 52–68.

111. Старушкевич А. В. Криміналістична характеристика злочинів : навч. посіб. Київ, 1997. С. 49.

112. Статистична інформація Офісу Генерального прокурора. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-rezultati-borotbi-z-organizovanimi-grupami-ta-zlochinnimi-organizacijami-2>

113. Степанюк Р. Л. Криміналістичне забезпечення розслідування злочинів, вчинених у бюджетній сфері України : монографія. Харків : НікаНова, 2012. 382 с.

114. Степанюк Р. Л., Перлін С. І. Напрями розвитку структури і змісту криміналістичної техніки в Україні // Криміналістичний вісник. 2019. Т. 32. № 2. С. 6–14.

115. Степанюк Р. Л. Криміналістика та Forensic Sciences: проблеми диференціації та інтеграції // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. 2021. Вип. 94 (3). С. 263–272.

116. Стратонов В. М. Теоретичні основи та практика пізнавальної діяльності слідчого : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2010.

117. Сьоміна Н. А. Механізм вчинення злочину: поняття та елементи // Науковий вісник Київського національного університету внутрішніх справ. 2009. № 3. С. 160–165.

118. Таран О. Особливості здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану // Кримінально-правові, кримінологічні, кримінальні процесуальні та криміналістичні проблеми протидії злочинності в умовах воєнного стану : матеріали всеукр. наук.-практ. конф. Київ–Львів–Дніпро, 20 квіт. 2022 р. С. 79–83.

119. Тищенко В. В. Розкриття злочинів як пізнавальна діяльність і основне завдання розслідування // Тищенко В. В. Вибрані праці. Одеса : Гельветика, 2017. С. 386–391.

120. Тищенко В. В., Барцицька А. А., Ващук О. П., Грес Ю. О. Теоретичні та практичні проблеми методики і тактики розслідування злочинів : навч.-метод. посіб. Одеса : Юридична література, 2016.

121. Тищенко В. В. Слідчі ситуації в методиці розслідування злочинів: поняття, класифікація, значення // Актуальні проблеми держави і права. 2004. С. 961–965.

122. Тищенко В. В. Теоретичні і практичні основи методики розслідування злочинів : монографія. Одеса : Фенікс, 2007. 260 с.

123. Тищенко В. В. Щодо проблем застосування та побудови криміналістичних методик у слідчій діяльності // Інформаційне забезпечення розслідування злочинів : матеріали IV міжнар. круглого столу (27 трав. 2016 р., м. Одеса). Нац. ун-т «Одеська юридична академія», 2016. С. 108–111.

124. Удалова Л. Д. Допит як засіб процесуального доказування на досудовому слідстві // Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності. 2012. № 4. С. 123–126.

125. Узагальнення про практику розгляду скарг на рішення, дії чи бездіяльність органів досудового розслідування або прокурора під час досудового розслідування. URL:

<https://ips.ligazakon.net/document/VRR00212>

126. Ухвала Печерського районного суду м. Києва від 27 вересня 2021 р. у справі № 757/46272/16-к // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/62018762>

127. Ухвала Придніпровського районного суду м. Черкаси від 24 листопада 2019 р. у справі № 711/10125/16-к // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/62977964>

128. Федотова І. О. Теоретичні аспекти визначення змісту та елементів правового статусу суб'єктів митних правовідносин // Вісник Академії митної служби України. Серія: Право. 2012. № 1. С. 7–12.

129. Хань О. О. Теоретичні основи планування та програмування слідчих (розшукових) дій : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2016. 20 с.

130. Хараберюш О. І. Оперативно-розшукове забезпечення протидії контрабанді в Україні : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Дніпропетровськ, 2016. 36 с.

131. Церемонський І. Кримінальні провадження в умовах воєнного стану. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/kriminalne-pravo-ta->

proces/kriminalni-provadjhennya-v-umovah-voennogo-stanu.html

132. Цивільний кодекс України // Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2003. № 40–44. Ст. 356. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>

133. Чаплинський К. О. Тактичне забезпечення розслідування діяльності злочинних угруповань : монографія. Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ ; Ліра ЛТД, 2010. 304 с.

134. Чаплинський К. О. Тактика проведення окремих слідчих дій : монографія. Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2006. 308 с.

135. Чаплинський К. О. Тактичне забезпечення розслідування злочинів, вчинених злочинними угрупованнями : монографія. Дніпропетровськ, 2009. 401 с.

136. Черевко О. В. Організаційно-економічний механізм протидії злочинам в економічній сфері : монографія / за ред. О. В. Черевка, І. П. Мігус, Л. В. Гнилицької. Черкаси : видавець Чабаненко Ю. А., 2016. 466 с.

137. Черепушак В., Гула Л. Особливості планування досудового розслідування вбивств: теоретичні та прикладні аспекти // [наук. стаття з економіки та бізнесу]. 2018. С. 149–156.

138. Чернявський С. С. Фінансове шахрайство : методологічні засади розслідування : монографія. Київ : Хай-Тек Прес, 2010. 624 с.

139. Шаповал О. В. Криміналістичне забезпечення розслідування економічних злочинів : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2017. 20 с.

140. Шевчишен А. В. Проблеми доказування стороною обвинувачення у досудовому розслідуванні корупційних

злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2019. 624 с.

141. Шевчук В. М. Тактичні операції у криміналістиці: теоретичні засади формування та практика реалізації : монографія. Харків : Вид. агенція «Апостіль», 2013. 440 с.

142. Шепітько В. Ю. Криміналістика. Енциклопедичний словник (українсько-російський і російсько-український) / за ред. акад. НАН України В. Я. Тація. Харків : Право, 2001. 560 с.

143. Шепітько В. Ю. Допит : науково-практичний посібник. Харків, 1998. 35 с.

144. Шеруділо В. О. Процесуальний порядок проведення негласних слідчих (розшукових) дій, пов'язаних із втручанням у приватне спілкування : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2018. 264 с.

145. Шершньова В. О. Типові слідчі ситуації і програма дій слідчого на початковому етапі розслідування податкових злочинів // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). 2009. Вип. 21. С. 141–148.

146. Щербаковський М. Г., Дементьев М. В., Проценко А. М. Критерії та види процесуальних порушень як підстави недопустимості висновку експерта // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е.О. Дідоренка. 2022. № 3 (99). С. 173–186.

147. Щербаковський М. Г. Проведення та використання судових експертиз у кримінальному провадженні : монографія. Харків : В деле, 2015. 560 с.

148. Щербаковський М. Г. Стандарт достовірності висновку експерта у кримінальному процесі // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики. Харків : ННЦ

«ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», 2021. Вип. 3 (25). С. 21–39.

149. Щур Б. В. Теоретичні основи формування та застосування криміналістичних методик : монографія. Харків : Харків юридичний, 2010. 320 с.

150. Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол. : Ю.С. Шемшученко та ін. Київ : «Українська енциклопедія», 2003. Т. 5 : П–С. 736 с.

151. Юшко В. О. Сутність пізнання на початковому етапі кримінального провадження : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2014.

152. Яцик Т. П., Жердєв В. К. Проблемні питання класифікації способів підроблення документів // Юридичний науковий електронний журнал. 2022. № 10. С. 611–613.

153. Яцик Т. П., Шкелебей В. А. Дослідча перевірка: новий підхід до порядку відкриття кримінального провадження // Правове регулювання суспільних відносин: перспективні напрями на шляху до сталого розвитку : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (9–10 жовт. 2020 р., Київ). С. 172–179.

ДОДАТКИ

Додаток А

АНКЕТА

Шановні респонденти, запрошуємо Вас взяти участь в опитуванні з загальних питань складності розслідування кримінальних правопорушень вчинених у сфері господарської діяльності за допомогою підроблених документів.

Мета анкетування полягає в отриманні надважливої для нашого дослідження інформації про ваше бачення змісту та сутності діяльності оперативних підрозділів, слідчого, спрямованої на вирішення завдань по розслідуванню кримінальних правопорушень. Оберіть із запропонованих варіантів відповідей одну або декілька, на ваш погляд, та позначте їх у будь-який зручний для Вас спосіб. У рамках запитань є можливість обґрунтувати свій вибір або викласти власний варіант відповіді. Ваша думка є важливою та обов'язково буде врахована в нашому дослідженні. Заздалегідь дякуємо Вам за участь в опитуванні та відповідальне ставлення до нього!

1. Посада

- а) слідчий НП;
- б) співробітник оперативного підрозділу НП;
- в) детектив БЕБ.

2. Стаж Вашої професійної діяльності?

- а) до 3 років;
- б) від 3 до 5 років;
- в) від 5 до 10 років;
- г) понад 10 років.

3. Чи вважаєте Ви актуальними дослідження питань розслідування кримінальних правопорушень у сфері економіки з використаними підробленими документами?

- а) так;
- б) ні.

4. Які обставини дозволяють тривалий час здійснювати підприємницьку діяльність із серйозними порушеннями використовуючи в тому числі підроблені документи?

- а) корупційні зв'язки;
- б) висока майстерність підроблення документів;
- в) проблема у співпраці правоохоронних органів;

г) Ваш варіант _____

5. Яким способом отримується вихідна інформація щодо кримінальних правопорушень у сфері економіки використовуючи підроблені документи?

- а) на оперативно-розшукових заходах;
- б) на документально-перевірочних діях;
- в) на негласних слідчих розшукових діях;
- г) на проведених судово-економічних, судово-технічних експертизах.

6. Які матеріали оперативно-розшукової діяльності можуть бути використані в доказуванні у розглядуваних кримінальних провадженнях:

- а) протоколи оперативно-розшукових заходів та додатки до них;
- б) повідомлення від конфідентів;
- в) аналітичні узагальнення оперативного підрозділу щодо результатів провадження у оперативно-розшуковій справі;
- г) документи (довідки від державних установ, підприємств, організацій, копії документів, тощо), одержані оперативним підрозділом у оперативно-розшуковій справі;
- г) документи, одержані в результаті міжнародного співробітництва у сфері оперативно-розшукової діяльності;
- д) акти податкових перевірок, акти ревізій, проведених на підставі матеріалів оперативного підрозділу
- е) Ваш варіант _____

7. Які слідчі розшукові дії найефективніші під час розслідування кримінальних правопорушень у сфері економіки?

- а) обшук;
- б) огляд місця події;
- в) допит;
- г) пред'явлення речей для впізнання;
- д) Ваш варіант _____

8. Які обставини мають бути з'ясовані під час розслідування кримінальних правопорушень у сфері економіки, вчинених з використанням підроблених документів:

- а) про спосіб готування до вчинення кримінального правопорушення;
- б) про спосіб вчинення кримінального правопорушення;
- в) про особу (фізичну, юридичну), групу осіб, які здійснюють підготовку до вчинення кримінального правопорушення, форма та

направленість їх умислу, мотив і мета вчинення кримінального правопорушення;

г) вид і розмір матеріальної шкоди, який може бути завданий злочином;

г) обставини, які вказують на місцезнаходження матеріальних об'єктів, які можуть мати значення речових доказів у кримінальному провадженні;

д) обставини, які вказують на осіб, що можуть бути свідками у кримінальному провадженні;

е) Ваш варіант _____

9. Сходячі від свого практичного досвіду, як характеризувати період після пред'явлення підробленого документа, який період впливу недостовірної інформації на адресата підроблення?:

а) протиправна діяльність з моменту пред'явлення підроблених документів до її виявлення правоохоронними (контролюючими) органами триває близько двох років;

б) протиправна діяльність з моменту пред'явлення підроблених документів до її виявлення правоохоронними (контролюючими) органами триває близько одного року.

10. Виявляючи осіб, які підроблювали документи господарської діяльності, якими якостями володіли ці особи?:

а) так;

б) ні;

в) Ваш варіант _____

11. Під час розслідування кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності, вчинених за допомогою підроблених документів, хто з осіб як носіїв слідів співпрацює із правоохоронними органами?

а) особи, які сприймали факт підроблення, тобто очевидці;

б) особи, які не сприймали факт службового підроблення безпосередньо, але сприймали його результат;

в) особи, які стали випадковими носіями інтелектуальних слідів;

г) Ваш варіант _____

Продовження додатку А

Зведені дані
результатів опитування
42 слідчих та 89 працівників оперативних підрозділів

Питання	НП		БЕБ
	32 о/п	42 с/п	57 о/п
Стаж Вашої професійної діяльності			
до 3 років	20%	57%	12%
від 3 до 5-ти років	42%	32%	22%
від 5 до 10 років	38%	11%	46%
понад 10 років			20%
Чи вважаєте Ви актуальними дослідження питань розслідування кримінальних правопорушень вчинених у сфері господарської діяльності з використанням підроблених документів?			
так	100%	100%	100%
ні			
Що дозволяє тривалий час здійснювати підприємницьку діяльність із серйозними порушеннями з використанням підроблених документів у сфері господарської діяльності?			
корупційні зв'язки	93%	98%	90%
висока майстерність підроблення документів			10%
не відповіли	7%	2%	
Яким способом отримується вихідна інформація щодо кримінальних правопорушень у сфері у сфері господарської діяльності?			
на оперативно-розшукових заходах	94%	68%	24%
на документально-перевірочних діях		12%	68%
на негласних слідчих розшукових діях		10%	
на проведених судово-економічних, судово-технічних експертизах	6%	10%	8%
Ваш варіант			
Які матеріали оперативно-розшукової діяльності можуть бути використані в доказуванні кримінальних провадженнях як джерела орієнтуючої інформації			
протоколи оперативно-розшукових заходів та додатки до них	45%	3%	3%
повідомлення від конфідентів	40%	42%	42%
аналітичні узагальнення оперативного підрозділу щодо результатів провадження у оперативно-розшуковій справі	5%	45%	45%
документи (довідки від державних установ, підприємств, організацій, копії документів, тощо), одержані оперативним підрозділом у оперативно-розшуковій справі	10%	10%	10%

документи, одержані в результаті міжнародного співробітництва у сфері оперативно-розшукової діяльності			
акти перевірок, акти ревізій, проведених на підставі матеріалів оперативного підрозділу			
Які слідчі розшукові дії найефективніші під час розслідування кримінальних правопорушень у сфері економіки, використовуючи підроблені документи			
обшук	40%	70%	50%
огляд місця події	30%	48%	68%
допит	20%	70%	22%
пред'явлення речей для впізнання			
Які обставини мають бути з'ясовані під час розслідування кримінальних правопорушень у сфері економіки, використовуючи підроблені документи:			
про спосіб готування до вчинення кримінального правопорушення			
про спосіб вчинення кримінального правопорушення			
про особу (фізичної, юридичної), групу осіб, які здійснюють підготовку до вчинення кримінального правопорушення, форма та направленість їх умислу, мотив і мета вчинення кримінального правопорушення	45%	48%	30%
вид і розмір матеріальної шкоди, який може бути завданий злочином		2%	10%
обставини, які вказують на місцезнаходження матеріальних об'єктів, які можуть мати значення речових доказів у кримінальному провадженні	50%	50%	60%
обставини, які вказують на осіб, що можуть бути свідками у кримінальному провадженні	5%		
Сходячі від свого практичного досвіду, як характеризувати період після пред'явлення підробленого документа, який період впливу недостовірної інформації на адресата підроблення?			
протиправна діяльність з моменту пред'явлення підроблених документів до її виявлення правоохоронними (контролюючими) органами триває близько двох років	10%	30%	22%
близько одного року	5%	10%	35%
Виявляючи осіб, які підроблювали документи господарської діяльності, якими якостями володіли ці особи?			
мають вищу освіту, суб'єкти підроблення є керівниками організації	10%	65%	100%
середню-спеціальну	70%	50%	10%
Вікова категорія (30-40 років)	60%	80%	80%
Ваш варіант			

Під час розслідування кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності, вчинених за допомогою підроблених документів, хто з осіб як носіїв слідів співпрацює із правоохоронними органами?			
особи, які сприймали факт підроблення, тобто очевидці	45%	30%	45%
особи, які не сприймали факт службового підроблення безпосередньо, але сприймали його результат	25%	35%	50%
особи, які стали випадковими носіями інтелектуальних слідів	5%	3%	8%
Під час розслідування кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності, вчинених за допомогою підроблених документів, яких спеціальних знань найбільше бракує, які експертизи призначаються, зокрема комплексні?			
почеркознавча й технічна експертиза документів	12%	50%	80%
технічна експертиза документів та економічна	50%	67%	90%
почеркознавча й будівельно-технічна	5%	42%	55%
економічна й товарознавча	15%	28%	10%
інші види	2%	5%	5%

Жердєв Владислав Костянтинович – доктор філософії (081 «Право»), старший науковий співробітник науково-дослідної лабораторії з проблем досудового розслідування Навчально-наукового інституту № 1 Харківського національного університету внутрішніх справ.

*Народився 29 серпня 1996 року
в місті Запоріжжя, Україна.*

У 2014 році розпочав службу в органах внутрішніх справ, (з 2015 року – НПУ України), вступивши до Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, який закінчив в 2018 році здобувши освітній ступінь бакалавра зі спеціальності 081 (Право). У 2020 році з закінчив Університет державної фіскальної служби України та здобув освітній ступінь магістра зі спеціальності 071 (Облік і оподаткування).

У 2024 році успішно захистив дисертаційне дослідження на тему «Криміналістична характеристика та особливості розслідування кримінальних правопорушень, вчинених у сфері господарської діяльності з використанням підроблених документів» у Харківському національному університеті внутрішніх справ.

За час служби обіймав посади слідчого в територіальних підрозділах ГУНП в Запорізькій області, а також слідчого відділу розслідування особливо тяжких злочинів слідчого управління ГУНП у Запорізькій області, наразі обіймає посаду старшого слідчого в особливо важливих справах 2-го відділу (розслідування службових злочинів) управління розслідування корупційних злочинів Головного слідчого управління Національної поліції України.

Є автором та співавтором понад 10 опублікованих праць у наукових виданнях.

До сфери наукових інтересів належать засади функціонування органів досудового розслідування Національної поліції України, криміналістичні та кримінальні процесуальні особливості проведення слідчих (розшукових) дій, прийняття окремих процесуальних рішень, а також кримінально-правові засади кваліфікації правопорушень визначених Кримінальним кодексом України.

Zherdiev Vladyslav Kostiantynovych – PhD (081 “Law”), Senior Research Fellow at the Research Laboratory on Problems of Pre-trial Investigation of Educational and Scientific Institute No. 1 of Kharkiv National University of Internal Affairs.

*Born on 29 August 1996
in Zaporizhzhia, Ukraine.*

In 2014, he began service in the internal affairs bodies (from 2015 – the National Police of Ukraine), enrolling at the Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs, which he graduated from in 2018 with a Bachelor’s degree in the speciality 081 (Law). In 2020, he graduated from the University of the State Fiscal Service of Ukraine, obtaining a Master’s degree in the speciality 071 (Accounting and Taxation).

In 2024, he successfully defended his dissertation entitled “The Criminalistic Characteristics and Specific Features of Investigating Criminal Offences Committed in the Sphere of Economic Activity Using Forged Documents” at Kharkiv National University of Internal Affairs.

During his service, he held positions as an investigator in the territorial units of the Main Directorate of the National Police in Zaporizhzhia Region, as well as an investigator in the Department for the Investigation of Especially Serious Crimes of the Investigative Department of the Main Directorate of the National Police in Zaporizhzhia Region. He currently serves as a Senior Investigator for Particularly Important Cases of the 2nd Department (Investigation of Official Offences) of the Directorate for the Investigation of Corruption-Related Crimes of the Main Investigation Department of the National Police of Ukraine.

He is the author and co-author of more than 10 published works in scientific journals.

His research interests include the principles of functioning of the pre-trial investigation bodies of the National Police of Ukraine, the criminalistic and criminal-procedural specifics of conducting investigative (search) actions, the adoption of certain procedural decisions, as well as the criminal-law foundations of classifying offences defined by the Criminal Code of Ukraine.

Романов Максим Юрійович – доктор філософії (081 «Право»), старший науковий співробітник науково-дослідної лабораторії превентивної діяльності та соціологічних досліджень Навчально-наукового інституту підготовки фахівців для підрозділів превентивної діяльності Національної поліції України Дніпровського державного університету внутрішніх справ.

Народився 14 липня 1995 року в місті Кіровоград (нині – Кропивницький), Україна.

У 2013 році розпочав службу в органах внутрішніх справ, (з 2015 року – НП України), вступивши до Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, який закінчив із відзнакою в 2017 році. У 2019 році з відзнакою закінчив Дніпровський гуманітарний університет та здобув освітній ступінь магістра зі спеціальності 081 «Право». У 2022 році успішно захистив дисертаційне дослідження на тему «Організаційно-правові засади забезпечення функціонування підрозділів дізнання Національної поліції України» у Національній академії внутрішніх справ.

За час служби обіймав посади слідчого та оперуповноваженого в структурних підрозділах ГУНП у Кіровоградській та Дніпропетровській областях, фахівця та старшого наукового співробітника Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, наразі обіймає посаду начальника 3-го відділу (методичної роботи та правового забезпечення) управління організації роботи та методичного забезпечення Головного слідчого управління Національної поліції України.

Крім цього, за сумісництвом професійно здійснює науково-дослідницьку діяльність, обіймав посади наукового та старшого наукового співробітника відділу проблем публічного права НДІ публічного права, НДІ із питань підготовки військ КІ Національної гвардії України, НДІ з проблем запобігання кримінальним правопорушенням Донецького державного університету внутрішніх справ. Є автором та співавтором понад 60 опублікованих праць у наукових виданнях, науково-методичних виданнях.

До сфери наукових інтересів належать організаційно-правові та кримінальні процесуальні засади функціонування органів правопорядку, права і свободи людини і громадянина, інститути громадського суспільства в демократичній державі.

Romanov Maksym Yuriiiovych - PhD (081 “Law”), Senior Research Fellow at the Research Laboratory of Preventive Activities and Sociological Studies of the Educational and Scientific Institute for Training Specialists for Preventive Units of the National Police of Ukraine at Dnipro State University of Internal Affairs.

*Born on 14 July 1995 in the city of Kirovohrad
(now Kropyvnytskyi), Ukraine.*

In 2013, he began service in the internal affairs bodies (from 2015 – the National Police of Ukraine), enrolling at the Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs, which he graduated from with honours in 2017. In 2019, he graduated with honours from Dnipro Humanities University, obtaining a Master’s degree in the speciality 081 “Law”. In 2022, he successfully defended his dissertation entitled “Organisational and Legal Principles of Ensuring the Functioning of Inquiry Units of the National Police of Ukraine” at the National Academy of Internal Affairs.

During his service, he held positions as an investigator and operative officer in the structural units of the Main Directorate of the National Police in Kirovohrad and Dnipropetrovsk regions, as well as positions of specialist and senior research fellow at Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs. He currently serves as the Head of the 3rd Department (Methodological Work and Legal Support) of the Directorate for the Organisation of Work and Methodological Support of the Main Investigation Department of the National Police of Ukraine.

In addition, he is professionally engaged in research activities on a part-time basis, having held positions as a research fellow and senior research fellow at the Department of Public Law Issues of the Research Institute of Public Law, the Research Laboratory on Military Training of the Military Institute of the National Guard of Ukraine, and the Research Laboratory on Crime Prevention Issues of Donetsk State University of Internal Affairs. He is the author and co-author of more than 60 published works in scientific journals and scientific-methodological publications.

His research interests include the organisational and legal, as well as criminal-procedural foundations of the functioning of law-enforcement bodies; human and civil rights and freedoms; institutions of civil society in a democratic state; and mechanisms for the protection of rights and freedoms.

Наукове видання

Жердєв Владислав Костянтинович
Романов Максим Юрійович

**ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ ОСНОВИ
ФОРМУВАННЯ МЕТОДИКИ ДОСУДОВОГО
РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ
ПРАВОПОРУШЕНЬ, ВЧИНЕНИХ У СФЕРІ
ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ З
ВИКОРИСТАННЯМ ПІДРОБЛЕНИХ ДОКУМЕНТІВ**

За загальною редакцією доктора юридичних наук,
професора, заслуженого юриста України
Цуцкірідзе Максима Сергійовича

Монографія

Підп. до друку 01.12.2025. Формат 70×100/16
Папір офсетний. Друк цифровий.
Ум. друк. арк. 31,20. Зам. № 0112-25/3
Наклад 100 прим.

Видавець та виготовлювач ТОВ «7БЦ»
03087, м. Київ, вул. Олекси Тихого, 84
e-mail: 7bc@ukr.net, тел: (044) 592-00-80
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 5329 від 11.04.2017
